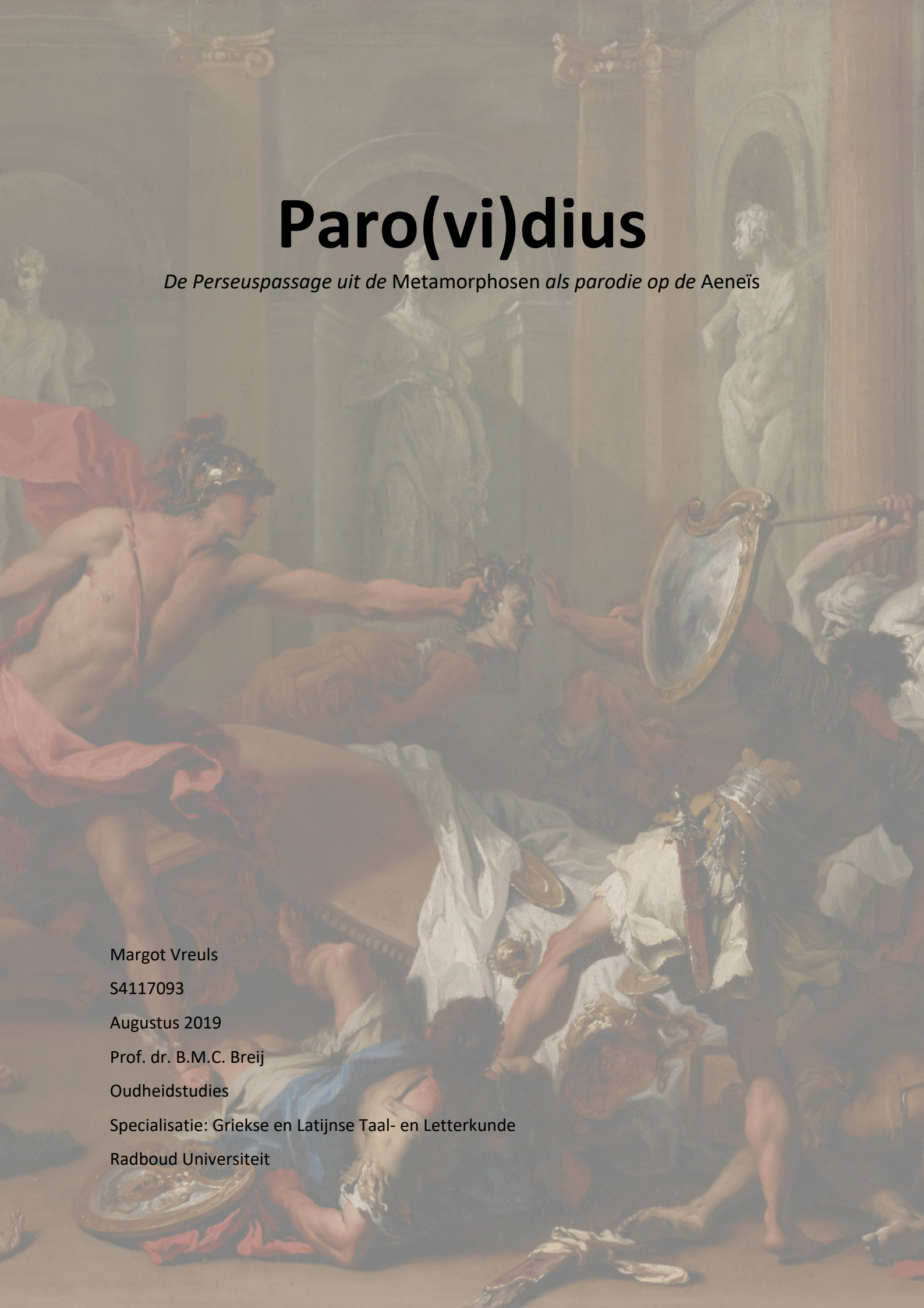

Paro(vi)dius

De Perseuspassage uit de Metamorphosen als parodie op de Aeneïs

Margot Vreuls

S4117093

Augustus 2019

Prof. dr. B.M.C. Breij

Oudheidstudies

Specialisatie: Griekse en Latijnse Taal- en Letterkunde

Radboud Universiteit

Afbeelding voorpagina:

“Sebastiano Ricci (Italian, 1659 - 1734)

Perseus Confronting Phineus with the Head of Medusa, 1705–1710

The J. Paul Getty Museum, Los Angeles”

Gedownload via:

<http://www.getty.edu/art/collection/objects/794/sebastiano-ricci-perseus-confronting-phineus-with-the-head-of-medusa-italian-venetian-about-1705-1710/> (Geraadpleegd op 23 mei 2019).

Inhoudsopgave

1. Inleiding.....	5
1.1 Genre in de oudheid	5
1.2 Genre van de <i>Metamorphosen</i>	6
1.2.1 Voorstanders	6
1.2.2 Tegenstanders	9
1.3 Samengevat	10
1.4 Methode	10
2. De vergelijking van Lycabas en Athis met Nisus en Euryalus	14
2.1 Verloop van het verhaal in de <i>Metamorphosen</i>	14
2.2 Verloop van het verhaal in de <i>Aeneïs</i>	14
2.3 De verhalen in bredere context	15
2.4 Intertekstualiteit	17
2.4.1 Verbintenis	17
2.4.2 Schoonheid en jeugdigheid	18
2.4.3 De manier van sterven	22
2.4.4 Hij ziet... ..	23
2.4.5 Samengevat	23
2.5 Opvallende parallellen buiten de genoemde passages	24
2.6 Conclusie	26
3. Ovidius' Cepheus tegenover Vergilius' Latinus	28
3.1 Latinus	28
3.1.1 Wat doet Latinus?	28
3.1.2 Welke kenmerken worden toebedeeld aan Latinus?	29
3.1.3 Woorden en daden	31
3.2 Cepheus	36
3.2.1 Karakter van Cepheus	37
3.2.2 Woorden	38
3.3 Vergelijking	41
4. Phineus versus Turnus	45
4.1 Turnus	45

4.1.1	Karaktereigenschappen van Turnus	46
4.1.2	Handelingen	51
4.1.2.1	Reactie op Latinus	51
4.1.2.2	De dood tegemoet	53
4.2	Phineus	56
4.2.1	Karakter en handelingen	57
4.2.2	Opvallende handelingen	59
4.2.2.1	Reactie op Cepheus	59
4.2.2.2	De dood tegemoet	60
4.3	Laatste parallel	62
4.4	De eindanalyse	65
5.	Perseus en Aeneas: de vergelijking	66
5.1	Aeneas	66
5.1.1	Kenmerken van Aeneas	67
5.1.1.1	Karakter	67
5.1.1.2	Emoties	69
5.1.1.3	Handelingen	70
5.1.2	Ontwikkeling	71
5.1.3	Interactie met Latinus en Lavinia	72
5.1.4	Manier van vechten	72
5.1.5	Einde van de <i>Aeneïs</i>	73
5.2	Perseus	76
5.2.1	Perseus' karakterisering	76
5.2.2	Daden	78
5.2.2.1	Interactie met Cepheus en Andromeda	79
5.2.2.2	Manier van vechten	80
5.2.2.3	Reactie op Phineus	80
5.3	Kleine verwijzingen	82
5.4	Vergelijking	82
6.	Conclusie	85
	Bibliografie	89
	Appendix I: Overzicht van gevonden parallellen	92

1. Inleiding

In this introduction I explain how I got to the subject of my thesis. Firstly, I demonstrate the current views on the genre of the *Metamorphoses* of Ovid. To understand the notion 'genre' completely, however, we will take a short look at the concept of it in antiquity beforehand. We shall see that there are different opinions about the *Metamorphoses'* genre, since there are characteristics of elegy and tragedy within the masterpiece. Lastly, I present the chapters of my thesis, which will answer my research question: *In what way does the analysis of the Perseus part from the Metamorphoses compared to the Aeneid contribute to the discussion concerning the Metamorphoses' genre?*

'Het moet iets worden met of retorica of Ovidius...' Dat was mijn eerste gedachte toen ik ging nadenken over een onderwerp voor mijn masterscriptie. Tijdens het vak Klassieke Traditie 2 werd ik gestuurd in de richting van Ovidius. Gedurende de colleges hebben we gesproken over het genre 'epos' en allerlei werken die in die categorie zouden vallen. De *Metamorphosen* bleek echter een lastig werk binnen die context. Kunnen we wel spreken van een epos? De *Metamorphosen* heeft de klassieke kenmerken: het is immers een lang, dichtend verhaal, geschreven in dactylische hexameters. Daarnaast spelen de goden een belangrijke rol in het werk. Maar waar is de held die centraal staat?

Met dat in mijn achterhoofd ben ik de literatuur ingedoken om te kijken wat de huidige genreopvatting van de *Metamorphosen* is. Er wordt al lange tijd gediscussieerd over of we de *Metamorphosen* wel of geen epos mogen noemen.¹ Ik zal de huidige meningen over Ovidius' werk uiteenzetten, maar daarvoor is het belangrijk om kort in te gaan op het begrip 'genre' in de oudheid.

1.1 Genre in de oudheid

Wanneer men tegenwoordig 'genre' opzoekt in het woordenboek wordt de volgende definitie toegereikt: "soort, te weten van voorwerpen, voortbrengselen of stijlen van kunst of kunstnijverheid."² Maar hoe zag men in de oudheid het begrip 'genre'? Volgens Joseph Farrell, professor *Classical Studies* aan de Universiteit van Pennsylvania, geloofde men in de oudheid

---

¹ Newlands (2005), 477.

² www.vandale.nl > genre (22 juni 2018).

dat “the kind of poetry that a person wrote was linked to his character.”³ Uit het vervolg van Farrells artikel wordt duidelijk dat met ‘character’ hier de persoonlijkheid van de dichter wordt bedoeld en dus dat in de oudheid geloofd werd dat het genre waarin de dichter schreef dicht bij het karakter van de dichter stond. Hieruit volgt dat het onlogisch lijkt dat een dichter verschillende genres bezigt als zijn of haar karakter daar niet naar is. Er werd ook een relatie gelegd tussen genre en metriek, waarbij Farrell alleen voorbeelden aandraagt over epos.⁴ Zo schaaft hij de werken van Homerus en Hesiodus – ondanks dat ze inhoudelijk niet op elkaar lijken en misschien zelfs tot verschillende genres behoren – onder het genre epos. De *Ilias*, de *Odyssee*, de *Theogonie* en *Werken en Dagen* zijn namelijk in de dactylische hexameter gecomponeerd.⁵ Farrell behandelt alleen epos, waardoor dit een eenzijdig onderzoek is. Daarnaast laat hij hier in het midden waarom de teksten van Homerus en Hesiodus niet qua inhoud op elkaar lijken en tot welke genres ze zouden kunnen behoren. Aangezien de *Metamorphosen* de metrische kenmerken van een epos heeft, zou dit werk volgens Farrell onder het epos vallen.

1.2 Genre van de *Metamorphosen*

Binnen de discussie omtrent de *Metamorphosen* zijn er zowel voor- als tegenstanders van de opvatting dat het werk onder het genre ‘epos’ valt. Beide overtuigingen zullen nu uitgebreid behandeld worden.

1.2.1 Voorstanders

Peter Toohey, professor op het departement van Klassieken en Religie aan de Universiteit van Calgary en gespecialiseerd in onder andere de *Metamorphosen*, probeert in zijn boek *Reading Epic: An Introduction to the Ancient Narratives* antwoord te geven op de vraag of de *Metamorphosen* een epos is. Ovidius’ werk heeft de versmaat die we kennen van Homerus en Vergilius, terwijl het onderwerp van de *Metamorphosen* afwijkt van dat van het epos.⁶ De *Metamorphosen* bevat veel Alexandrijnse elementen: “experiment in form and language, learning and allusion, an approach to myth from an unusual angle, and interest in the erotic

---

³ Farrell (2003), 383.

⁴ Farrell (2003), 383.

⁵ Farrell (2003), 384-5.

⁶ Toohey (1992), 146-7.

that was often tempered with sentimentality.”⁷ Hierdoor wordt door hem de link naar Callimachus’ en Nicanders epen gelegd,⁸ waarna Toohey concludeert dat het werk wel een epos is, “but Ovid teases.”⁹

Stephen Harrison, verbonden aan het departement van de Klassieken bij het Corpus Christi College aan de Universiteit van Oxford, beschrijft in *The Cambridge Companion to Ovid* kort de *Metamorphosen* en tot welk genre dit werk behoort. Het werk bevat epische kenmerken, zoals de hexameters, de lengte en de mythische inhoud, maar het gaat in sommige passages verder dan de epiek.¹⁰ Er zijn namelijk ook elementen uit andere literaire genres te vinden in de *Metamorphosen*: “Outside epic, elegy and Hellenistic/neoteric narrative, tragedy perhaps provides the most material.”¹¹ Zo wordt Euripides’ *Bacchae* als basis gebruikt voor het verhaal in boek 3, net als zijn *Hecuba* in boek 13 van de *Metamorphosen*.¹² Ook zijn er passages in Ovidius’ werk die lijken op fragmenten uit hymnes of uit de pastorale poëzie, zoals de hymne voor Ceres in boek 5.¹³ Harrison eindigt met: “But the sheer range of other genres which are in some sense included in the *Metamorphoses*, and its occasional stress on this process of inclusion, suggests that generic multiplicity within a formally epic framework is particularly fundamental to the poem.”¹⁴ Harrison schaaft de *Metamorphosen* dus onder epiek, waarbij hij benadrukt dat de veelzijdigheid van genres bij het werk hoort.

In *A Companion to Ancient Epic* schrijft Carole Newlands, professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van Colorado Boulder, over de verschillende standpunten in de genrediscussie over de *Metamorphosen*. Het werk “fatally lacks appropriate seriousness or epic dignity.”¹⁵ Zoals eerder gezegd past het werk qua metrum en lengte wel binnen het epos, maar “The *Metamorphoses* lacks a unified plot: it has no guiding hero or set of heroes; the most intense fighting takes place not on a battlefield but at weddings.”¹⁶ Op het gebied van de held en de strijdlocaties past de *Metamorphosen* dus niet

---

⁷ Toohey (1992), 147.

⁸ Toohey (1992), 147.

⁹ Toohey (1992), 146.

¹⁰ Harrison (2002), 87.

¹¹ Harrison (2002), 88.

¹² Harrison (2002), 88.

¹³ Harrison (2002), 88-9.

¹⁴ Harrison (2002), 89.

¹⁵ Newlands (2005), 477.

¹⁶ Newlands (2005), 477.

binnen de epische kenmerken. Het zijn immers allerlei losse verhalen, die met elkaar worden verbonden. Newlands voegt toe dat het een 'ander soort epos' wordt,¹⁷ waarin ook elegische, tragische en pastorale passages zijn toegevoegd.¹⁸ Ze accepteert het gegeven dat mensen dit werk niet als episch bestempelen. Ze benadrukt echter dat de *Metamorphosen* wel een epos is, zij het op een andere wijze dan men gewend is, want "Ovid rewrote the rules for Roman epic."¹⁹

In *Ovid's Protean Epic of Art* schaarst Paul Barolsky, oud-professor op het departement Kunstgeschiedenis aan de Universiteit van Virginia, de *Metamorphosen* wel onder epiek, maar onder een speciaal soort epiek, namelijk een "epic of art", waarbij niet helden, maar artiesten, kunstenaars, etc. de belangrijkste rol spelen. Barolsky noemt de kenmerken die hij episch vindt niet. Hij zou de *Metamorphosen* misschien liever een lied, een *carmen*, willen noemen, aangezien "in *Metamorphoses*, songs tell stories, and stories are sometimes rendered pictorially in woven images."²⁰ Deze liederlijke en schilderachtige stijl maakt dat Barolsky Ovidius' *Metamorphosen* eerder een *carmen* zou noemen. Hoewel het klopt dat in de *Metamorphosen* een verhaal soms door artistieke vormen verteld wordt, gebeurt dat mijns inziens te weinig om een overtuigend argument te vormen.

Katherine Callen King, professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van California in Los Angeles, schrijft in het boek *Ancient Epic* dat Ovidius' werk afwijkt van de norm. Kenmerken van epiek zijn volgens haar de dactylische hexameter en de centrale rol van helden.²¹ De *Metamorphosen* bevat weliswaar het kenmerkende metrum, maar geen protagonist, geen queeste of sturende woede. De metamorfose is de terugkerende 'held' volgens King.²² Hieruit wordt duidelijk dat King een protagonist, een queeste en sturende woede als kenmerken ziet voor het epos. Mijns inziens is de opvatting dat een epos 'sturende woede' als kenmerk zou moeten bevatten discutabel. De enige drie bekende epen met dit kenmerk zijn de *Ilias*, *Bellum Civile* en *Bellum Punicum*.²³ Ondanks dat de

---

¹⁷ Newlands (2005), 479.

¹⁸ Newlands (2005), 478.

¹⁹ Newlands (2005), 478.

²⁰ Barolsky (2007), 108.

²¹ King (2009), 3-4.

²² King (2009), 7-8.

²³ Andere groten epen zoals *Odyssee*, *Werken en Dagen*, *Theogonie*, *Argonautica*, *Annales* en *De Rerum Natura* hebben immers niet de woede als sturende factor.

Metamorphosen niet alle epische kenmerken bevat, lijkt King de *Metamorphosen* toch onder epos te scharen bij gebrek aan beter.

1.2.2 Tegenstanders

Otto Steen Due, oud-professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van Aarhus, is in zijn boek *Changing Forms: Studies in the Metamorphoses of Ovid* ervan overtuigd dat de *Metamorphosen* geen epos is. "Ovid's poem is a reaction against epic."²⁴ Due baseert zich hier voornamelijk op het werk van Bernbeck.²⁵ Due noemt het een "descriptive poem," waarin verschillende kanten van mannen en vrouwen beschreven worden. "This vast gallery of virgins, mothers, wives, young men, fathers, and husbands, heroes, nymphs, gods, monsters, and plain people, with their different human characters, good and bad or both, and their strange experiences, happy or more often unhappy, in their imaginary world broaden the reader's human knowledge as they pass before his eyes."²⁶ Dat beschrijvende karakter van de *Metamorphosen* is een reden voor Due om het als niet-episch aan te duiden. Due noemt een aantal zaken dat Ovidius niet toepast, waardoor het werk geen epos is, namelijk het verhalen over religie, over de staat en het toevoegen van een moraal in het verhaal. Dit zijn voor Due de epische kenmerken waaraan de *Metamorphosen* dus niet voldoet.

Peter Knox, professor op het departement Klassieken aan de Case Western Reserve University, beargumenteert in *Ovid's Metamorphoses and the Traditions of Augustan Poetry* dat het werk moeilijk past binnen de epiek vanwege de verhalen in de *Metamorphosen*. "The most obvious stumbling block in treating the *Metamorphoses* as epic is the subject matter of the work. The bizarre tales of passion and violence which make up most of the poem clearly do not fit in comfortably with this characterization."²⁷ De verhalen worden door Ovidius gecombineerd, wat, volgens Knox, meer past bij de elegie dan bij de epiek.²⁸ Knox trekt in zijn werk vaak de parallel tussen passages uit de elegie en de *Metamorphosen*, waarmee hij wil aantonen dat de *Metamorphosen* beter binnen de elegische traditie past. "Ovid's background as an elegiac poet colors every aspect of the *Metamorphoses*, from his treatment of the

---

²⁴ Due (1974), 159.

²⁵ Bernbeck, E.J. (1967), *Beobachtungen zur Darstellungsart in Ovids Metamorphosen* (München).

²⁶ Due (1974), 164.

²⁷ Knox (1986), 6.

²⁸ Knox (1986), 6.

subject matter to the style and language of the presentation.”²⁹ Ovidius maakt, volgens hem, veelvuldig gebruik van een elegisch vocabulaire – bijvoorbeeld termen van de “elegiac courtship”³⁰ – in plaats van het epische taalgebruik.³¹ De vraag is of dit argument sterk genoeg is om te beargumenteren dat het beter binnen de elegie past. Knox laat in het midden wat hij als typisch epische kenmerken ziet. Het werk is volgens hem door en door elegisch.

1.3 Samengevat

De meningen over het genre van de *Metamorphosen* zijn dus verdeeld. De groep academici die meent dat de *Metamorphosen* wel binnen epos valt, is aanzienlijk groter dan de groep die het als een ander genre beschouwt. Deze laatste opvatting lijkt dan ook in de laatste jaren weinig bijval meer te hebben gekregen, aangezien daar geen recente literatuur over verschenen is. Toch is men het erover eens dat Ovidius afwijkt van bijvoorbeeld de epen van Homerus of Vergilius. Hij creëert zijn eigen epos³² en het werk omvat vele genres,³³ zoals elegie en tragedie. Er is dus niet een eenduidig antwoord te geven op de vraag onder welk genre het werk valt.

Wat mij opviel was dat een groot aantal auteurs de *Metamorphosen* beschouwt als epos, zonder daadwerkelijk te onderbouwen waarom zij dit werk onder dit genre scharen. Er worden nauwelijks kenmerken van epos genoemd en er wordt nagenoeg geen aandacht besteed aan de kenmerken van andere genres die terug te vinden zijn in de *Metamorphosen* of deze worden genegeerd.

1.4 Methode

Mijn intentie is om mijn bijdrage te leveren aan de huidige genrediscussie. Daarom ben ik op zoek gegaan naar een behapbare passage binnen de *Metamorphosen* die mij aansprak. Tijdens het lezen van het werk kwamen er veel komische momenten voorbij in de scène waar Perseus tegen Phineus vecht op een bruiloft. Het was dan al snel duidelijk dat deze passage mijn uitgangspunt ging worden voor mijn masterscriptie.

---

²⁹ Knox (1986), 19.

³⁰ Knox (1986), 37.

³¹ Knox (1986), 31.

³² Otis (1965), ix.

³³ Griffin (1977), 62.

Vervolgens stuitte ik in mijn vooronderzoek op de dissertatie van Sean Lake, verbonden aan het departement Klassieken aan Valencia College. Daarin bekijkt hij hoe de Perseusmythe veranderd is in het werk van Ovidius. In zijn werk kwam naar voren hoe Ovidius verschillende werken gebruikt als voorbeeld om daar vervolgens een eigen draai aan te geven. “The most important element of Ovid’s transformation of the Perseus myth is his use of parody. Ovid changes this myth into a critical and humorous parody of the national epic appropriated by Augustus, Vergil’s *Aeneid*.”³⁴ Hoewel Lake een interessant punt aansnijdt met het idee van de ‘parodie’, laat hij in het midden hoe die parodie tot stand komt.

Dit parodiërende aspect leek me zeer interessant om verder te onderzoeken in het kader van de genrediscussie. Mijn hoofdvraag is dan ook als volgt: *Wat draagt de analyse van de Perseuspassage in het licht van de Aeneïs bij aan de discussie over de genreopvatting van de Metamorphosen?*

Aan de hand van de dissertatie van Lake en enkele commentaren op de Metamorphosen ben ik gaan zoeken welke tekstuele parallellen er te vinden zijn in de Perseuspassage.³⁵ Hierbij heb ik gebruik gemaakt van de commentaren van William Anderson, oud-professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van Berkeley, en van Franz Bömer, classicus en auteur van het meest complete commentaar op de *Metamorphosen*.

Het idee van de parodie is hierbij een instrument. Als je bijvoorbeeld kijkt naar de manier van vechten in de Perseuspassage, vinden er tamelijk veel opmerkelijke dingen plaats. Zo glijden soldaten uit over het bloed dat op de grond ligt, waarna ze op hun eigen zwaard vallen.³⁶ Wanneer een vechter bijvoorbeeld zijn vijand wil verwonden met zijn zwaard, slaat hij deze tegen een zuil, waardoor het zwaard kapot gaat en zich vestigt in de nek van zijn meester, wat resulteert in de dood.³⁷ Deze elementen zorgen ervoor dat de gevechtsscène mijns inziens neigt naar parodie, zoals Lake ook al zei over de gehele Perseuspassage.

Voor de term ‘parodie’ baseer ik me op de theorie van Gérard Genette, oud-literatuurcriticus verbonden aan Sorbonne. In zijn boek *Palimpsests: Literature in the Second Degree* definieert hij “*hypertextuality* as the derivation of text B (the “hypertext”) from text A

---

³⁴ Lake (2010), 4.

³⁵ Zie Appendix I op p. 92 voor een overzicht.

³⁶ *Met.* 5.74-8.

³⁷ *Met.* 5.170-3.

(the “hypotext”) without text B being a commentary on A.”³⁸ Vanuit zijn werk is op te maken dat parodie zich berust op een transformatie, die op een speelse manier is uitgevoerd.³⁹ Thomas Schmitz, professor Grieks aan de Universiteit van Bonn, bespreekt in zijn boek tevens ‘parodie’ en zegt daarbij het volgende: “Parody must always refer to a single text. This underlying text is changed minimally but transferred to an unserious subject matter.”⁴⁰ Uit deze bronnen heb ik twee elementen gehaald waar ik me op heb gebaseerd om na te gaan of de *Metamorphosen* een parodie is:

1. Het werk is gebaseerd op één tekst;
2. Er vindt een verandering plaats van serieus naar niet serieus.

Hierbij wijk ik enigszins af van de theorieën van Genette en Schmitz. Genette stelt namelijk dat de hypertekst geen commentaar is op de hypotekst, terwijl Ovidius mijns inziens wel commentaar levert op de *Aeneïs* door gebruik te maken van de parodie. Daarnaast is het niet zo dat de werken van Ovidius en Vergilius minimaal worden veranderd, zoals Schmitz stelt, aangezien de werken aanzienlijk van elkaar verschillen. Mijns inziens hoeft Schmitz’ stelling ook niet helemaal te gelden, aangezien ook een ingrijpend veranderde tekst nog steeds een parodie op een hypotekst kan zijn. Met deze notities in het achterhoofd zijn de theorieën van Genette en Schmitz zeer bruikbaar voor mijn onderzoek.

Mijn hypothese is dus dat de *Metamorphosen* een parodie is op de *Aeneïs*. Als deze hypothese klopt, kan ik aan het einde bekijken wat deze parodie voor effect heeft op het genre van de *Metamorphosen*. Ik ga kijken naar de veronderstelde parodie door de intertekstualiteit van beide werken uit te lichten op twee niveaus. Ik kijk daarbij zowel naar motieven van karakters als naar overeenkomsten op lexicaal niveau.⁴¹

Ik zal onderzoeken of de aanname van een parodiërend effect correct is, door eerst naar een *case study* te kijken om te zien of de *Metamorphosen* gebaseerd is op de *Aeneïs*. Dit ga ik doen door het verhaal van Lycabas en Athis in de *Metamorphosen* te vergelijken met dat van Nisus en Euryalus in de *Aeneïs*, aangezien die verhalen overeenkomsten met elkaar vertonen. Daarnaast zijn de rollen van Perseus, Cepheus, Phineus, Andromeda en Cassiope te

---

³⁸ Schmitz (2007), 81. Thomas Schmitz beschrijft in zijn boek de theorie van Genette.

³⁹ Genette (1997), 18-28.

⁴⁰ Schmitz (2007), 82. Genette stelt op p. 27 van zijn werk dat het bij parodie gaat om één hypotekst die als model wordt genomen voor de parodie.

⁴¹ Het Latijn van Ovidius is overgenomen uit de editie van Ovidius & Ehwald (1931). Voor Vergilius heb ik gebruik gemaakt van de editie van Vergilius & Conte (2009). Alle vertalingen zijn door mijzelf gemaakt.

vergelijken met de rollen van, respectievelijk, Aeneas, Latinus, Turnus, Lavinia en Amata. De focus ligt op deze karakters, maar ik zal bij relevante passages refereren aan andere overeenkomsten. Het eerste hoofdstuk zal gaan over het verhaal van Lycabas en Athis. Vervolgens zal ik me richten op Cepheus en Latinus, waarna Phineus en Turnus aan de beurt zijn. Als laatste volgt een analyse van de karakters van Perseus en Aeneas, waarna ik in mijn conclusie antwoord zal geven op mijn onderzoeksvraag.

2. De vergelijking van Lycabas en Athis met Nisus en Euryalus

In this chapter, I focus on the parallels between the story of Lycabas and Athis in the *Metamorphoses* on the one hand and the story of Nisus and Euryalus in the *Aeneid* on the other hand. First, I give a summary of the stories, after which I point out curiosities in the context of both texts. I finish with an analysis of the texts by looking at the intertextual elements.

Een van de mogelijke gevallen van intertekstualiteit tussen de Perseuspassage en de *Aeneïs* is de passage over Lycabas en Athis. Deze is te vergelijken met het verhaal van Nisus en Euryalus. Zij komen tweemaal samen voor in de *Aeneïs*. De eerste keer is in boek 5 tijdens de hardlooppwedstrijd bij de lijkspele voor Anchises. Vervolgens beleven de twee een nachtelijk avontuur in boek 9. De plot van beide verhalen zal kort beschreven worden, waarna er qua context en op woordniveau gekeken zal worden naar eventuele overeenkomsten en parallellen.

2.1 Verloop van het verhaal in de *Metamorphosen*

Het verhaal van Lycabas en Athis beslaat in de *Metamorphosen* de verzen 5.47-73. In deze passage wordt eerst Athis, een Indiër, beschreven. Hij heeft namelijk een opvallende outfit aan als je kijkt naar de andere mannen op het slagveld: een Tyrische mantel, met goud omzoomd, halskettingen, met mirre doordrenkt haar. Hij wordt na deze beschrijving door Perseus geslagen met een stok in zijn gezicht, dat daardoor verminkt raakt. Lycabas ziet zijn vriend vervolgens liggen in het bloed en zet de aanval op Perseus in. Perseus maakt hier meteen korte metten mee en doodt Lycabas, die op Athis leunt, waarna de schimmen verbonden zijn door en in de dood.

2.2 Verloop van het verhaal in de *Aeneïs*

In de verzen 5.286-361 komen Nisus en Euryalus al kort naar voren. Aeneas roept een hardlooppwedstrijd uit en Nisus en Euryalus participeren. Euryalus wordt beschreven als jongen opvallend door zijn schoonheid, terwijl Nisus opvalt door zijn toewijding aan Euryalus. De winnaar krijgt een paard, de tweede een pijlenkoker en de laatste een helm. Nisus ligt in eerste instantie op kop, gevolgd door Salius en daarna Euryalus. Hij glijdt echter uit over het

glibberige bloed van de slachting van runderen voor aanvang van de wedstrijd. Hij wil zijn vriend Euryalus helpen en zorgt dat Salius valt, waardoor Euryalus eerste wordt. Uiteindelijk ontvangen Salius en Nisus ook een prijs, aangezien de glijpartij het voor hen verpest heeft.

In 9.176-449 bevinden we ons midden in het gevecht tussen de Trojanen en de Latijnen. Aeneas is op dat moment in het Etruskische legerkamp om een bondgenootschap te sluiten met koning Tarchon. Turnus valt ondertussen het Trojaanse legerkamp aan, waarop Nisus en Euryalus besluiten in de nacht weg te sluipen om contact te zoeken met Aeneas. Nisus wordt beschreven als een goede krijger, terwijl Euryalus als een jonge doch knappe knaap wordt geschetst. Er wordt hun door de overige Trojanen van alles beloofd als ze deze onderneming voor elkaar krijgen. Ze gaan op pad en komen langs een groep slapende mannen. Nisus trekt zijn zwaard en doodt een aantal Latijnen. Euryalus blijft niet achter en rijgt de Latijnen een voor een aan zijn zwaard. Nisus komt uiteindelijk bij zinnen en stelt voor om te stoppen, aangezien het daglicht dichterbij komt. Euryalus rooft nog een boog, gordel en helm mee en ze zetten hun tocht voort en verlaten het kamp. De schittering van de geroofde helm verradt Euryalus en Nisus aan de tegemoetkomende Latijnen. Ze slaan op de vlucht, maar niet geheel succesvol. Nisus weet te ontkomen, maar Euryalus wordt opgehouden door het meeslepen van de buit. Hij wordt gesnapt door de vijand en Nisus probeert hem nog te redden en doodt daarbij enkele van de Latijnen. Nisus staat echter verdekt opgesteld, waardoor Volcens hem niet ziet, waarop deze besluit Euryalus te doden als wraak voor de dood van zijn makkers. Nisus geeft zich dan over en roept dat juist hij gedood moet worden, maar het is al te laat. Euryalus is gestorven. Nisus probeert wraak te zoeken voor zijn vriend, maar het mag niet baten. Hij valt stervend neer op zijn gestorven vriend.

2.3 De verhalen in bredere context

De overeenkomsten tussen beide passages zijn evident. Euryalus en Athis worden als de jonge, mooie knapen voorgesteld en zij hebben in hun kielzog hun beste vriend, misschien zelfs geliefde, Nisus of respectievelijk Lycabas. Beide duo's vinden de dood in een gevecht, waarbij de jongste als eerste sterft. Vervolgens komt de vriend in een verwoede poging om hen te redden om het leven, waarbij hij over al dan niet naast zijn maatje sterft. Maar hoe ziet de context van de verhalen er nu uit en zijn er bepaalde dingen die in het oog springen?

Bij Ovidius vinden we de Lycabas-en-Athispassage midden in de Perseuspassage. Perseus redt Andromeda van haar lot,⁴² zij wordt door haar vader Cepheus aan hem beloofd, maar Phineus, Cepheus' broer en de oorspronkelijke verloofde van Andromeda, steekt hier een stokje voor. Op de bruiloft hebben ze het aan de stok met elkaar, waarbij de twee kampen met elkaar in gevecht raken. Lycabas en Athis vechten daarbij aan de kant van Phineus. Athis wordt immers door Perseus geveld. Beide heren zijn nog niet eerder in de *Metamorphosen* genoemd op dat punt.

Nisus en Euryalus komen tweemaal voor in de *Aeneïs*. De eerste keer is tijdens de lijkspelen voor Aeneas' vader, Anchises. Aeneas is hiervoor bij Dido geweest, maar nu is hij weer terug op Sicilië, waarna hij de tocht zal vervolgen eerst naar de Sibylle en daarna naar Latium. Bij de hardloopwedstrijd worden Euryalus en Nisus even kort genoemd, waarbij ieder een vers krijgt met naam en beschrijving. De tweede keer dat ze de revue passeren is wanneer Aeneas al op Sicilië is, maar zelf niet in zijn legerkamp is. Turnus valt het legerkamp aan, waarna Nisus en Euryalus Aeneas gaan terughalen. Daar worden ze nogmaals beschreven, alleen nu uitgebreider. De twee vechten aan de kant van Aeneas.

Men ziet de passage in boek 9 ook wel als een epyllion of als een digressie.⁴³ Het valt dan ook op dat we nu weer een beschrijving krijgen, alsof de namen nog niet eerder waren genoemd in het werk. "This has been taken as evidence of composition prior to book V ... or as a separate epyllion."⁴⁴ Dat zouden twee mogelijke verklaringen kunnen zijn voor die herintroductie.

Bij Ovidius is het duidelijk Perseus die Athis zijn laatste adem doet uitblazen. Wanneer je naar het verhaal van Vergilius gaat, wordt daar in het midden gelaten wie Euryalus doodt. Schijnbaar maakt het voor Vergilius niet uit wie de jonge schoonheid ombrengt, terwijl Ovidius daar de held van onze passage voor neemt. Dit zorgt ervoor dat het epische karakter van de tekst onder druk komt te staan, doordat de held de dader is. Ook staan de duo's aan de andere kant in de strijd. Juist omdat de parallel zo goed zichtbaar is, en Ovidius er een andere draai aan geeft, lijkt de tekst langzaam zijn epische karakter te verliezen.

---

⁴² Ze moest namelijk geofferd worden, omdat haar moeder had verkondigd hoe mooi ze wel niet was. Dit heeft de Nereïden boos gemaakt, waardoor Andromeda moet boeten voor haar moeders arrogantie.

⁴³ Hardie (1994), 24.

⁴⁴ Hardie (1994), 106.

Een vraag die nog wel naar boven komt bij de passage van Nisus en Euryalus is de manier waarop ze zich gedragen en hoe ze afgebeeld worden. Zo wordt er bij Euryalus gesproken van *virtus*,⁴⁵ terwijl hij wel samen met Nisus slapende Latijnen doodt, wat weer niet binnen die *virtus* past.⁴⁶ Er wordt over hun gedrag dan ook nog gediscussieerd “whether Nisus and Euryalus are doomed by an excessive desire for glory and thirst for blood.”⁴⁷

2.4 Intertekstualiteit

Niet alleen qua verhaal maar ook op woordniveau is een aantal parallellen te vinden tussen de *Metamorphosen* en de *Aeneïs*. Een paar voorbeelden hiervan zal nu besproken worden.

2.4.1 Verbintenis

In beide werken wordt de relatie tussen de twee mannen aangegeven met *amor*.⁴⁸ Zo wordt Lycabas bij Ovidius beschreven als *veri non dissimulator amoris*.⁴⁹ Het gebruik van de litotes geeft daarbij alleen maar een sterkere bevestiging van de liefde. Niet eens zomaar liefde, maar *veri amoris*, echte liefde. Ovidius had ervoor kunnen kiezen om *veri* hier weg te laten, maar hij laat het staan en versterkt de *amor* door middel van een litotes (*non dissimulator*). Bömer geeft bij deze woorden het volgende aan: “Der ἐραστής will den ἐρώμενος rächen.”⁵⁰ We zouden dus kunnen stellen dat er tussen de twee heren een zekere liefde is, zeker omdat Lycabas de dood van Athis wil revancheren. Bij Vergilius zijn de rollen van *erastes* en *eromenos* voor Nisus en Euryalus ook zichtbaar.⁵¹ Van Nisus en Euryalus wordt gezegd dat *his amor unus*

---

⁴⁵ *Aen.* 5.343-4: *Tutatur favor Euryalum lacrimaeque decorae, / gratior et pulchro veniens in corpore virtus.* Vertaald: “De gunst beschermt Euryalus en zijn sierlijke tranen, en zijn dank waardigere moed, zich presenterend in een mooi lichaam.”

⁴⁶ Bij Vergilius is dit een probleem, omdat de daden en het karakter elkaar tegenspreken. Bij Ovidius komt dit niet op deze manier terug. Hij lijkt daarbij een ander doel te hebben gehad, waarbij hij niet op zoek is naar zo’n soort diepgang voor zijn karakters.

⁴⁷ Hardie (1994), 26.

⁴⁸ De commentaren op de *Metamorphosen* laten in het midden of dit een normale manier is om de relatie tussen twee mannen te beschrijven. Bij Vergilius wordt de *amor* echter door Hardie geïnterpreteerd als een homoseksuele relatie. (Hardie (1994), 31-4). Het zou een interessante vraag zijn voor verder onderzoek om te kijken hoe dit zit bij andere vriendschappen, zoals Achilles en Patroklos.

⁴⁹ *Met.* 5.61. Vertaald: “niet een verberger van echte liefde.” *Dissimulator* is een uitzonderlijk woord in de Latijnse taal. Het komt vooral in politieke context voor bij Sallustius en Horatius, “where dissimulation constitutes a devious strategy.” (Anderson (1997), 505). De liefde zou daardoor als niet oprecht gezien kunnen worden, maar door juist de litotes wordt de oprechtheid benadrukt.

⁵⁰ Bömer (1976), 244.

⁵¹ Williams (1999), 116.

erat⁵² en dat *Nisus amore pio pueri*⁵³ bekend staat. Bij *his amor unus erat* gaat het om de liefde voor elkaar.⁵⁴ Ook wordt er van Nisus gezegd dat “hij toch niet Euryalus, niet zijn liefde vergeet.”⁵⁵ Juist door Euryalus en *amor* op één lijn te plaatsen wordt duidelijk dat Nisus zeer toegewijd is aan Euryalus.⁵⁶

Ook wordt voor ieder paar het woord *comes* gebruikt om hun relatie aan te geven. *Comes* wordt onder andere gebruikt om een vriend of partner aan te geven⁵⁷ of juist een vertrouweling, met beschermende of helpende taken.⁵⁸ Zo wordt Lycabas als metgezel beschreven van Athis,⁵⁹ zoals Euryalus als metgezel beschreven wordt van Nisus.⁶⁰ Nu zou iemand kunnen stellen dat dat niet per se een vergelijking oplevert, aangezien Lycabas en Euryalus niet vergelijkbaar zijn in hun overige eigenschappen. Het gaat hier echter om de situatie waarbij de heren aan elkaar verbonden worden als metgezel, dus is het geen probleem voor de vergelijking dat de parallel hier chiastisch is.

De intensiteit van de relatie tussen Lycabas en Athis wordt weergegeven doordat van Lycabas wordt gezegd dat hij *iunctissimus illi* is.⁶¹ Juist door het gebruik van de superlativus wordt de band tussen de twee heren benadrukt. Tot op heden was de superlativus van *iunctus* voor zover wij weten namelijk nog niet gebruikt in het Latijn.⁶²

2.4.2 Schoonheid en jeugdigheid

Euryalus en Athis worden beiden uitvoerig beschreven vanwege hun opvallende verschijning. Athis wordt als volgt beschreven:⁶³

---

⁵² *Aen.* 9.182. Vertaald: “voor hen was er een liefde.”

⁵³ *Aen.* 5.296. Vertaald: “Nisus (bekend) door zijn plichtsgetrouwe liefde voor de jongen.”

⁵⁴ Hardie (1994), 108.

⁵⁵ *Aen.* 5.334, *non tamen Euryali, non ille oblitus amorum*.

⁵⁶ Williams (1960), 112. Hun seksuele band zou ook voor de Romeinse lezers duidelijk zijn. “There is, ..., good reason to believe that Virgil’s Nisus and Euryalus, whose relationship is described in the circumspect terms befitting epic poetry, would have been understood by his Roman readers as sharing a sexual bond.” (Williams (1999), 117).

⁵⁷ *OLD* s.v. *comes* 2 & 5.

⁵⁸ Cancik & Schneider (1997), 89.

⁵⁹ *Met.* 5.61.

⁶⁰ *Aen.* 9.179 en 9.223.

⁶¹ *Met.* 5.60. Vertaald: “zeer verbonden aan hem.”

⁶² Anderson (1997), 505; Bömer (1976), 224. De verbuiging van *iunctissimus* komt twintig keer voor in de Romeinse literatuur, waarvan vier keer bij Ovidius (Gezocht via Brepolis.net, zoekterm *iunctissim**). De keren dat het bij Ovidius voorkomt gaat het over liefde (*Met.* 9.549 (Byblis en Caunus) en *Met.* 10.70 (Orpheus en Eurydice)) of over innige vriendschap (*Tristia* 3.6.19). Er is dus zeker een innige verbintenis tussen de twee heren en sprake van een tragische dimensie.

⁶³ *Met.* 5.47-53.

... erat Indus Athis ...

...

... egregius forma, quam divite cultu

Augebat bis adhuc octonis integer annis,

50

Indutus chlamydem Tyriam, quam limbus obibat

Aureus; ornabant aurata monilia collum

Et madidos murra curvum crinale capillos;

De Indiër Athis was er ...

...

..., buitengewoon door vorm, welke hij door prachtige kleding benadrukte, tot nu toe ongedeerd in zijn zestien jaren, gehuld in een Tyrische mantel, die een gouden zoom omgaf; gouden halskettingen versierden zijn nek en een gekromd sieraad voor het haar (versierde) zijn haren, vochtig van mirre.

De verschijning van Athis is tamelijk opmerkelijk als je bedenkt dat hij op het punt staat te gaan vechten. Anderson geeft aan dat de manier waarop Athis er uit ziet (*egregius forma*) geen invloed heeft op zijn vechtkunsten.⁶⁴ Zijn kleding (*divite cultu*) zorgt ervoor dat hij niet meer het uiterlijk van een soldaat heeft, maar eerder van een modepopje.⁶⁵ Anderson stelt dat iemand die *integer* is, een “completely loyal lover is. ... Thus, we can detect the hand of Ovid slyly watering down the epic power of Vergil’s Euryalus, turning his Athis into a richly dressed, elegiac figure of contemporary Rome.”⁶⁶ Deze visie versterkt het idee van liefde tussen Athis en Lycabas, vanwege de elegische inslag die nu aan Athis toegeschreven wordt. We zien dat Ovidius met verschillende genres speelt.

Vervolgens wordt verteld dat Athis een *chlamys* aan heeft, die daarna beschreven wordt door Ovidius. In de *Aeneïs* wordt de mantel van Dido met dit woord aangeduid.⁶⁷ Zij

---

⁶⁴ Anderson (1997), 503: Anderson verwijst naar *Ilias* 2.671-5, waar Nireus de mooiste van de Grieken wordt genoemd na Achilles. Hij was echter geen goede vechter, wat als gevolg had dat hij weinig aanhangers had. Er hoeft dus geen relatie te zijn tussen uiterlijk en vechtkunsten.

⁶⁵ Anderson (1997), 503.

⁶⁶ Anderson (1997), 504.

⁶⁷ *Aen.* 4.137-9.

droeg een *Sidoniam chlamydem*, die tevens verrijkt was met allerlei gouden sieraden.⁶⁸ Ovidius' woordkeuze heeft als resultaat dat Athis een beetje verwijfd overkomt, aangezien Athis net zo uitbundig gekleed is als Dido. Daarmee is het verhaal niet meer zo episch als bij Vergilius, maar krijgt het meer een parodiërend effect. Bovendien zou het verwijfde aspect effect kunnen hebben op het beeld dat je krijgt van Lycabas en Athis en hun verbindende *amor*.

Er werden namelijk vier categorieën mensen onderscheiden. Je had "(1) mannen die echte mannen zijn, (2) vrouwen die echte vrouwen zijn, (3) mannen die veeleer vrouwen zijn (de *androgyni*) en (4) vrouwen die veeleer mannen zijn (de *viragines*)."⁶⁹ De mannen uit de derde categorie gedragen zich te vrouwelijk of verwijfd. Ze krijgen in het Latijn de naam *molles* of *effeminati*.⁷⁰ "Een vrouwelijke man was een man die zichzelf niet in de hand had, die zijn lusten de vrije loop liet, zich overgaf aan genot en weeldezucht en ongebreideld banketteerde en hoereerde, met partners van de andere of eigen kunne."⁷¹ Athis past hier mooi binnen. Hij gedraagt zich verwijfd en geeft zich over aan zijn weelde. Je mannelijkheid was namelijk niet alleen biologisch, maar had ook te maken met je handelen. Je kon het dus verwerven, maar ook verliezen.⁷² Athis verliest mijns inziens zijn mannelijkheid en neigt meer naar een vrouw.

Dit vrouwelijke beeld van Athis wordt vervolgens doorgezet door het gebruik van *aurata monilia*. *Monilia* waren de juwelen van vrouwen.⁷³ "Der Schmuck charakterisiert hier den Athis als weichlichen Orientalen und als *puer*, d.h. als *ἐρώμενος*, nicht als Kind."⁷⁴ Het gebruik van *aurata monilia* versterkt het beeld van Athis dat we reeds hebben.

Tot slot wordt het haar van Athis nog beschreven, doordrenkt van mirre (*madidos murra capillos*) en versierd met een gouden sieraad (*curvum crinale*). Het gebruik van parfum voor het haar is een oriëntaals gebruik.⁷⁵ "The point of such charges is that anyone who fixes

---

⁶⁸ Anderson (1997), 504.

⁶⁹ Eyben, Laes & Van Houdt (2003), 105.

⁷⁰ Eyben, Laes & Van Houdt (2003), 105.

⁷¹ Eyben, Laes & Van Houdt (2003), 101.

⁷² Eyben, Laes & Van Houdt (2003), 107.

⁷³ Cancik & Schneider (1998), 101.

⁷⁴ Bömer (1976), 243.

⁷⁵ Anderson (1997), 504. Daarnaast komen de woorden *madidos murra capillos* ook elders in de *Metamorphosen* bijna in deze vorm terug. In *Met.* 3.555 wordt de zinsnede *madidos murra crinis* gebruikt, wanneer Pentheus de oosterse Bacchus belachelijk maakt. Pentheus verzet zich namelijk tegen de Bacchus-cultus in zijn stad. Als straf wordt hij door zijn moeder verscheurd. Daarnaast komt de bewoording in de *Aeneïs* ook nog een keer terug in 12.99-100 met *crinis ... murra madentis*. Turnus en Aeneas maken zich dan op voor de strijd, waarbij Turnus over Aeneas zegt dat hij door mirre doordrenkt haar heeft.

his hair that way is soft and averse to masculine activities like war. Yet here Athis sidles out to fight with scented locks! He is ridiculous.”⁷⁶ Ook hier zorgt het taalgebruik er voor dat Athis een tikkeltje verwijfd over komt, om dan nog maar te zwijgen over het feit dat hij een gouden sieraad draagt in zijn haar dat doorgaans door vrouwen gedragen wordt.⁷⁷

Athis wordt dus uitvoerig beschreven, maar het is ook van belang te bekijken hoe Euryalus wordt voorgesteld. Zo wordt van hem gezegd dat hij *forma insignis viridique iuventa*,⁷⁸ *tutatur ... Euryalum ... gratior et pulchro veniens in corpore virtus*.⁷⁹ Het gebruik van *forma* zagen we bij Athis ook in vers 49. Euryalus is nog jeugdig (*iuventa*), wat ook op te maken is uit het gebruik van *pueri* in het volgende vers.⁸⁰ Die schoonheid en jeugdigheid komen nogmaals terug in boek 9: *et iuxta comes Euryalus, quo pulchrior alter / non fuit Aeneadum ... ora puer prima signans intonsa iuventa*.⁸¹ De manier waarop dit laatste geschreven is, maakt Euryalus tot homoseksueel lustobject, omdat hij nu de eerste baardgroei gaat krijgen, waarbij een jongeman juist het aantrekkelijkst is.⁸² Wanneer je de vergelijking tussen Euryalus en Athis maakt, zou het kunnen dat die vergelijking een extra dimensie geeft aan de passage van Nisus en Euryalus. Met de *amor* van Lycabas en Athis in het achterhoofd, wordt de *amor* bij Nisus en Euryalus versterkt. Iets verder in boek 9 spreekt Nisus tot Euryalus en zegt hij over Euryalus *tua vita dignior aetas*⁸³ en spreekt hij hem aan met *puer*.⁸⁴ Daarmee wordt de jonge leeftijd van Euryalus nogmaals benadrukt, want een klein kind is niet op het slagveld te vinden.

Wat opvalt is dat bij Vergilius de beschrijving van Euryalus nog tamelijk ingetogen is. Er wordt wel gesproken over zijn uiterlijk en jeugdigheid, maar Vergilius gebruikt er niet veel woorden voor. Wanneer je dan gaat kijken naar de passage van Ovidius is dat een wereld van verschil. Ovidius maakt het groots en gaat helemaal op in zijn beschrijving. Een groot aantal details passeert de revue, die geen verdere betekenis hebben voor het gevecht.

---

⁷⁶ Anderson (1997), 504.

⁷⁷ Anderson (1997), 504.

⁷⁸ *Aen.* 5.295. Vertaald: “opvallend door zijn vorm en krachtige jeugd.”

⁷⁹ *Aen.* 5.343-4. Vertaald: “... en zijn dank waardigere moed, zich presenterend in een mooi lichaam, beschermt Euryalus.” Het gebruik van *virtus* is hier opmerkelijk gezien het gedrag dat Euryalus vertoont: het doden van slapende mannen en het meenemen van hun spullen vallen niet onder *virtus*.

⁸⁰ *Aen.* 5.296.

⁸¹ *Aen.* 9.179-81. Vertaald: “En ernaast als metgezel Euryalus, geen enkele van de Aeneaden was mooier dan hij, ... een jongen, de tekens van zijn eerste jeugd aanduidend op zijn ongeschoren gezicht.”

⁸² Hardie (1994), 107; *Il.* 24.348. De seksuele band tussen Nisus en Euryalus moet voor de Romeinse lezer duidelijk zijn geweest (Williams (1999), 117).

⁸³ *Aen.* 9.212. Vertaald: “jouw leeftijd is het leven meer waard.”

⁸⁴ *Aen.* 9.217. *Puer* wordt gebruikt om jongens van 6 tot 14 jaar aan te geven (Cancik & Schneider (2001), 586).

2.4.3 De manier van sterven

Een andere parallel die we tussen beide werken vinden, heeft te maken met de manier waarop de heren hun einde tegemoet gaan. Bij Ovidius gaat dat als volgt voor Lycabas:⁸⁵

... at ille 70
lam moriens oculis sub nocte natantibus atra
Circumspexit Athis seque adclinavit ad illum
Et tulit ad manes iunctae solacia mortis.

... maar hij, reeds stervend, bekeek met zijn ogen, waterig onder de donkere nacht Athis en hij vlijde zich tegen hem aan en hij nam troost van een verbonden dood mee naar de schimmen.

Waarbij Lycabas dus op Athis leunt en zijn laatste adem uitblaast in deze positie. Bij Vergilius ziet de passage er als volgt uit:⁸⁶

... instat non setius ac rotat ensem
Fulmineum, donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimus sese proiecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit. 445

Hij dreigt niet minder en zwaait zijn moorddadige zwaard rond, totdat hij het diep heeft gestoken in de vijandige mond van de schreeuwende Rutuliër en hij rukte de ziel van de vijand weg, zelf stervend. Op dat moment wierp hij zich neer op zijn dode vriend, doorboord, en toen pas kwam hij tot rust in een kalme dood.

---

⁸⁵ *Met.* 5.70-3.

⁸⁶ *Aen.* 9.441-5.

Volgens Bömer is het hier logisch om de vergelijking te maken tussen de twee werken.⁸⁷ Bij Vergilius valt Nisus vlakbij Euryalus neer, terwijl bij Ovidius Lycabas bewust naar Athis toe leunt. “[Ovid] wants us to compare the truly epic scene with his unepic version.”⁸⁸ Bovendien maakt Vergilius de dood van Nisus en Euryalus “highly significant and engages our feelings for them; Ovid introduces Athis and his friend Lycabas as a pretty episode, of next to no significance in this utterly meaningless battle.”⁸⁹ Ovidius heeft dus doelbewust de passage overgenomen en er een parodistische parallel van gemaakt.

2.4.4 Hij ziet...

Een andere parallel die bij de eerste oogopslag onbelangrijk lijkt, maar qua context van de verhalen wel belangrijk is, is dat Lycabas halverwege de passage Athis *vidit*.⁹⁰ Dit is een belangrijk moment in de passage, aangezien dit een dramatische omslag in het verhaal vormt. Hiervoor is Athis door Perseus neergeslagen en nu gaat Lycabas hem wreken, nadat hij Athis hulpeloos zag liggen. Dit heeft als gevolg dat hij zijn eigen dood tegemoet gaat.

Dezelfde context vinden we ook in de passage bij Vergilius. Euryalus en Nisus hebben zojuist in het kamp van de Latijnen een spoor van bloed achtergelaten en zijn met hun buit verder gegaan. Ze worden opgemerkt door de vijand en gaan ieder een andere kant op om te overleven. Nisus is Euryalus kwijt, maar dan *videt* hij hem.⁹¹ Euryalus wordt op dat moment meegesleurd door de vijand, waarbij er dus ook een dramatische omslag in het verhaal zit.⁹² Doordat Nisus dit ziet en besluit Euryalus te helpen, zal ook hij zijn eigen dood veroorzaken.

2.4.5 Samengevat

We hebben nu een aantal intertekstuele elementen gezien. Zo is de manier waarop de relatie tussen Lycabas en Athis aan de ene kant en Nisus en Euryalus aan de andere kant beschreven wordt nagenoeg hetzelfde. De *amor* tussen beide duo's wordt beschreven en ze worden elkaars *comes* genoemd. Bij Lycabas en Athis wordt dit nog eens extra benadrukt door het gebruik van *iunctissimus*.

---

⁸⁷ Bömer (1976), 246.

⁸⁸ Anderson (1997), 506.

⁸⁹ Anderson (1997), 503.

⁹⁰ *Met.* 5.60.

⁹¹ *Aen.* 9.396.

⁹² Dit is te vergelijken met de *peripeteia* in de tragedie. Ook hier zie je weer een knipoog naar een ander genre.

Daarnaast worden de schoon- en jeugdigheid van Athis en Euryalus uitvoerig beschreven, waarbij Ovidius nog net een stapje verder gaat dan Vergilius met zijn uitgebreide beschrijving van Athis. Hij draagt een *chlamys*, bedekt met allerlei gouden sieraden, zijn haar is doordrenkt van mirre, wat een vrouwelijk beeld oproept. De jeugdigheid van Euryalus wordt ook meermaals benadrukt door onder andere het gebruik van *puer*.

Vervolgens is de manier waarop de vier heren sterven uiteengezet. Bij Ovidius sneuvelt Athis als eerste, zoals Euryalus bij Vergilius als eerste sterft. Vervolgens overlijden Lycabas en Nisus in de buurt van hun vriend. Bij Vergilius is Nisus al in de buurt, maar Ovidius zorgt er voor dat Lycabas nog het laatste contact zoekt met Athis. Dit maakt dat de serieuze toon van de passage verdwijnt en geparodieerd wordt. Tot slot is er nog de overeenkomst in de ommekeer in het verhaal. Zodra de heren hun jonge 'vriend' in de problemen zien, wordt gebruik gemaakt van het werkwoord *videre*.

2.5 Opvallende parallellen buiten de genoemde passages

Nu zijn alleen de parallellen besproken binnen het gekozen gedeelte van de Perseuspassage en de daarbij behorende passages uit boek 5 en 9 van de *Aeneïs*. Desalniettemin zijn er nog andere overeenkomsten die in het oog springen bij het lezen van deze drie passages.

De naam Rhoetus komt voor het eerst voor in de *Aeneïs*⁹³ en wordt hier door Ovidius overgenomen in vers 5.38. Dit ligt weliswaar een paar verzen voor de Lycabas en Athis passage, maar het is opvallend dat Ovidius er voor kiest precies deze naam te gebruiken.

Ovidius schrijft *exhalantem sub acerbo vulnere vitam*⁹⁴, wat doet denken aan Vergilius' *crudeli vulnere ... vitam exhalantem*⁹⁵. Dit komt bijna woordelijk overeen, ware het niet dat Ovidius *crudeli* heeft veranderd in *acerbo* en het voorzetsel *sub* heeft toegevoegd.⁹⁶

Net na de Lycabas-en-Athispassage komt een belangrijke parallel tevoorschijn, waaruit afgeleid kan worden dat Ovidius de *Aeneïs* als bron heeft gebruikt. Bij Ovidius wordt beschreven hoe twee soldaten ten val komen door het bloed dat op de grond ligt van het vechten.⁹⁷ Dit doet denken aan de passage bij de hardloopwedstrijd waarbij Nisus valt door

---

⁹³ *Aen.* 9.344-5 en later nogmaals in *Aen.* 10.388. (Bömer (1976), 239).

⁹⁴ *Met.* 5.62: Athis is degene die sterft door de wond.

⁹⁵ *Aen.* 2.561-2. Aeneas denkt hier terug aan zijn vader, vrouw en zoontje. Het beeld van de stervende koning Priamus komt naar voren, die bezwijkt onder zijn wrede wond.

⁹⁶ Anderson (1997), 505; Bömer (1976), 244.

⁹⁷ *Met.* 5.74-7: *Ecce Suenites, genitus Metione, Phorbas / et Libys Amphimedon, avidi committere pugnam, / sanguine, quo late tellus madefacta tepebat, / conciderant lapsi; ....* Vertaald: "Kijk, Phorbas uit Syene, zoon van

het bloed van de geslachte runderen.⁹⁸ Nu komt er op woordelijk niveau nagenoeg niets overeen, behalve het gebruik van *sanguis* en *madefacio*, maar inhoudelijk vertonen de passages parallellen.⁹⁹ Ovidius maakt er hier duidelijk een parodie van, aangezien in de tweede helft van het laatste vers de twee heren in hun eigen zwaarden vallen ten gevolge van de glibberige vloer.

Andere, opvallende parallellen met *Aeneïs* boek 9 bevinden zich in verzen 5.79-84. Bij Ovidius wordt Erytus door Perseus met een krater geslagen, waarna Erytus bloed overgeeft en vervolgens overlijdt.¹⁰⁰ Dit doet denken aan de passage in boek 9, waarbij Euryalus Rhoetus doodt, nadat deze zich had verstopt achter een krater.¹⁰¹ Bij beide passages staat een krater centraal, waarna het overgeven van bloed volgt. Op woordelijk niveau vinden we de overeenkomsten dan ook in *cratera* en *vomit*. Anderson zegt over *rutilum vomit ... cruorem*: “In the context of a banquet, it would not be unusual for an inebriated guest to vomit up red wine after imbibing from the crater. Ovid uses this association of scene and weapon to allude to that possibility.”¹⁰² Dit is een verwijzing naar de passage in de *Aeneïs*, waarbij Rhoetus uit de krater heeft gedronken waarachter hij zich verstopt.¹⁰³ Perseus heeft hier de krater gebruikt als moordwapen, terwijl hij ook gebruikelijkere wapens in zijn buurt heeft, zoals het vervolg van de passage impliceert. Ovidius creëert een grappig beeld, terwijl het epische verhaal van Vergilius op de achtergrond zichtbaar is, waardoor er een parodie ontstaat.

Metion, en de Lybische Amphimedon, begerig de strijd te beginnen, waren ten val gekomen, wegglijdend over het bloed, waardoor de bevochtigde aarde breed warm was; ...”

⁹⁸ *Aen.* 5.328-30: ... *levi cum sanguine Nisus / labitur infelix, caesis ut forte iuvenis / fusus humum viridisque super madefecerat herbas*. Vertaald: “toen Nisus ongelukkig weegleed door het glibberige bloed, waar het juist door het slachten van de runderen over de grond gestroomd was en het groene gras van boven had natgemaakt.”

⁹⁹ Anderson (1997), 507.

¹⁰⁰ *Met.* 5.79-84: *At non Actoriden Erytum, cui lata bipennis / telum erat, hamato Perseus petit ense, sed altis / extantem signis multaeque in pondere massae / ingentem manibus tollit cratera duabus / infligitque viro: rutilum vomit ille cruorem / et resupinus humum moribundo vertice pulsat*. Vertaald: “Maar niet viel Perseus, de zoon van Actor, Erytus, wiens wapen een brede, dubbele bijl was, aan met zijn van weerhaken voorziene zwaard, maar hij heft met beide handen een mengvat op, met verheven tekens versierd, en buitengewoon door het gewicht van een grote massa, en werpt het tegen de man: die braakt rood bloed en hij slaat ruggelings op de grond met zijn stervende hoofd.”

¹⁰¹ *Aen.* 9.346-50: *sed magnum metuens se post cratera tegebat; / pectore in adverso totum cui comminus ense / condidit adsurgenti et multa morte recepit. / Purpuream vomit ille animam et cum sanguine mixta vina refert moriens, ...* Vertaald: “... Maar Rhoetus verstopte zich vrezend achter een grote krater; Euryalus stootte in een handgemeen voor hem, terwijl hij opstond, zijn gehele zwaard in zijn toegekeerde borst en trok het druipend van het bloed terug. Hij spuugt een purperen adem uit en geeft stervend wijn gemixt met bloed terug...”

¹⁰² Anderson (1997), 507.

¹⁰³ Anderson (1997), 507.

Er is nog een laatste, belangrijke overeenkomst tussen deze passages. Zo wordt in *Met.* 4.803 de woordcombinatie *pectore in adverso* gebruikt aan het begin van het vers, op precies dezelfde manier als Vergilius dat doet in *Aen.* 9.347. Deze combinatie komt in deze vorm nog één andere keer voor.¹⁰⁴ Door het taalgebruik en de plaatsing van de woorden is het aannemelijk dat Ovidius de tekst van Vergilius heeft gebruikt als basis. Ovidius neemt de tekst niet letterlijk over, maar hier en daar verandert hij wat, waarbij zijn versie dan een minder serieuze toon heeft dan het epos van Vergilius.

2.6 Conclusie

Een aantal parallellen tussen de gekozen passages uit de *Metamorphosen* en de *Aeneïs* is nu behandeld. Natuurlijk zijn niet alle overeenkomsten genoemd, omdat sommige nauwelijks tot geen betekenis hebben.¹⁰⁵ We hebben gezien dat de parallellen qua verhaal duidelijk zijn. De jonge knapen worden uitgebreid beschreven, waarna hun vriend ter sprake komt. Beide duo's verliezen en sterven, waarbij de jongste als eerste doodgaat. Hun vriend probeert hen dan nog te redden, maar sterft daarbij zelf.

Ook op woordelijk niveau zijn er parallellen te vinden. Hun *amor* komt bij beide schrijvers terug, de schoonheid wordt uitvoerig beschreven, ze sterven nagenoeg op dezelfde manier en in dezelfde houding en in het verhaal wordt op de dramatische ommekeer hetzelfde werkwoord gebruikt. We vinden ook elders overeenkomsten tussen de werken, zoals kort is aangetoond.

Wat heeft dit voor effect op onze perceptie van de Perseuspassage? We hebben gezien dat Ovidius alles maar al te graag net even iets overdrevener doet dan Vergilius bij de dood van zijn paar. Dit heeft als gevolg dat Athis een beetje belachelijk wordt neergezet en bijna als vrouw overkomt. Bij Vergilius zou er sprake zijn van liefde tussen de twee heren. Als je de vergelijking vervolgens doortrekt naar Ovidius en Athis als vrouw gaat zien, wordt de *ἐραστής-ἐρώμενος*-relatie, zoals Bömer deze ziet, anders belicht. Dit geeft ook een andere interpretatie van de Nisus en Euryalus passages. De epiek van de dood van Nisus en Euryalus wordt hierbij enorm geparodieerd door Ovidius.

---

¹⁰⁴ *Met.* 15.161-2.

¹⁰⁵ In de passage van Ovidius komen bijvoorbeeld de woorden *emicuit ... telum* voor. Deze woorden worden ook bij Vergilius gebruikt. Dit is echter niet van groot belang binnen de tekst en context. Deze woordelijke overeenkomsten worden dus verder niet behandeld, omdat deze niet bijdragen aan de parodie.

Dat parodiërende effect schemert elke keer door de tekst heen. Zo ook bij de moordenaar van Nisus en Euryalus tegenover die van Lycabas en Athis. Bij Vergilius is het onduidelijk wie nu uiteindelijk Nisus vermoordt. Het zou Volcens kunnen zijn, die doodt immers Euryalus, maar de dader blijft onbenoemd in de *Aeneïs*. Het doet er dus niet toe wie de moordenaar van Nisus is, anders had Vergilius dat wel vermeld. Ovidius besluit echter om Perseus de dader te laten zijn die het liefdespaar naar de onderwereld stuurt. Onze epische held wordt daarmee in het licht van de *Aeneïs* in een iets minder episch daglicht gezet.¹⁰⁶ Ook dit is een geval van parodie wat mij betreft. Juist door elke keer een belangrijk element net te veranderen wordt de epiek van Vergilius bij Ovidius non-episch en heeft het meer weg van een parodie.

---

¹⁰⁶ Meer over Perseus is te vinden in paragraaf 5.2 (Perseus) vanaf p. 76.

3. Ovidius' Cepheus tegenover Vergilius' Latinus

In this chapter, I focus on the parallels in the stories of Ovid's Cepheus and Vergil's Latinus. I begin by describing the part they play in their stories. After that, I look at their personalities and the role they take on. Finally, I draw a conclusion in which I discuss the resemblances and differences between Cepheus and Latinus in their roles and characters.

In de Perseuspassage en de *Aeneïs* zijn meerdere mogelijke parallellen te vinden. We hebben het voorbeeld van Lycabas en Athis tegenover Nisus en Euryalus al gezien. Een ander voorbeeld is de rol van Cepheus in de *Metamorphosen* tegenover Vergilius' Latinus. Deze rollen zijn vergelijkbaar met elkaar. Eerst zal ik Latinus bespreken. Daarbij kijk ik naar zijn aandeel in het verhaal, waarna ik me zal focussen op het beeld en het karakter dat van hem geschetst wordt. Vervolgens doe ik hetzelfde voor Cepheus. Daarna ga ik kijken of dat overeenkomt, of dat Cepheus door Ovidius op een andere manier wordt neergezet.

3.1 Latinus

In de *Aeneïs* komt Latinus voornamelijk in de tweede helft van het werk voor. Latinus is de koning van Laurentum. Hij heeft een dochter, Lavinia, die volgens een orakel aan een buitenlander uitgehuwelijkt moet worden. Turnus is de gelukkige buitenlander.¹⁰⁷ Amata, Latinus' vrouw, wil Turnus graag als schoonzoon. Wanneer Aeneas verschijnt, is duidelijk voor Latinus dat het orakel hem bedoelde.¹⁰⁸ Er is wel een probleempje: Lavinia is al beloofd aan Turnus. Dit resulteert in strijd tussen Turnus en Aeneas en hun bondgenoten.

3.1.1 Wat doet Latinus?

Latinus krijgt een orakel waarin duidelijk wordt dat Lavinia de bron van oorlog zal zijn voor het volk. Hij gaat vervolgens naar het orakel van Faunus, het orakel waar alle Italiërs advies vragen als zij met een probleem zitten. Latinus slacht daar netjes volgens de voorschriften de schapen en wacht het orakel af. Hij krijgt te horen dat hij Lavinia moet uithuwelijken aan een buitenlander, dus niet aan een van de Latijnen. Wanneer Aeneas bij Latinus aankomt,

---

¹⁰⁷ Hij komt uit Ardea in Rutulië, wat vanuit Laurentum in Latium als buitenland gezien kan worden.

¹⁰⁸ Saunders (1921), 18.

ontvangt hij hem gastvrij. Latinus beseft dat het orakel Aeneas bedoelde als aanstaande schoonzoon en probeert daarom de vrede met Aeneas te bewaren.

De vrouw van Latinus, Amata, speelt hier een belangrijke rol. In boek 7 is zij door de wraakgodin Allecto beïnvloed, waardoor zij op voorhand al voor Turnus is. Ze gaat dan ook tegen Latinus in. Ze wil dat Lavinia gegeven wordt aan Turnus, want zijn buitenlandse afkomst is ook te verdedigen.¹⁰⁹ Wanneer Turnus vervolgens ten strijde trekt tegen Latinus met de steun van het volk, Mezentius,¹¹⁰ Camilla – een amazone – en Juno, trekt Latinus zich terug in zijn paleis. Hij onthoudt zich van het openen van de deuren, waardoor het duidelijk is dat het volk in oorlog is, waarop Juno besluit zelf de deuren te openen. Hij trekt zich daarna terug.¹¹¹

Vervolgens komt Latinus lange tijd niet in beeld en verschijnt weer in boek 11. Daarin stelt hij voor dat zijn volk vrede sluit met de Trojanen. Aeneas stelt vervolgens voor om de strijd te beslissen in een tweegevecht tussen Turnus en hem. Latinus voelt zich steeds schuldiger dat hij Lavinia al beloofd had aan Turnus voor de komst van de Aeneas. Zodra de strijd echt losbarst, gaat Latinus weer weg.

Amata blijft Turnus steunen en vraagt hem voor zowel zijn als haar behoud niet te vechten tegen de Trojanen: *simul haec invisa relinquam / lumina nec generum Aenean captiva videbo*.¹¹² Wanneer de vijand dreigend voor de muur staat en Turnus nergens te bekennen is, pleegt Amata zelfmoord, omdat ze in de veronderstelling is dat Turnus gesneuveld is. Ze geeft zichzelf de schuld van al dit leed.¹¹³ De voorkeur van Latinus staat dus tegenover de begunstiging van Amata. Wanneer hij erachter komt dat zijn vrouw is overleden en dat zijn stad ten onder gaat, is hij – logischerwijs – verbijsterd en verdrietig.

3.1.2 Welke kenmerken worden toebedeeld aan Latinus?

Latinus wordt meerdere keren aangeduid als *pater Latinus*,¹¹⁴ waarbij het gaat om het feit dat hij vader is van de Latijnen.¹¹⁵ Daarnaast is hij nog op meerdere manieren een *pater*. Zo is hij

---

¹⁰⁹ Saunders (1921), 18, cf. n. 107.

¹¹⁰ Koning van het Etruskische Agylla en bondgenoot van Turnus (Hornblower, Spawforth en Eidinow (2012), 951).

¹¹¹ Latinus weigert dus de oorlog, waarbij hij die beslissing zelf neemt en dus autonoom is. Later in het verhaal verandert dit, waarbij hij bevelen opgelegd krijgt door waarschijnlijk zijn senatoren.

¹¹² *Aen.* 12.62-3. Vertaald: "Ik zal tegelijk (met jou) dit gehate levenslicht verlaten, noch zal ik als gevangene Aeneas als schoonzoon zien."

¹¹³ *Aen.* 12.593-603.

¹¹⁴ *Aen.* 7.61-2, 7.92, 7.618, 11.469.

¹¹⁵ Fordyce (1977), 172; *Aen.* 7.618.

bovenal de vader van Lavinia. Ook stelt hij zich op als een vaderfiguur voor Aeneas en Turnus. Hierdoor lijkt Latinus een *pius* karakter te hebben. Hij bekommert zich echter meer om zijn toekomstige schoonzoon, dan om het lot van zijn eigen dochter. Hieruit blijkt dat Latinus de staat boven zijn familie plaatst, omdat hij het belangrijk vindt staatkundig goed te handelen.¹¹⁶

Ook zijn rol als koning wordt veelvuldig benoemd in boeken 7, 11 en 12. De combinatie *rex Latinus* komt meerdere keren naar voren.¹¹⁷ Ook wordt hij de oudste en de hoogste genoemd¹¹⁸ en er wordt gesproken over zijn rijkdom.¹¹⁹ Dit zijn nog tamelijk oppervlakkige 'eigenschappen'.¹²⁰

Latinus is welwillend, *placido ore*.¹²¹ Hij is een ongeruste man, zoals blijkt uit *Aen.* 7.81 en 12.20-1.¹²² Deze ongerustheid brengt ook besluiteloosheid met zich mee; in boek 7 gaat Latinus bijvoorbeeld naar het orakel om hulp te vragen. Daarnaast wordt Latinus neergezet als een emotionele man: hij voelt zich blij¹²³ of juist enorm schuldig.¹²⁴ Hij laat zien dat hij eerbiedig is en de orakelspreuken respecteert, door daar vaak mee bezig te zijn.¹²⁵ Zijn eerbied is ook zichtbaar door zijn schuldgevoel, omdat hij meent niet goed te hebben geluisterd naar het orakel. Latinus gaat tweemaal in de hitte van de strijd weg.¹²⁶ Dat is mijns inziens geen eigenschap die bij een koning past. Je moet dan juist sterk zijn en niet de strijd ontvluchten. Zo geef je een slecht voorbeeld aan je burgers. De tweede keer dat hij het slagveld verlaat

---

¹¹⁶ Cf. n. 124: dit blijkt door te zeggen dat hij Aeneas als schoonzoon voor de stad (*urbi*) heeft opgenomen in plaats van voor zijn familie.

¹¹⁷ *Aen.* 7.45, 7.213, 7.432, 7.556, 11.301, 11.344, 12.112, 12.161, 12.657.

¹¹⁸ *Aen.* 11.237-8: *Maximus aevo / et primus sceptris ... Latinus*.

¹¹⁹ *Aen.* 11.213 *praedivitis*. Dit is ook de enige keer dat Vergilius dit woord gebruikt in de *Aeneis* (Grandsen (1991), 91).

¹²⁰ Er wordt ook nog twee keer verwezen (7.192-3 en 7.213) naar Latinus in combinatie met zijn afstamming van Faunus, zijn vader. Dit is vooral belangrijk voor de rest van het werk. Als Lavinia, afstammeling van Faunus, met Aeneas trouwt, die afstamt van Juno, dan komen de oude Romeinse goden samen met het pantheon, waardoor Augustus zeker een goddelijke afkomst heeft.

¹²¹ *Aen.* 7.194.

¹²² *Aen.* 7.81: *At rex sollicitus monstis...* Vertaald: "Maar de koning, bezorgd door de tekens..."

Aen. 12.20-1: *tanto me impensius aequum est / consulere atque omnis metuentem expendere casus*. Vertaald: "Het is rechtvaardig dat ik jou des te dringender adviseer en alle zaken, vrezend, afweeg."

¹²³ *Aen.* 7.259: *tandem laetus ait*. Vertaald: "blij zegt hij..."

¹²⁴ *Aen.* 11.471-2: *multaque se incusat qui non acceperit ultro / Dardanium Aenean generumque asciverit urbi*. Vertaald: "en hij beschuldigt zichzelf van vele dingen, omdat hij niet uit zichzelf de Dardanische Aeneas heeft ontvangen en als schoonzoon voor de stad heeft opgenomen."

¹²⁵ *Aen.* 7.270ff.

¹²⁶ *Aen.* 7.618 en 12.285-6; Tarrant (2012), 160. De eerste keer wordt er gebruik gemaakt van *refugit*, de tweede keer van *fugit*. We kunnen dus ook wel spreken van 'vluchten'.

stelt hij wel een goed voorbeeld. Hij wil immers de beelden van de goden beschermen.¹²⁷ Desondanks verlaat hij beide keren het gevecht, waardoor het als vluchten op te vatten is.

Daarnaast is hij van verbazing achterovergeslagen.¹²⁸ Opmerkelijk is dit niet, aangezien het tweegevecht losbarst en zelfs de aarde lijdt onder het geweld.¹²⁹ Dit is de laatste keer dat Latinus naar voren komt in de *Aeneïs*. “The last explicit appearance of Latinus ..., now reduced to a powerless spectator (*stupet*); *ipse*, ..., underlines the indignity of his position.”¹³⁰ Zijn aanzien is duidelijk minder geworden gedurende het werk.¹³¹ Hij is van een koning met een actieve rol veranderd in een koning met een passieve rol.

3.1.3 Woorden en daden

Nu het karakter van Latinus geschetst is, kunnen we kijken of dit ook correspondeert met zijn woorden. Daarvoor wil ik inzoomen op twee passages uit de *Aeneïs*. De eerste passage heeft te maken met de speech die Latinus houdt voordat hij zich de eerste keer terugtrekt in zijn paleis. Hij roept dan de goden aan en spreekt over de onvermijdelijkheid van de op handen zijnde oorlog. Vervolgens weigert hij het oorlogsritueel uit te voeren, zodat Juno dit voltrekt. De tweede passage is het pleidooi dat hij houdt in boek 12 tegen Turnus.

Latinus' toespraak¹³²

Verum ubi nulla datur caecum exsuperare potestas

Consilium, et saevae nutu lunonis eunt res,

Multa deos aurasque pater testatus inanis

‘frangimur heu fatis’ inquit ‘ferimurque procella!’

Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas,

595

O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit

Supplicium, votisque deos venerabere seris.

Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus

---

¹²⁷ Smith (1968), 85.

¹²⁸ *Aen.* 12.707: *stupet ipse Latinus*. Vertaald: “zelf kijkt Latinus met verbazing.”

¹²⁹ *Aen.* 12.713: *dat gemitum tellus*. Vertaald: “de aarde geeft gebulder.”

¹³⁰ Tarrant (2012), 271.

¹³¹ Latinus wordt ook als *immobilis* beschreven in 7.250. Daarbij gaat het echter niet om zijn gevoelige kant, maar om het feit dat hij zich echt niet kan bewegen. Dit heeft verder geen invloed op zijn karakter. Daarom is deze beschrijving weggelaten uit dit hoofdstuk.

¹³² *Aen.* 7.591-600.

Funere felici spoliator.' Nec plura locutus

Saepsit se tectis rerumque reliquit habenas.

600

Nu echter geen enkele macht gegeven wordt om het blinde besluit te overwinnen en de zaken gaan volgens de wil van de woeste Juno, zegt de vader, nadat hij de goden en lege winden als getuigen heeft aangeroepen over vele dingen 'Ach, wij worden gebroken door het noodlot en wij worden meegesleurd door storm! Jullie zullen hiervoor zelf boeten met goddeloos bloed, ongelukkigen. Jou, Turnus, zal de misdaad, jou zal de trieste straf te wachten staan, jij zult de goden vereren met te late offers. Want de rust is door mij verworven, ik word beroofd van een gelukkige dood bij de grens van de haven.' En niet meer dingen gesproken hebbend, sloot hij zich op in zijn huis en hij liet de teugels van de staat achter.

Op dit moment in het verhaal is Juno bezig de laatste hand te leggen aan de oorlog. Latinus is niet meer in staat om zijn strijdlustige manschappen te kalmeren. Hij roept de goden aan om zijn getuigen te zijn "that he has been broken by 'fate' (*fatís*)."¹³³ Latinus geeft ook aan dat hij, gezien zijn oude leeftijd, alleen nog van een gelukkige dood beroofd kan worden, terwijl de aangesprokenen – i.e. Turnus – nog zullen lijden.¹³⁴ Latinus stelt zich hier op als een sterk karakter, aangezien hij bij zijn standpunt blijft. Dit geeft hem een actieve houding, omdat hij zich dus sterk maakt voor zijn zaak.

Door het gebruik van *fatís* komt het tragische aspect van Latinus' verhaal naar boven. Hij dacht namelijk het orakel te volgen door zelf de 'buitenlander' uit te kiezen en op die manier de oorlog te vermijden. Het was echter door het lot (*fatís*) besloten dat de oorlog zou ontstaan en Latinus' handelen zorgt daar onbedoeld ook voor. Op die manier wordt het tragische thema, i.e. dat een mens nooit aan het lot kan ontkomen, aangesneden in het verhaal van Latinus.

---

¹³³ *Aen.* 7.594; Fratantuono (2007), 221.

¹³⁴ Over het lijden van Turnus: Fordyce (1977), 169; Fratantuono (2007), 221; Highet (1972), 252. Hier kan ook de link gelegd worden met *Il.* 24.239-46, waarin Priamus eenzelfde soort speech geeft voor de Trojanen, "although in a much harsher and more masterful tone" (Highet (1972), 252).

Vervolgens trekt hij zich terug en laat hij zijn taken met betrekking tot de staat vallen, wat wijst op een passieve houding. Hij heeft immers zijn handen van de zaak afgetrokken. Een aantal verzen later¹³⁵ weigert Latinus de oorlogsdeuren te sluiten. De sluiting geeft aan dat er oorlog heerst. Latinus' rol als heerser is inconsequent. De ene keer neemt hij namelijk wel zelf een beslissing, zoals wanneer hij Lavinia aan Aeneas belooft, terwijl hem een andere keer bevolen wordt door waarschijnlijk zijn senatoren, dat hij de deuren van de oorlog moet sluiten.¹³⁶ Hij komt in deze passage zowel in een actieve als in een passieve rol voor. In eerste instantie verdedigt hij zijn punt om zich vervolgens terug te trekken, waardoor hij zich passief opstelt in het verhaal.

In *Aen.* 12.18-45 spreekt Latinus tegen Turnus, nadat Turnus het tweegevecht met Aeneas heeft aangenomen:

Olli sedato respondit corde Latinus
'O praestans animi iuvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius aequum est 20
Consulere atque omnis metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu, nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliae innuptae Latio et Laurentibus arvis
Nec genus indecores. Sine me haec haud mollia fatu 25
Sublatis aperire dolis, simul hoc animo hauri:
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus
Coniugis et maestae lacrimis, vincla omnia rupi: 30
Promissam eripui genero, arma impia sumspi.
Ex illo qui me casus, quae, Turne, sequantur
Bella, vides, quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna, vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Thybrina fluenta 35

¹³⁵ *Aen.* 7.616-22.

¹³⁶ Fordyce (1977), 172; Fratantuono (2007), 222.

Sanguine adhuc campique ingentes ossibus albent.
Quo referor totiens? Quae mentem insania mutat?
Si Turno extincto socios sum ascire paratus,
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet 40
Italia, ad mortem si te (fors dicta refutet!)
Prodiderim, natam et conubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longaevi, quem nunc maestum patria Ardea longe
Dividit.' Haudquaquam dictis violentia Turni 45
Flectitur: exsuperat magis aegrescitque medendo.

Hem antwoordde Latinus, nadat zijn hart gekalmeerd was “O jongeman, voortreffelijk vanwege jouw ziel, hoe meer jij zelf uitblinkt door wilde kracht, is het rechtvaardig dat ik jou des te dringender adviseer en alle zaken, vrezend, afweeg. Jij hebt nu de rijken van je vader Daunus, vele steden zijn gegrepen door jouw hand, zeker heeft Latinus ook goud en de goedgezindheid (voor jou); er zijn andere ongetrouwde vrouwen in Latium en op de Laurentische velden die niet van eenvoudige afkomst zijn. Sta toe dat ik deze dingen, geenszins aangenaam om te zeggen, zonder listen openbaar, neem ze gelijktijdig op in je geest: het was toegestaan dat ik mijn dochter met geen enkele van de oude aanbidders laat trouwen, dat kondigden allen, zowel goden als mensen, aan. Overwonnen door liefde voor jou, ook overwonnen door het verwante bloed¹³⁷ van de echtgenote en door de tranen van de bedroefde echtgenote, heb ik alle boeien gebroken: ik heb de belofde ontruikt aan mijn schoonzoon, ik heb de goddeloze wapens opgepakt. Jij ziet, Turnus, welke gebeurtenissen, welke oorlogen mij sindsdien volgen, hoe grote ellende jij als eerste lijdt. Tweemaal verslagen in een groot gevecht, beschermen wij vanuit de stad met moeite de Italische hoop; de Tiberse stromen zijn nog warm door ons bloed en enorme velden

---

¹³⁷ Amata en Turnus' moeder, Venilia, zouden familie van elkaar zijn (Tarrant (2012), 95).

zijn wit door botten. Waartoe draai ik zo vaak? Welke waanzin verandert de geest? Als ik, wanneer Turnus is omgebracht, bereid ben (de Trojanen als) bondgenoten op te nemen, waarom beëindig ik de strijd niet liever voor de ongedeerde? Wat zullen de Rutulische verwanten, wat zal de rest van Italië zeggen, als ik jou aan de dood zal hebben overgegeven, (moge het lot mijn woorden ontkrachten!), terwijl jij een huwelijk met onze dochter vroeg? Houd rekening met de wisselende zaken in de oorlog; heb medelijden met je hoogbejaarde vader, welke de oorlog nu bedroefd scheidt, ver vanaf het vaderland Ardea.' Geenszins wordt de wildheid van Turnus door deze woorden gebogen: deze verheft zich meer en wordt ziek door de poging tot genezen.

De speech is opgedeeld in drie delen. Zo begint hij *sedato corde*, waarna hij in vers 29 meer opgewonden is, om vanaf vers 38 de rationele overtuiging terug te vinden.¹³⁸ Latinus moet Turnus de harde waarheid vertellen. Er zijn andere geschikte ongetrouwde vrouwen – dus niet Lavinia – voor hem. Turnus zal immers niet trouwen met Latinus' dochter. Latinus beschouwt zichzelf als de oorzaak van de oorlog. Hij wil liever Turnus nu behouden en de oorlog stoppen. Tot slot vraagt Latinus aan Turnus om medelijden met zijn vader te hebben.

"Latinus' speech is revealing both for his view of Turnus and as a reflection of his own character (wishing to act for the best, but repeatedly overwhelmed by events)."¹³⁹ Hij poogt Turnus te kalmeren, waardoor de speech voornamelijk rationeel en ingetogen is, en hij wil Turnus ervan weerhouden te vechten tegen Aeneas.¹⁴⁰ De speech gaat over verantwoordelijkheidsgevoel, waarbij Latinus zichzelf als een positieve staatsman afbeeldt.

Er is een aantal dingen dat opvalt in die speech. Zo zegt Latinus: *tanto me impensius aequum est / consulere atque omnis metuentem expendere casus*.¹⁴¹ Latinus maakt duidelijk waarom hij behoedzaam is, "but his choice of *metuere*, which usually denotes a stronger form of fear or anxiety, hints at his lack of resolve."¹⁴² Anderson zegt dat Latinus niet vastberaden

---

¹³⁸ Tarrant (2012), 91-7.

¹³⁹ Tarrant (2012), 91. Zie ook: Highet (1972), 252. Deze speech heeft gelijkenissen met de speech van Priamus tegen Hektor in *Il.* 22.38-76.

¹⁴⁰ Highet (1972), 81.

¹⁴¹ *Aen.* 12.20-1. Vertaald: "Het is rechtvaardig dat ik jou des te dringender adviseer en alle zaken, vrezend, afweeg."

¹⁴² Tarrant (2012), 92.

is, maar dat klopt mijns inziens niet. Latinus gebruikt *metuentem* omdat hij zich zorgen maakt om Turnus en in Turnus' belang goed wil spreken. Daarom is er wel sprake van vastberadenheid, en geeft *metuentem* alleen de behoedzaamheid van Latinus weer.

Tevens komen zijn emoties duidelijk naar voren in zijn rede vanaf vers 29, wanneer Latinus merkt dat hij met zijn rug tegen de muur aan staat. Het chiasme hier valt op en door *victus* te herhalen legt hij nadruk op zijn onvermogen in de situatie.¹⁴³ Hij probeert in vers 31 de schuld bij zichzelf neer te leggen en zijn verantwoordelijkheid te nemen (*promissam eripui*), in de hoop dat Turnus zich terugtrekt.¹⁴⁴ In vers 37 vindt de ommekeer plaats: de emoties lopen zo hoog op, dat "Latinus momentarily forgets Turnus (or affects to do so) and laments his repeated failure to act."¹⁴⁵ Door het tonen van de emoties komt hij menselijker over. De complexiteit van zijn karakter toont zich in deze speech. In het laatste deel¹⁴⁶ is de kern nog steeds verantwoordelijkheidsgevoel, waarbij hij nu probeert een compromis te sluiten. Hij is niet Turnus' vader, "therefore Latinus cannot direct an undisguised plea to Turnus."¹⁴⁷ Daarom pakt hij het wat rustiger aan. Hij hoopt Turnus met behulp van een compromis in leven te houden.¹⁴⁸

3.2 Cepheus

De rol van Cepheus,¹⁴⁹ vader van Andromeda, is in de Metamorphosen beperkt tot de Perseuspassage. We zien hem voor het eerst, terwijl hij nog niet met naam genoemd is, wanneer Perseus Andromeda aan de rots vast ziet zitten. Cepheus wordt geportretteerd als een treurende man, aangezien Andromeda moet boeten voor haar moeder. Zijn vrouw, Cassiope, had namelijk gezegd dat zij mooier was dan de Nereïden. Hiermee heeft ze de Nereïden boos gemaakt, die daarna naar Poseidon zijn gegaan om hem over te halen Cassiope te straffen. Perseus stelt voor Andromeda te redden op de voorwaarde dat zij zijn bruid wordt. Cepheus stemt hiermee in en belooft niet alleen Andromeda, maar zelfs het hele rijk. Cepheus

---

¹⁴³ Tarrant (2012), 95.

¹⁴⁴ *Aen.* 12.31: *Promissam eripui genero, arma impia sumpsi*. Vertaald: "Ik heb de belofde weggerukt vanaf mijn schoonzoon, ik heb de goddeloze wapens opgepakt." (Quinn (1968), 256; Tarrant (2012), 95).

¹⁴⁵ Tarrant (2012), 97.

¹⁴⁶ *Aen.* 12.38-45.

¹⁴⁷ Highet (1972), 81.

¹⁴⁸ *Aen.* 12.38-9: *Si Turno extincto socios sum ascire paratus, cur non incolumi potius certamina tollo?* Vertaald: "Als ik, wanneer Turnus is omgebracht, bereid ben (de Trojanen als) bondgenoten op te nemen, waarom hef ik de strijd niet liever op voor de ongedeerde?" (Highet (1972), 252).

¹⁴⁹ Hij is de koning van Ethiopië.

lijkt hier zijn belofte aan Phineus te zijn vergeten. Andromeda was namelijk al beloofd aan Phineus, haar oom.¹⁵⁰ Perseus weet Andromeda te redden en Cepheus is enorm blij dat zijn dochter gered is. Vervolgens komt de bruiloft, die na aanvang uitmondt in een gevecht door toedoen van Phineus, waarbij Cepheus zich uit de strijd terugtrekt. Cepheus is niet alleen en heeft zijn vrouw Cassiope aan zijn zijde.¹⁵¹ Haar overmoed wordt beschreven met *maternae ... fiducia formae*,¹⁵² wat resulteert in het conflict tussen Perseus en Phineus. Verder is er geen rol voor haar weggelegd in de Perseuspassage.

3.2.1 Karakter van Cepheus

Dan is het nu belangrijk om te kijken naar het karakter dat geschetst wordt van Cepheus. We komen Cepheus voor het eerst tegen als *genitor lugubris*, een treurige vader.¹⁵³ Zijn rol als vader van Andromeda komt hier naar voren. Hij is *lugubris*, omdat het monster net tevoorschijn is gekomen, dat Andromeda gaat doden. Hij wordt in het volgende vers samen met zijn vrouw aangeduid als *miseri*, wat geheel binnen de context past.¹⁵⁴ Daarnaast wordt zijn rol als vader van Andromeda nog een paar keer aangeduid.¹⁵⁵ Hij wordt ook als schoonvader benoemd.¹⁵⁶ Er wordt verder niet gesproken over zijn rol als vader voor het volk. Cepheus is blij wanneer Andromeda door Perseus is gered.¹⁵⁷ Cepheus wordt een keer als koning aangeduid.¹⁵⁸ De nadruk op zijn rol als *rex* is dus veel minder dan bij Latinus.

In 4.769 begint iemand te spreken, die zijn bewondering voor Perseus uitspreekt. Dit zou Cepheus kunnen zijn, maar door een hiaat in de tekst is dit niet duidelijk.¹⁵⁹ Vervolgens komt de speech van Cepheus aan het begin van boek 5, die hieronder apart behandeld wordt.

Hij gaat weg wanneer het volk is ontbrand in woede.¹⁶⁰ “He has abandoned his beloved son-in-law, but, even worse, scurried away without concern for wife and daughter, the supposed justification of all his questionable actions against Phineus. ... The behavior of

---

¹⁵⁰ Met. 5.10. Daar spreekt Phineus over de weggerukte echtgenote, waarmee hij Andromeda bedoelt.

¹⁵¹ Cassiope wordt een keer bij naam genoemd in Met. 4.738. Er wordt twee keer naar haar verwezen als *mater* (Met. 4.687 en 4.692) en eenmaal als *genetrix* (Met. 5.153).

¹⁵² Met. 4.687.

¹⁵³ Met. 4.691.

¹⁵⁴ Met. 4.692. Andromeda gaat gegrepen worden door het monster, terwijl haar ouders *miseri* toekijken.

¹⁵⁵ Met. 4.705: *parentes*, Met. 4.738: *pater*.

¹⁵⁶ Met. 5.152 en 5.228: *socer*.

¹⁵⁷ Met. 4.735.

¹⁵⁸ Met. 4.764: *convivia regis*, vertaald: “feestbanketten van de koning.” De *rex* is hier Cepheus.

¹⁵⁹ Anderson (1997), 493; Bömer (1976), 220.

¹⁶⁰ Met. 5.41-45.

Cepheus seems a pious sham.”¹⁶¹ Het beeld dat Cepheus van zichzelf neerzet, lijkt dus *pius*, maar dat is het niet. Hij komt meer over als een huichelaar en een held op sokken.

De laatste keer dat Cepheus voorkomt in de Perseuspassage is in *Met.* 5.152.¹⁶² Hij is weer terug op het slagveld.¹⁶³ Cepheus wordt omschreven als *frustra pius*. Hij is niet *pius* geweest jegens zijn vrouw en dochter,¹⁶⁴ dus is zijn poging nu *frustra*. Zij zijn namelijk wel op het slagveld gebleven.

3.2.2 Woorden

In boek 5 spreekt Cepheus tegen Phineus. Phineus is namelijk bij de bruiloft binnen komen stormen en heeft gedreigd te gaan vechten omdat Andromeda van hem is weggerukt. Het betoog van Cepheus is als volgt:¹⁶⁵

... conanti mittere Cepheus

‘Quid facis?’ exclamat ‘quae te, germane, furentem

Mens agit in facinus? Meritisne haec gratia tantis

Redditur? Hac vitam servatae dote rependis? 15

Quam tibi non Perseus, verum si quaeris, ademit,

Sed grave Nereïdum numen, sed corniger Ammon,

Sed quae visceribus veniebat belua ponti

Exsaturanda meis. Illo tibi tempore rapta est,

Quo peritura fuit, nisi si crudelis id ipsum 20

Exigis, ut pereat, luctuque levabere nostro.

Scilicet haud satis est, quod te spectante revincta est

Et nullam quod opem patruus sponsusve tulisti:

Insuper, a quoquam quod sit servata, dolebis

---

¹⁶¹ Anderson (1997), 503.

¹⁶² *Met.* 5.152-6. *Hac pro parte socer frustra pius et nova coniunx / cum genetrice favent ululatuque atria complent, / sed sonus armorum superat gemitusque cadentum, / pollutosque simul multo Bellona penates / sanguine perfundit renovataque proelia miscet.* Vertaald: “Aan deze kant begunstigen de tevergeefs plichtsgetrouwe vader en de nieuwe bruid met de moeder (hem) en zij vullen de hallen met geschreeuw, maar de klank van de wapens en het gezucht van de vallenden komen er bovenuit, tegelijk overgiet Bellona de bezoedelde huisgoden met veel bloed en veroorzaakt zij vernieuwde gevechten.”

¹⁶³ Fratantuono (2011), 128.

¹⁶⁴ Bömer (1976), 262.

¹⁶⁵ *Met.* 5.12-29.

Praemiaque eripies? Quae si tibi magna videntur,

25

Ex illis scopulis, ubi erant adfixa, petisses!

Nunc sine, qui petiit, per quem haec non orba senectus,

Ferre, quod et meritis et voce est pactus, eumque

Non tibi, sed certae praelatum intellege morti!’

Cepheus riep tegen hem, die probeerde (de speer) te gooien ‘Wat doe jij? Welke geest leidt jou, razend, mijn broer, naar de schanddaad? Deze dank wordt toch niet gegeven aan zulke grote verdiensten? Betaal jij voor het leven van de geredde deze bruidsschat? Niet Perseus ontrukte haar aan jou, als jij de waarheid zoekt, maar de zware goddelijke wil van de Nereïden, maar de gehoornde Ammon, maar het monster van de zee dat kwam om helemaal verzadigd te worden door mijn vlees. Zij is van jou geroofd op dit tijdstip, waarop zij ging sterven, of het moest zijn dat jij juist dit verlangt in je wreedheid, dat zij omkomt, en je door ons verdriet zal worden verlicht. Het is uiteraard geenszins genoeg, dat zij is vastgebonden, terwijl jij toekeek, en dat jij geen enkele hulp bood als oom en verloofde: zal jij bovendien bedroefd zijn, omdat zij door iemand gered is, en zal jij de beloningen wegrukken? Had deze (beloningen) dan, als ze aan jou groot schijnen, vanaf deze rotsen weggehaald, waar zij waren geboeid! Sta nu toe, dat hij die haar het hof maakte, dankzij wie deze ouderdom niet kinderloos is, krijgt, wat door zowel verdiensten als de stem is afgesproken, en zie in dat hij niet boven jou, maar boven een zekere dood werd gekozen!’

Cepheus gebruikt een element uit de welsprekendheid in zijn rede. Zo maakt hij gebruik van *relatio criminis*, wat onderdeel is van de statusleer.¹⁶⁶ Dit wordt door Cicero beschreven als:

---

¹⁶⁶ Voor meer informatie over de statusleer: Quintilianus’ *Instutio Oratoria*, boek 3.6 en Cicero’s *De Oratore* 2.99-113.

*Relatio criminis est cum ideo iure factum dicitur, quod aliquis ante iniuria laccessierit.*¹⁶⁷ ... *Relatio criminis est cum reus id quod arguitur confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat.*¹⁶⁸

Relatio criminis wordt gebruikt wanneer wordt gezegd dat derhalve de daad legaal is gedaan, omdat iemand eerder ten onrechte (hem) heeft aangevallen. ... *Relatio criminis* is wanneer de aangeklaagde, nadat hij dit, waarvan hij wordt beschuldigd, heeft toegegeven, toont dit met recht te hebben gedaan, omdat hij was overgehaald door een fout van de ander.

Hierbij probeer je dus je eigen daden goed te praten doordat je tegenstander iets fout zou hebben gedaan, wat jouw daden heeft beïnvloed. Cepheus doet dat hier ook. Hij gebruikt een drogredenering. Hij zegt namelijk dat Phineus had moeten handelen, als hij Andromeda had willen behouden. Hij legt ook verantwoordelijkheid neer bij de Nereïden – en dus eigenlijk bij Cassiope – en bij Ammon en het monster. In zijn correct ogende argumentatie legt Cepheus vervolgens de verantwoordelijkheid neer bij Phineus, terwijl Cepheus die verantwoordelijkheid bij zichzelf zou moeten zoeken. Hij heeft Andromeda immers eerst aan Phineus beloofd en vervolgens aan Perseus. Cepheus stelt dat Phineus blij moet zijn dat Perseus heeft ingegrepen om haar te redden. “There may be valid reasons for letting Perseus have Andromeda and thus depriving Phineus, but it cannot be denied that he has taken her from Phineus.”¹⁶⁹

De manier waarop hij zijn rede brengt is opmerkelijk: hij begint meteen met schreeuwen (*exclamat*) in plaats van rustig het gesprek aan te gaan. Phineus wordt geassocieerd met *furor* door het gebruik van *furentem*.¹⁷⁰ Een belangrijk element is te vinden in *verum si quaeris*.¹⁷¹ “Cepheus becomes tendentious and dishonest, using rhetoric in place of fair, brotherly persuasion.”¹⁷² Hij lijkt niet daadwerkelijk geïnteresseerd te zijn in de waarheid.¹⁷³ Hij is op zoek naar zijn eigen waarheid om zo zijn daden te rechtvaardigen.

---

¹⁶⁷ *De Inventione* 1.11.15. Het Latijn van deze passage is overgenomen uit Cicero & Hubbell (1949).

¹⁶⁸ *De Inventione* 2.26.78.

¹⁶⁹ Anderson (1997), 500.

¹⁷⁰ *Met.* 5.13.

¹⁷¹ *Met.* 5.16. Vertaald: “als jij de waarheid zoekt.”

¹⁷² Anderson (1997), 500.

¹⁷³ Anderson (1997), 500.

In verzen 19-21 maakt Cepheus duidelijk dat Phineus had moeten accepteren dat hij Andromeda sowieso had verloren, want het monster zou haar gedood hebben. Phineus wordt als *crudelis* afgebeeld “and insists that Andromeda die by pressing his claim to her hand!”¹⁷⁴ Dit past bij het beeld dat wordt neergezet, wat onderdeel is van de *relatio criminis*. Hij maakt zo’n gebruik van de stromanredenering, “that he obliterates the sense of his supposedly cherished daughter as an animate being, chained to a cliff, and lapses into neuter plural and the metonymy of *praemia*.”¹⁷⁵

Anderson stelt dat Cepheus aan het einde van de redevoering zijn excuses had kunnen aanbieden aan Phineus, waaruit duidelijk wordt dat de zorg voor zijn dochter groter was dan de zorg voor zijn broer.¹⁷⁶ Dit past echter niet bij de argumentatie van de speech, omdat hij Phineus slecht bejegt. Excuses passen daarom gewoonweg niet in deze situatie. “Cepheus plays here the role of a casuistic Latinus, arguing a poor case to persuade the victim to accept political ‘necessity’.”¹⁷⁷ Anderson zit op het goede spoor, want Cepheus laat hier een sterke bluf zien. Zijn ‘case’ is inderdaad ‘poor’, maar zijn argumentatie is sterk. Hij probeert enerzijds zijn keuze voor Perseus als schoonzoon te rechtvaardigen en anderzijds duidelijk te maken dat Phineus zelf schuldig is aan het wegrukken van Andromeda.

3.3 Vergelijking

Het beeld van Latinus qua karakter en handelen is nogal complex. Hij wordt bestempeld als *pater* en gedraagt zich dan ook naar deze rol: als vader van zijn dochter, toekomstige schoonzoon en volk. Voor de laatste is hij tevens de *rex*. Hij trekt zich tweemaal terug uit de strijd, waarbij hij de tweede keer vlucht, maar tevens de godenbeelden veiligstelt. Hij is een emotioneel mens. Hij heeft een groot verantwoordelijkheidsgevoel. Doordat hij zo respectvol is jegens de goden en hun orakelspreuk graag ter harte wil nemen, voelt hij zich schuldig aan het conflict dat ontstaat tussen Turnus en Aeneas. Hierdoor heeft zijn verhaal een tragische dimensie. Daarnaast wordt er ook positief over hem gesproken door het benadrukken van zijn welwillendheid.

---

¹⁷⁴ Anderson (1997), 500.

¹⁷⁵ Anderson (1997), 501.

¹⁷⁶ Anderson (1997), 501.

¹⁷⁷ Anderson (1997), 500.

De inconsequentie qua gedrag, zoals die naar voren kwam in boek 7, lijkt zich door het hele karakter gewoven te hebben en daarmee onderdeel te zijn geworden van het personage 'Latinus'. Het karakter is sterk opgebouwd maar qua persoonlijkheid minder sterk. We kunnen wel stellen dat Latinus goede en slechte kanten heeft, waardoor hij als een compleet doch complex mens wordt geportretteerd.

Cepheus lijkt een aardige man, die bezorgd is over zijn dochters lot. Zodra zij gered is, maakt hij zich echter meer zorgen om zijn schoonzoon dan om zijn dochter. Zijn rol als *rex* wordt veel minder benadrukt dan bij Latinus. Voor het personage van Latinus is dit een belangrijke rol, dus het feit dat het koningschap bij Cepheus minder belangrijk is, zorgt ervoor dat zijn personage minder groots is geworden. Hij onttrekt zich net als Latinus aan de strijd en vertrekt.¹⁷⁸ Hij komt nog even terug, waarbij hij *pius* wordt genoemd, maar het is duidelijk dat dit niet serieus bedoeld is, maar parodiërend. Hij heeft immers zijn vrouw en dochter alleen gelaten in de strijd. Cepheus wordt in de secundaire literatuur vooral als laf, huichelend en listig afgebeeld. Dit beeld is deels wel waar, maar daarbij wordt zijn gevoeliger kant vergeten. Hij is immers wel bezorgd om zijn dochter. Hij spreekt niet, maar *exclamat*. Zijn broer komt met tamelijk wat heibel de bruiloft verstoren. Hierdoor zal Cepheus geërgerd zijn, waardoor hij begint te roepen.

Beide karakters verschillen enorm van elkaar. Cepheus heeft een wat harder, listig karakter met een gevoelig kantje, terwijl Latinus' aard zachter is. Hij laat meer emoties zien en heeft een onzeker, ongerust en inconsequent karakter. Dit maakt dat de persoonlijkheid van Latinus een stuk complexer is. Deze complexiteit van het personage ontbreekt bij Ovidius. Cepheus' karakter is duidelijk opgebouwd en heeft geen inconsequenties. Hierdoor wordt het idee van een parodie versterkt, aangezien binnen de parodie geen ruimte is voor dergelijke complexiteit.

We zien dat Cassiope niet tegenover Cepheus staat, zoals Amata tegenover Latinus staat. Bij Ovidius is Cassiope in beginsel schuldig aan de strijd tussen Phineus en Perseus.¹⁷⁹ Als zij niet had opgescheept over haar schoonheid, had Andromeda niet gestraft moeten worden. Dan had Perseus haar niet gered en was hij niet haar nieuwe echtgenoot geworden. Bij Vergilius ligt die verantwoordelijkheid bij Latinus, omdat hij het orakel verkeerd heeft

---

¹⁷⁸ Anderson (1997), 513.

¹⁷⁹ Anderson (1997), 500.

geïnterpreteerd. Ovidius heeft hier dus een vrouwelijk aspect toegevoegd.¹⁸⁰ Natuurlijk heeft Cepheus ook deels verantwoordelijkheid in dit verhaal, aangezien hij ingaat op de voorwaarde van Perseus.

De rol van *pater* zien we bij Ovidius minder sterk terugkomen. Cepheus wordt viermaal 'vader' genoemd, maar met vier verschillende woorden.¹⁸¹ Bij Latinus gebeurt dit consequenter. Hij is bovendien niet alleen vader voor zijn dochter, maar ook voor zijn volk en zelfs voor zijn toekomstige schoonzoon(s).

Wat opvalt, is dat beide heren de strijd verlaten. Bij Cepheus is het echter nogal laf, omdat hij tijdens het gevecht weggaat. Er wordt een duidelijke knipoog gegeven naar de *Aeneïs*, wanneer Cepheus de strijd ontvlucht.¹⁸² "Ovid echoes the scene in *Aen.* 7.593ff. where Latinus legitimately invokes the gods as witnesses."¹⁸³ Latinus wil niet aan het gevecht beginnen en werkt dit tegen door het oorlogsritueel niet uit te voeren. Het voorbeeld dat Latinus hiermee aan zijn burgers geeft is slecht, maar dat van Cepheus is nog slechter. Dit wordt benadrukt door het gebruik van *frustra pius* in *Met.* 5.152, omdat Cepheus niet meer serieus te nemen is als je kijkt naar de situatie. Welke koning laat zijn vrouw en dochter nu achter op het slagveld? Latinus staat daar tegenover, die een gevoelige kant heeft. Het resultaat is dat bij Cepheus de ruwere eigenschappen uitvergroot zijn ten opzichte van de eigenschappen van Latinus en hij daardoor naar een parodiepersonage neigt.

Er zit ook een groot verschil in het laatste beeld dat we van de koningen krijgen. Bij Cepheus is het beeld dat hij terugkeert op het veld om te vechten, terwijl Vergilius' laatste beeld Latinus weergeeft als toeschouwer in plaats van actief deelnemer aan de strijd. Je ziet daarbij een mooi contrast tussen actief en passief: Latinus gaat van actief naar passief, terwijl Cepheus van passief naar actief gaat. Activiteit en passiviteit zijn daarbij dus omgedraaid en chiaistisch geplaatst in de twee werken.

Als laatste kunnen we kijken naar de toespraken die beide heren geven. Sean Lake schrijft dat de besproken speech van Cepheus een parodie is op de speech van Latinus uit boek 7. "Cepheus's long-winded, highly rhetorical, and legalistic speech undermines the serious and

---

¹⁸⁰ Bij Lycabas en Athis was er ook al sprake van het vrouwelijker maken van de rollen dan deze waren bij Vergilius (Nisus en Euryalus).

¹⁸¹ *Genitor, parens, pater* en *socer*.

¹⁸² *Met.* 5.43-5.

¹⁸³ Anderson (1997), 503.

heroic tone of Vergil's scene."¹⁸⁴ Ik zou echter eerder neigen naar het vergelijken van de speech van Latinus tegen Turnus¹⁸⁵ en de speech van Cepheus¹⁸⁶ om parodie aan te tonen. De insteek is namelijk hetzelfde. De 'oude' schoonzoon wordt aangesproken.

We zien dat Cepheus zijn temperament verliest en begint te schreeuwen, terwijl Latinus rustig antwoordt, nadat zijn hart gekalmeerd is.¹⁸⁷ Hij laat zich eventjes gaan, maar vindt dan de rede weer terug. Ovidius heeft hier een overdrijving van gemaakt. Cepheus' redevoering is vuriger. Hij noemt Phineus *furens*. Hij maakt gebruik van een drogredenering, waardoor het personage Phineus wordt aangevallen. Het moge duidelijk zijn, aldus Cepheus, dat Phineus zelf schuldig is aan het verlies van Andromeda.

Hoewel de redevoeringen qua uitvoering verschillen, is er inhoudelijk wel een overeenkomst. Het doel is bij beide om hun toehoorder het vechten te laten stoppen. Cepheus maakt echter gebruik van *relatio criminis*, waarbij de verantwoordelijkheid bij Phineus komt te liggen, terwijl Latinus de verantwoordelijkheid bij zichzelf zoekt. Op woordelijk niveau zit er een mooie overeenkomst in. Latinus heeft het over *promissam eripui*, waarbij hij bedoelt dat hij Lavinia heeft weggerukt en beloofd heeft aan Aeneas. Cepheus heeft het over *praemiaque eripies*, waarbij hij Phineus aanspreekt of hij de *praeda* – zijnde Andromeda – zal wegrukken. Beide schrijvers gebruiken *eripere* in deze context. Latinus gebruikt de ik-vorm, aangezien hij zichzelf de schuld geeft, terwijl Cepheus de jij-vorm gebruikt, omdat Phineus zijns inziens schuld heeft.

We zien dus dat Ovidius een draai heeft gegeven aan het personage van Cepheus, wanneer je hem vergelijkt met Latinus. Cepheus is harder en minder complex dan Latinus. Ook is er weer een vrouwelijk tintje in het werk geslopen, aangezien Cassiope de oorzaak is van het conflict tussen Perseus en Phineus. Mijns inziens neigt het personage Cepheus inderdaad naar parodie ten opzichte van Vergilius' Latinus.

---

¹⁸⁴ Lake (2010), 119-120. Citaat is afkomstig van p. 120.

¹⁸⁵ *Aen.* 12.18-46.

¹⁸⁶ *Met.* 5.12-29.

¹⁸⁷ *Exclamat (Met. 5.13) tegenover sedato respondit corde (Aen. 12.18).*

4. Phineus versus Turnus

In this chapter I discuss the characters of Ovid's Phineus and Vergil's Turnus. I begin by explaining the role of Turnus and I take a look at his way of reacting to Latinus and Aeneas in book XII and his way of dying. Afterwards I examine the role of Phineus and the way in which he reacts to Cepheus and Perseus. Furthermore, I focus on Phineus' death scene and lastly, I compare the two figures of Phineus and Turnus.

De rol van Phineus is vergelijkbaar met de rol van Turnus. Beiden zijn ze de toekomstige schoonzoon, die vervolgens door een ander wordt vervangen. Ik zal eerst een karakterschets maken van Turnus, waarna ik ga kijken naar Turnus' reactie op Latinus en tot slot de manier waarop Turnus sterft. Vervolgens zal ik het personage van Phineus op dezelfde manier analyseren, door in te zoomen op zijn reactie op Cepheus en de dood van Phineus. Ik heb voor deze stukken gekozen, omdat de rollen van Cepheus en Latinus vergelijkbaar zijn. Daarnaast sterven zowel Phineus als Turnus in een tweegevecht met de protagonist. Tot slot zal ik de twee personen tegenover elkaar zetten.

4.1 Turnus

Turnus is de prins en leider van de Rutuliërs.¹⁸⁸ Hij komt voor het eerst voor in boek 7 van de *Aeneïd*. Aan hem is Lavinia beloofd, de dochter van koning Latinus, voordat Aeneas zijn opwachting maakt. Deze krijgt uiteindelijk de hand van Lavinia, omdat een orakel aan Latinus had voorspeld dat Lavinia met een buitenlander moest trouwen. De interpretatie van het orakel door Latinus resulteert in een oorlog tussen Turnus en Aeneas, waarbij Turnus begint, nadat hij is opgehitst door de wraakgodin Allecto. In boek 8 leidt Turnus samen met zijn bondgenoot Mezentius (en met de goddelijke hulp van Juno) het volk van Latium in de strijd tegen de Trojanen. Juno zet Turnus in boek 9 aan om het Trojaanse kamp aan te vallen op het moment dat Aeneas bij Evander is. Turnus probeert dan de Trojaanse schepen te verbranden, maar die veranderen in zeenimfen. Wanneer Turnus in de Trojaanse vesting is, wordt hij omsingeld, waarna hij probeert de vijanden te vermoorden. Hij wordt echter overrompeld door het Trojaanse leger en moet de Trojaanse vesting noodgedwongen verlaten. In boek 10 verdedigen Aeneas en Pallas, zijn bondgenoot, zich samen goed op het slagveld. Turnus krijgt

---

¹⁸⁸ Hornblower, Spawforth & Eidinow (2012), 1520. De Rutuliërs zijn een volk rond de stad Ardea in Latium.

hier lucht van en doodt Pallas. Daarna wordt hij door Juno weggelokt van de strijd met een schijngedaante van Aeneas. Op die manier stelt Juno Turnus' lotsvervulling uit. In het volgende boek wordt Turnus uitgedaagd door Aeneas tot een tweegevecht om de oorlog te beslissen, wat hij accepteert. Door Aeneas wordt het volgende voorgesteld in boek 12: als Turnus wint verlaten de Trojanen het land, als Aeneas wint, zal er vrede zijn tussen de volkeren.¹⁸⁹ Er ontstaat een laatste gevecht tussen de twee legermachten, waar de nacht een einde aan maakt. Turnus gaat het tweegevecht met Aeneas aan en offert voordat hij het slagveld opgaat. Tijdens het gevecht wordt Aeneas verwond en door Venus verzorgd. Aeneas valt daarna Turnus weer aan. De nimf Juturna, Turnus' zus, probeert hem vervolgens van de strijd af te houden, waarna Aeneas een bloedbad aanricht onder de Latijnen. Turnus herkent Juturna, wanneer hij ver van de strijd verwijderd is, en gaat terug. Het tweegevecht begint dan echt. Turnus heeft in eerste instantie niet zijn eigen zwaard, dat later gebracht wordt door Juturna. Zij wordt vervolgens door een Schikgodin verjaagd. Turnus wordt verwond in zijn dijbeen, waarna hij zich overgeeft aan Aeneas en hem de keuze geeft om hem te doden, waarbij hij vraagt om zijn lichaam terug te sturen zijn vader, of te sparen. Vervolgens doodt Aeneas Turnus.¹⁹⁰

4.1.1 Karaktereigenschappen van Turnus

Turnus' afkomst en positie worden beschreven door Vergilius. Zijn positie als aanvoerder¹⁹¹ en als koning¹⁹² wordt genoemd. Zijn goddelijke afkomst wordt benadrukt door *cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater*.¹⁹³ Daarnaast wordt gezegd dat Turnus *pio sanguine* is.¹⁹⁴ Juno vraagt in de genoemde passage uitstel van de dood van Turnus. Door *pius* te gebruiken voor Turnus, lijkt ze te suggereren dat Turnus en Aeneas op gelijke voet staan,¹⁹⁵ aangezien *pius*

---

¹⁸⁹ *Aen.* 12.190-1: ... *paribus se legibus ambae / invictae gentes aeterna in foedera mittant*. Vertaald: "Laten beide volkeren, onoverwonnen, onder gelijke wetten zich inlaten met het eeuwige verdrag."

¹⁹⁰ Hierover is meer te lezen in het volgende hoofdstuk in paragraaf 5.1.5 (Einde van de *Aeneïs*) op p. 73.

¹⁹¹ *Aen.* 7.475, waarbij zijn positie als aanvoerder duidelijk wordt. In *Aen.* 9.534 wordt hij *princeps* genoemd en in 9.691 *ductor*.

¹⁹² *Aen.* 8.17 *Turno regi*, 9.327: *regi Turno*, 9.728: *Rutulum ... regem*, 12.161: *reges*, waar Turnus dan ook onder valt.

¹⁹³ *Aen.* 10.76: "voor wie Pilumnus de grootvader en voor wie de goddelijke Venilia de moeder is." Venilia was de zus van Amata. Daarnaast wordt in 10.619 nogmaals Pilumnus genoemd als voorvader van Turnus. Pilumnus was een godheid.

¹⁹⁴ *Aen.* 10.617.

¹⁹⁵ Jordan (1990), 66.

het epitheton van Aeneas is. Omdat Juno Jupiter wil overtuigen, poogt ze Turnus positiever af te beelden door het gebruik van *pius*.

Daarnaast wordt ook zijn karakter beschreven. Turnus wordt gezien als de mooiste van alle ridders die dingen naar de hand van Lavinia en hij wordt machtig genoemd.¹⁹⁶ Door het gebruik van de perifrasis in *Aen.* 7.649-50 wordt de nadruk gelegd op de schoonheid van Turnus.¹⁹⁷ Turnus is sterk, hij is immers een Daunische held.¹⁹⁸ Hij staat als overwinnaar beschreven.¹⁹⁹ Bovendien is Turnus snel²⁰⁰ en heeft hij een groot lichaam.²⁰¹ Hij wordt als angstaanjagend gezien, wat voor een soldaat een goede eigenschap is. De soldaten maken immers plaats voor Turnus, opdat hij fatsoenlijk het slagveld op kan.²⁰²

Turnus wordt een paar keren met goud geassocieerd, waarbij het dan gaat om zijn wapens of hemzelf.²⁰³ De commentaren laten zich hier verder niet over uit, maar mijns inziens is dat bedoeld om Turnus als beste af te beelden en om zijn rol als overwinnaar te versterken. Zijn strijd lust komt ook duidelijk terug, aangezien hij vaak de aanstichter van het geweld is.²⁰⁴ Voor een legeraanvoerder is dat een goede eigenschap. Daarnaast heeft Turnus ook een dwingend karakter in de strijd, waardoor hij zijn mannen weet mee te krijgen.²⁰⁵

Tevens wordt gezegd dat Turnus' naam onthouden zal worden.²⁰⁶ Turnus offert zichzelf op, waardoor hij zal blijven leven in de gedachten. Hij komt ook eerbiedig over. Zo

---

¹⁹⁶ *Aen.* 7.55-6: *petit ante alios pulcherrimus omnis / Turnus, avis atavisque potens*. Vertaald: "Turnus verlangde voor alle anderen, de mooiste, machtig door zijn grootvader en voorvaders (naar haar hand)." *Aen.* 7.649-50: *quo pulchrior alter / non fuit excepto Laurentis corpore Turni*. Vertaald: "geen enkele was mooier dan deze behalve de persoon van de Laurentische Turnus."

¹⁹⁷ Fordyce (1977), 180. Op dit punt in de *Aeneis* wordt een catalogus gegeven van alle strijdende partijen. Hier wordt gesproken over Lausus, die erg knap zou zijn, maar niet zo knap als Turnus.

¹⁹⁸ *Aen.* 12.723 en 12.902. De eerste keer wordt *heros* gebruikt om aan te geven dat Turnus een waardige tegenstander is voor Aeneas. (Tarrant (2012), 275) De tweede keer wordt gezegd dat Turnus in zijn eentje een steen kan optillen, waar normaal twaalf sterke mannen voor nodig zijn. Turnus wordt hier als *heros* geplaatst in de tijd van de Trojaanse Oorlog.

¹⁹⁹ *Aen.* 9.560: *victor*, 9.573ff, 12.383.

²⁰⁰ *Aen.* 10.308-9: *nec Turnum segnis retinet mora, sed rapit acer / totam aciem in Teucris et contra in litore sistit*. Vertaald: "noch houdt traag uitstel Turnus tegen, maar driftig brengt hij snel de gehele slaglinie naar de Trojanen en stelt zich tegenover hen op bij de kust."

²⁰¹ *Aen.* 10.446: *corpus ingens* en 10.478: *magno corpore*.

²⁰² *Aen.* 12.368-9.

²⁰³ *Aen.* 9.269-70 (wapens), 11.490 (hijzelf) en 12.87-8 (wapens).

²⁰⁴ *Aen.* 9.53, 9.535 en 9.760-1. In verzen 760-1 is hij aangezet tot geweld door Allecto. Bij de andere momenten kiest hij daar zelf voor.

²⁰⁵ *Aen.* 9.73.

²⁰⁶ *Aen.* 12.234-5: *ille quidem ad superos, quorum se devovet aris, / succedet fama vivusque per ora feretur*. Vertaald: "Hij zal zelfs gaan door roem naar de goden, bij wiens altaren hij zich opoffert, en er wordt verteld over hem door de monden, alsof hij leeft." We zien dat hier *devovet* wordt gebruikt, wat past bij de *devotio* van Turnus, die hieronder besproken zal worden.

stelt hij na de dood van Pallas dat *qualem meruit, Pallanta remitto*.²⁰⁷ Hij vindt het dus belangrijk dat Evander zijn zoon terug zal krijgen, net zoals hij het belangrijk vindt dat zijn eigen vader hem terug zal krijgen.²⁰⁸ Hij neemt echter wel de wapenrusting mee van Pallas en vecht daar vervolgens ook mee. Dit strookt niet met het eerbiedige aspect.

Turnus komt ook bangig over, wat een gegrond gevoel is, aangezien hij net Allecto boos heeft gemaakt.²⁰⁹ Ook stelt hij zich aarzelend op in de hitte van de strijd.²¹⁰ Volgens Richard Tarrant, oud-professor Latijn aan Harvard University en schrijver van het commentaar op boek 12 van de *Aeneïs*, zou Turnus niet in staat zijn zichzelf te verdedigen.²¹¹ Daar ben ik het niet mee eens, aangezien de tekst ons daar geen indicatie voor geeft. Turnus heeft immers zijn wapens gewoon en daarmee een manier om zichzelf te verdedigen. Hij stelt zich alleen onzeker en een beetje bangig op, aangezien tegenover hem Aeneas staat die goed is met zijn wapen.²¹² Turnus stelt zich mijns inziens laf op, wanneer hij aan het begin van boek 9 besluit het Trojaanse legerkamp aan te vallen, terwijl Aeneas op dat moment niet aanwezig is.²¹³ Dit heeft een ongelijke strijd tot gevolg, omdat de Trojanen hun leider missen. Hij weet zich dan staande te houden tot het eind van boek waarbij hij steeds zwakker wordt.²¹⁴ Opmerkelijk is dit echter niet, aangezien Turnus omringd is door de tegenstanders.

Een minder positieve kant van Turnus wordt kort belicht in boek 10, wanneer Juno Turnus meelokt door middel van een Aeneïsche gedaante. Voor Turnus' mannen lijkt dit op een laffe vlucht. Turnus rent ook weg in zijn gevecht met Aeneas, wanneer zijn wapens door Aeneas kapot zijn geslagen.²¹⁵ Turnus reageert dus hier en daar op een laffe manier, waardoor hij als een gewone man overkomt. Hij wordt dan beschreven als *amens*, wat nog twee keer

---

²⁰⁷ *Aen.* 10.492. Vertaald: "Ik zend Pallas terug, zodanig als hij het verdiende."

²⁰⁸ Dit komt later in dit hoofdstuk nog aan bod.

²⁰⁹ *Aen.* 7.446-7: *At iuveni oranti subitus tremor occupat artus, / deriguere oculi...* Vertaald: "Maar voor de sprekende jongeman neemt een plotseling beven de ledematen in beslag, de ogen verstijfden..."

²¹⁰ *Aen.* 12.919.

²¹¹ Tarrant (2012), 327.

²¹² Wanneer Aeneas zijn speer werpt, doorboort hij verschillende lagen van het schild en pantser.

²¹³ *Aen.* 9.1-77

²¹⁴ Voorbeelden van het zwakker worden: *Aen.* 9.789: *Turnus paulatim exedere pugnae*. Vertaald: "Turnus verwijderd zich langzamerhand van het gevecht." *Aen.* 9.806-7: *Ergo nec clipeo iuvenis subsistere tantum / nec dextra valet*. Vertaald: "Daarom is de jongeman in staat noch met het schild slechts weerstand te bieden noch met de rechterhand." *Aen.* 9.812-4: *tum toto corpore sudor / liquitur et piceum (nec respirare potestas) / flumen agit, fessos quatit aeger anhelitus artus*. Vertaald: "Toen werd zweet vloeibaar op het gehele lichaam en een pikzwarte stroom beweegt, een lijdende adem schokt zijn vermoeide ledematen."

²¹⁵ *Aen.* 12.742.

gebeurt in dit boek.²¹⁶ Ook in die passages wordt Turnus overvallen door schrik, waardoor de paniek toeslaat.²¹⁷

Er is een aantal woorden dat bijna epithetisch is geworden voor Turnus. Het eerste is *audax*, overmoedig.²¹⁸ De eerste keer dat Turnus in beeld komt (*Aen.* 7.409), wordt hij als *audax* afgebeeld, waarna deze *audacia* al zijn daden in boek 9 kenmerkt.²¹⁹ Het woord wordt meerdere keren toegeschreven aan Turnus.²²⁰ Ook het ontnemen van Pallas' wapenrusting past goed binnen de *audacia*.

Een ander voorbeeld van een epitheton is *violentia*. Dit wordt binnen de *Aeneis* vier keer gebruikt (11.354, 11.376, 12.9 en 12.45), waarbij het elke keer wordt toegeschreven aan Turnus.²²¹ Het woord *violentia* "implies impetuosity and lack of control".²²² Het lijkt wel of Turnus vanuit emoties impulsief reageert en niet nadenkt over zijn acties (*impetus*).²²³ Turnus wordt met *violentia* geassocieerd omdat hij onder steeds meer druk komt te staan.²²⁴ Daarnaast kan hij zijn *violentia* niet onder controle houden. Bij de laatste benoeming van Turnus' *violentia* is deze gepersonificeerd.²²⁵

Turnus wordt meerdere keren vergeleken met een leeuw.²²⁶ De eerste vergelijking is in boek 9, wanneer Turnus probeert uit de Trojaanse vestiging te ontsnappen. Hij wordt hier vergeleken met de woeste leeuw waarop gejaagd wordt. Een leeuw past qua karakter goed bij Turnus' *violentia*, gezien het van nature woeste karakter van de leeuw.²²⁷ In boek 10 is Turnus als leeuw juist degene die jaagt op zijn prooi, Pallas. In boek 12 is Turnus de gewonde leeuw, die terugvecht. Ook hier past de woede van de leeuw goed bij Turnus' *violentia*.²²⁸ Aangezien de leeuw gewond is, zou dat sympathie bij het publiek opwekken, waarbij diezelfde

---

²¹⁶ *Aen.* 12.662 en 776. Vertaald: "buiten zinnen" of "redeloos".

²¹⁷ Tarrant (2012), 279.

²¹⁸ Hardie (1983), 19.

²¹⁹ Hardie (1983), 66.

²²⁰ *Aen.* 7.409, 9.3, 10.276.

²²¹ Grandsen (1983) 102.

²²² Tarrant (2012), 88.

²²³ Voor verder onderzoek zou het interessant zijn om te bestuderen hoe emoties het handelen van bijvoorbeeld Turnus of Aeneas hebben beïnvloed.

²²⁴ Tarrant (2012), 88.

²²⁵ *Aen.* 12.45: Tarrant (2012), 99. Dit komt terug in het stuk over de reactie van Turnus op Latinus hieronder.

²²⁶ *Aen.* 9.792-6, 10.453-6 en 12.4-9.

²²⁷ Hardie (1983), 242.

²²⁸ Tarrant (2012), 85.

sympathie ook aanwezig is voor Turnus.²²⁹ Turnus toont zich hier moedig, doordat hij het gevecht aangaat, terwijl hij 'gewond' is.

Het is belangrijk om nog even stil te staan bij de mogelijke tragiek in het personage van Turnus. De meningen over Turnus als tragisch karakter zijn verdeeld. Zo heeft Peter Schenk, verbonden aan de afdeling Klassieken aan de Universiteit van Keulen, in zijn boek *Die Gestalt des Turnus in Vergils Aeneis* de karaktereigenschappen zoals Aristoteles ze beschrijft in de *Poetica*, getoetst op Turnus.²³⁰ "Schenk agrees that Turnus fulfils the Aristotelian criteria of prosperity (340), of undergoing a *περιπέτεια* (341), and of having an *ἀναγνώρισις* ..." ²³¹ Turnus' dood wekt echter niet de emoties van angst en medelijden op bij het publiek, zoals een tragedie pleegt te doen, aldus Schenk.²³² Turnus is dus geen tragisch karakter want "he does not act in ignorance and does not make any *ἁμαρτία* or error of judgement which leads to his downfall, a downfall which follows deservedly and inevitably from his criminal activities, in particular the killing of Pallas."²³³

Er zijn echter ook academici die zeggen dat Turnus wel tragisch is. Zo beargumenteert Kenneth Quinn, oud-professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van Otago, dat er een tragische inslag zit in de *Aeneis*, waardoor we ook zeker mogen spreken van "the tragedy of Turnus."²³⁴ "The characters in Virgil's poem ... are caught up in a pattern of events constructed according to a concept of the world upon which Greek tragedy virtually depends."²³⁵ Door het meenemen van de wapenrusting van Pallas maakt Turnus zijn tragische fout,²³⁶ waardoor Turnus' personage binnen de tragedie past.

Vassiliki Panoussi, professor op het departement Klassieken aan het College of William & Mary, kijkt in haar boek naar de intertekstualiteit tussen Turnus en de Ajax uit het oeuvre van Sophocles.²³⁷ Door haar analyse laat ze zien dat Turnus wel degelijk is op te vatten als een tragisch personage door de door Panoussi getoonde overeenkomsten met de tragische Ajax.

---

²²⁹ Hornsby (1970), 120.

²³⁰ Schenk (1984), 337-95.

²³¹ Harrison (1986), 42.

²³² Harrison (1986), 42.

²³³ Harrison (1986), 41.

²³⁴ Quinn (1968), 324-49. Citaat is afkomstig van p. 324.

²³⁵ Quinn (1968), 325.

²³⁶ Quinn (1968), 326.

²³⁷ Panoussi (2009), 198-217.

Op de vraag of Turnus een tragisch personage is, kunnen we geen unaniem antwoord geven. Wat hieruit blijkt is dat het personage 'Turnus' veel bediscussieerd is en het een complex karakter is, of hij nu tragisch is of niet.

4.1.2 Handelingen

Er zijn twee daden van Turnus die we straks kunnen vergelijken met dezelfde soort handelingen van Phineus. Het gaat hier om de reactie van Turnus op de speech van Latinus, die hem probeert te stoppen. Daarnaast wordt zijn dood belicht.

4.1.2.1 Reactie op Latinus

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien dat Latinus in boek 12 probeert Turnus te weerhouden van de strijd met Aeneas. Nu zullen we zien hoe Turnus daarop reageert.²³⁸

<i>... Haudquaquam dictis violentia Turni</i>	45
<i>Flectitur; exsuperat magis aegrescitque medendo.</i>	
<i>Ut primum fari potuit, sic institit ore:</i>	
<i>"Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me</i>	
<i>Deponas letumque sinas pro laude pacisci.</i>	
<i>Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra</i>	50
<i>Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.</i>	
<i>Longe illi dea mater erit, quae nube fugacem</i>	
<i>Feminea tegat et vanis sese occulat umbris."</i>	

Turnus' woede wordt door deze woorden geenszins gebogen; de woede verheft zich meer en wordt erger door het genezen. Meteen zodra hij voor het eerst kon spreken, nam hij het zo op zich met zijn mond: "Deze zorg, die jij voor mij draagt, ik bid, mijn beste, leg deze ten gunste van mij af, en sta toe dat ik de dood inruil voor mijn roem. Ook wij werpen onze wapens, vader, en het ijzer, geenszins zwak, met de rechterhand. Ook uit de door ons toegebrachte wond volgt bloed. Zijn goddelijke moeder zal te ver weg zijn,

---

²³⁸ Aen. 12.45-53.

die met een vrouwelijke wolk de vluchtende bedekt en zich in lege schaduwen verbergt.”

Turnus is dus allesbehalve gekalmeerd door Latinus. Zijn woede is zelfs vermeerderd. Hij geeft aan dat hij zijn dood tegemoet gaat, dus wil hij dat Latinus hem met rust laat. Hij zal in de tussentijd Aeneas wel verwonden, die niet meer geholpen kan worden door Venus. Turnus’ *violentia* komt hier sterk naar voren. De *violentia* wordt niet alleen genoemd, maar is tegelijkertijd het onderwerp van *flecitur*, *exsuperat* en *aegrescit*. Daarmee krijgt deze een prominente rol en lijkt deze dus onafhankelijk van Turnus te opereren.²³⁹

Vervolgens wordt hij door Amata aangesproken. Zij smeekt hem niet te gaan vechten, want als hij sterft, sterft zij ook. Dan komt Lavinia nog kort in beeld, waarbij ze huilt en daarna bloost. Turnus reageert, voordat hij zich klaar gaat maken voor de strijd:²⁴⁰

Illum turbat amor figitque in virgine vultus; 70
Ardet in arma magis paucisque adfatur Amatam:
“Ne, quaeso, ne me lacrimis neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater; neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius haec, Idmon, Phrygio mea dicta tyranno 75
Haud placitura refer. Cum primum crastina caelo
Puniceis invecta rotis Aurora rubebit,
Non Teucros agat in Rutulos, Teucrum arma quiescant
Et Rutuli; nostro dirimamus sanguine bellum,
Illo quaeratur coniunx Lavinia campo.” 80

Liefde brengt hem in de war en hij richt zijn gezicht strak op het meisje: hij verlangt meer naar de wapens en hij spreekt met weinig woorden tot Amata: “Ik vraag je, begeleid mij niet met tranen of met zo’n groot voorteken, terwijl ik ga naar het gevecht van de harde Mars, moeder; want niet heb ik, Turnus, een vrij uitstel van de dood. Idmon, breng dit antwoord van mij over, dat

---

²³⁹ Tarrant (2012), 99.

²⁴⁰ *Aen.* 12.70-80.

geenszins zal bevallen, als bode aan de Phrygische tiran. Wanneer de Aurora van morgen rood zal kleuren, rijdend door de hemel met purperrode wielen, laat zij dan de Trojanen niet naar de Rutuliërs leiden, de wapens van de Trojanen en de Rutuliërs moeten rusten; laten wij de oorlog met ons bloed beslissen, laat Lavinia als echtgenote op dit veld gezocht worden.

Hij spreekt tot Amata die hem vroeg niet te gaan vechten. Hij komt hier bedaarder over dan toen hij daarvoor tegen Latinus sprak. Het lijkt zelfs of hij probeert Amata gerust te stellen. Er zit minder emotie en woede in deze speech: *violentia* is niet meer de handelende karaktertrek. Eerst wordt Turnus nog door *amor* verward, waarna hij zelf begint te spreken. Ook beeldt Turnus de situatie optimistischer af dan even geleden, wat samenhangt met het geruststellen van Amata. We zien dat Turnus Amata met moeder aanspreekt, terwijl zij zijn moeder niet is. Waar Latinus een vaderlijke rol op zich lijkt te nemen, zien we dat Turnus Amata een moederlijke rol geeft. Het protest van Latinus en Amata heeft echter niets opgeleverd, aangezien Turnus' besluit vast staat om te vechten. Turnus' karakter maakt hier een ontwikkeling door. Hij accepteert zijn verantwoordelijkheid en heeft vrede met de situatie die is ontstaan.

4.1.2.2 De dood tegemoet

Aan het einde van de *Aeneïs* gaat Turnus zijn dood tegemoet. Hij bevindt zich in de tweestrijd met Aeneas en wordt tijdens de strijd verwond:²⁴¹

... incidit ictus

Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.

Consurgunt gemitu Rutuli totusque remugit

Mons circum et vocem late nemora alta remittunt.

Ille humilis supplex oculos dextramque precantem 930

Protendens 'equidem merui nec deprecor' inquit:

'utere sorte tua. Miseri te si qua parentis

Tangere cura potest, oro (fuit et tibi talis

---

²⁴¹ *Aen.* 12.926-38.

Anchises genitor), Dauni miserere senectae

Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,

935

Redde meis. Vicisti et victum tendere palmas

Ausonii videre; tua est Lavinia coniunx:

Ulterius ne tende odiis.' ...

Getroffen valt de grote Turnus, naar de aarde, nadat zijn knie geknikt is. De Rutuliërs verheffen zich met gekerm en de hele berg weerklinkt rondom en de hoge wouden sturen de stem wijd en zijd terug. Hij zegt als nederige smekeling, terwijl hij de ogen en smekende rechterhand voor zich houdt 'Ik heb dit natuurlijk verdiend, noch vraag ik om genade. Gebruik je lot. Als enige zorg voor een ongelukkige ouder jou kan beroeren, smee ik (ook jij had Anchises als een dergelijke vader), heb medelijden met de hoge leeftijd van Daunus en geef mij dan, of mijn lichaam, beroofd van het licht, als je dat liever wilt, terug aan de mijnen. Jij hebt gewonnen en de Ausoniërs zagen dat ik overwonnen mijn handen strek; Lavinia is jouw echtgenote: doe niet verder je best door haat.'

Turnus valt getroffen neer en begint daarna te spreken tegen Aeneas. Het is belangrijk om hier op te merken dat hij zegt dat hij het verdient en niet smeekt. Er wordt door Gilbert Highet, oud-professor Latijnse Taal en Literatuur aan Columbia College, en Roger Hornsby, oud-professor op het departement Klassieken aan de Universiteit van Iowa, gezegd dat Turnus smeekt om zijn leven,²⁴² maar dat klopt mijns inziens niet. Het enige wat Turnus vraagt is om te denken aan zijn vader en hij smeekt dat hij terugkomt bij zijn vader, levend of dood als Aeneas dat prefereert.²⁴³ Dat is niet hetzelfde als smeken om je leven, omdat hij niet vraagt om te blijven leven. Hij geeft zich gewonnen, terwijl de wond niet fataal is.²⁴⁴ Waar hij eerst *ingens Turnus* was, is hij nu verlaagd tot *humilis supplex*.²⁴⁵ Turnus laat als *supplex* zien dat hij onbaatzuchtig is. Ook brengt dit een bepaalde *pietas* met zich mee. Turnus heeft dus een

---

²⁴² Highet (1972), 215, "begs for his life". Hornsby (1970), 139, "At the same time he pleads for compassion for his aged father, and on those grounds begs Aeneas to spare his, Turnus', life ..."

²⁴³ *Aen.* 12.932-6.

²⁴⁴ Tarrant (2012), 331.

²⁴⁵ Tarrant (2012), 330.

duidelijke verandering ondergaan wat betreft zijn karakter, aangezien dit eerst vol *violentia* was en nu juist als *pius* wordt neergezet.

Het feit dat Turnus spreekt over *utere sorte tua* betekent dat Turnus wist wat Aeneas' lot was en daarmee ook wat zijn eigen lot was.²⁴⁶ Dit brengt ons bij een belangrijke visie, namelijk dat Turnus zich zou hebben opgeofferd. Je zou dan kunnen denken aan *devotio*.²⁴⁷ Je offert jezelf (en eventueel je tegenstander) op, zoals Turnus doet voor zijn volk.²⁴⁸ "The representation of Turnus as a *devotus* transforms him into a symbol of collective unity as his death appears a restorative act that would ensure the future fusion of Romans and Latins into one people."²⁴⁹

De *devotio* is begonnen in boek 11, waarbij Turnus antwoord geeft aan Drances, die zojuist is uitgevallen tegen Turnus en hem laf noemt. Drances is raadgever van Latinus en een groot tegenstander van Turnus.²⁵⁰ Turnus is hier aan het woord:²⁵¹

Ibo animis contra, vel magnum praestet Achillem
Factaque Volcani manibus paria induat arma
Ille licet. vobis animam hanc soceroque Latino 440
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. solum Aeneas vocat? et vocet oro;
Nec Drances potius, sive est haec ira deorum,
Morte luat, sive est virtus et gloria, tollat.

Ik zal tegen hem in gaan met moed, hoewel hij boven Achilles uitsteekt en gelijke wapens draagt, gemaakt door de handen van Vulcanus. Ik, Turnus, heb dit leven gewijd aan jullie en aan mijn schoonvader, Latinus, tweede in moed voor geen enkele van de ouderen. Roept Aeneas alleen mij? Ik bid ook dat hij mij roept; en laat niet Drances liever boeten met de dood, als dit de

---

²⁴⁶ Tarrant (2012), 331-2.

²⁴⁷ Cancik & Schneider (1997), 493. *Devotio*: 'Ritual, bei dem man entweder den Feind, sich selbst oder beide den Unterweltsgöttern und dem Tod weiht.'

²⁴⁸ Nicoll (2001), 190.

²⁴⁹ Panoussi (2009), 56.

²⁵⁰ D'Hane Scheltema (2008), 336.

²⁵¹ *Aen.* 11.438-44.

woede van de goden is, of als het moed en roem is, moge hij die dan niet winnen.

Het gebruik van *devovi* initieert hier de *devotio*. Hierna volgt de climax van het verhaal, waar Aeneas en Turnus tegen elkaar gaan vechten om de winnaar te bepalen.²⁵² Turnus heeft zichzelf *devotus* gemaakt door de passage hierboven uit te spreken. In het vervolg van het verhaal komen ook nog andere tekens terug die deze *devotio* versterken. “As is often the case with sacrificial victims, Turnus’ youth is emphasized and his paleness foreshadows his death.”²⁵³ Hij gaat eerbiedig naar het altaar toe om te offeren. Turnus wordt door de *devotio* in een goed daglicht gezet. Hij offert zich op voor zijn volk. Aan het begin was hij immers arrogant, waarna hij zich ontwikkelde tot lafaard en was hij vol *violentia* om nu als *devotus* zijn dood tegemoet te gaan. Die karakterontwikkeling geeft een complexiteit aan zijn persoonlijkheid.

In *Aen.* 12.935 legt hij door het gebruik van *mavis* de verantwoordelijkheid van de afloop van het gevecht neer bij Aeneas. Vervolgens doet hij daar nog een schepje bovenop door met zijn laatste woorden (*ulterius ne tende odiis*) duidelijk te maken dat Aeneas, wanneer hij Turnus doodt, “would be pursuing a kind of vendetta.”²⁵⁴ Hij stelt zich nobel op en probeert zijn einde zo *pius* mogelijk tegemoet te gaan.

4.2 Phineus

Phineus’ eerste optreden bevindt zich in boek 5 van de *Metamorphosen*. Phineus is de broer van koning Cepheus. Aan hem was Andromeda beloofd voordat Perseus ten tonele verscheen. Wanneer hij ziet dat zijn bruid hem ontnomen is, brengt hij het slagveld naar hun bruiloft. De legers van Phineus aan de ene kant en van Perseus aan de andere kant vechten tegen

---

²⁵² Panoussi (2009), 58.

²⁵³ Panoussi (2009), 59. Dit gaat over verzen 12.216-21 van de *Aeneis*: *At vero Rutulis impar ea pugna videri / iamdudum et vario misceri pectora motu, / tum magis ut propius cernunt non viribus aequis. / Adiuvat incessu tacito progressus et aram / suppliciter venerans demisso lumine Turnus / tabentesque genae et iuvenali in corpore pallor*. Vertaald: “Maar voor de Rutuliërs schijnt deze strijd inderdaad allang ongelijk te zijn en hun borsten worden opgewonden door een wisselende stemming, toen meer, zodra zij dichterbij zagen niet met gelijke krachten te strijden. Turnus ondersteunt dit voortschrijdend met zijn zwijgende manier van lopen en met zijn omlaag gerichte ogen, terwijl hij smekend het altaar aanbidt net als zijn vergane wangen en de bleekheid op zijn jeugdige lichaam.”

²⁵⁴ Tarrant (2012), 333.

elkaar,²⁵⁵ totdat Perseus het hele leger van Phineus verandert in steen door middel van het Medusahoofd. Het lijkt er op dat Phineus gespaard blijft, maar uiteindelijk zal ook hij versteend worden door Perseus.

4.2.1 Karakter en handelingen

We beginnen met de eigenschappen die worden toegeschreven aan Phineus. De eerste keer dat hij genoemd wordt, is in vers 8, waarbij wordt gezegd dat *primus in his Phineus, belli temerarius auctor* is.²⁵⁶ Door het gebruik van *temerarius* wordt Phineus meteen in een slecht daglicht gesteld door Ovidius.²⁵⁷ Naast het overwegend slechte karakter, komt hier ook een dappere rol naar voren, wat past bij *temerarius*. Phineus begeeft zich dapper als eerste (*primus*) op het slagveld.

Hij zegt vervolgens:²⁵⁸

*'En' ait 'en adsum praereptae coniugis ultor,*10
Nec mihi te pennae nec falsum versus in aurum
Iuppiter eripiet.' ...

“Kijk” zegt hij “Kijk, ik ben er bij als wreker van de weggerukte echtgenote, noch zullen de veren jou aan mij ontrukken, noch Juppiter, veranderd in vals goud.”

Phineus zet zichzelf hier als *ultor* neer. Opvallend is dat hij nu dezelfde woorden gebruikt als Turnus in *Aen.* 9.138: daar heeft Turnus het over *coniuge praerepta*.²⁵⁹ Gezien de rol die beide heren spelen, is dit een duidelijke verwijzing naar de *Aeneïs*. Phineus is hier overmoedig, aangezien zijn rol in de strijd, die hierna aanvangt, tamelijk klein is. Bovendien zal hij zich later in het gevecht meer als lafaard opstellen dan als de wreker, die hij hier belooft.²⁶⁰

---

²⁵⁵ Het is in de *Metamorphosen* tamelijk onduidelijk hoe dat in elkaar steekt. Perseus begint in zijn eentje, waarna zijn makkers opeens ten tonele verschijnen.

²⁵⁶ *Met.* 5.8. Vertaald: “Phineus, onder hen de eerste, de roekeloze initiatiefnemer van de oorlog.” Bömer zegt hierover dat het Vergilisch klinkt, maar dat er geen parallel te vinden is in zijn oeuvre (p. 234).

²⁵⁷ Anderson (1997), 499.

²⁵⁸ *Met.* 5.10-2.

²⁵⁹ Anderson (1997), 499.

²⁶⁰ Anderson (1997), 499.

Daarna begint Cepheus met spreken.²⁶¹ Hij noemt Phineus *furentem*. In dit geval is dat een gepaste term voor Phineus. Hij komt immers de feestelijkheden verstoren op een woeste manier. Hoe Phineus op deze speech van Cepheus reageert, wordt hieronder besproken.

Vervolgens duurt het geruime tijd voor Phineus weer in beeld komt, nadat het gevecht is losgebarsten. We zien hem weer in vers 89, waarbij wordt gezegd dat *nec Phineus ausus concurrere comminus*.²⁶² Hier wordt de laffe kant van Phineus' karakter duidelijk. Zijn makkers hebben tot nu toe een-op-een gevechten niet doorstaan, waardoor Phineus zijn tegenstander niet durft te benaderen.²⁶³ Hij werpt zijn speer, waarna zijn slachtoffer naar *inमितem Phinea* kijkt.²⁶⁴ Phineus heeft dus een strenge blik. Zijn heldhaftigheid komt een paar verzen later naar boven, wanneer de slachtoffers van Phineus' hand genoemd worden.²⁶⁵ We zien dus dat Phineus zijn laf- en heldhaftigheid snel afwisselt.

Verderop in het verhaal zien we nogmaals de laffe kant van Phineus.²⁶⁶

Circueunt unum Phineus et mille secuti

Phinea: tela volant hiberna grandine plura

Praeter utrumque latu praeterque et lumen et aures.

Phineus en duizend volgelingen van Phineus omgeven één; projectielen vliegen rond, meer dan een winterse hagel, langs beide kanten en langs de ogen en oren.

Phineus staat hier met zijn manschappen tegenover alleen Perseus. Het is niet heldhaftig, eerder laf, want op deze manier is het gevecht niet eerlijk verdeeld.²⁶⁷ Diezelfde lafheid komt terug op het moment dat Phineus zich gewonnen heeft gegeven aan Perseus.²⁶⁸ Hij wordt aan het einde van de passage aangesproken met *timidissime Phineu*.²⁶⁹ Dat Phineus hier zeer

---

²⁶¹ Dit is in het vorige hoofdstuk uitvoerig behandeld, waardoor ik hier nu aan voorbij ga.

²⁶² *Met.* 5.89. Vertaald: "Phineus, niet durvend man tegen man aan te vallen, ..."

²⁶³ Anderson (1997), 508; Fratantuono (2011) 125.

²⁶⁴ *Met.* 5.92.

²⁶⁵ *Met.* 5.109: *Phinea cecidere manu*. Vertaald: "Zij vielen door Phineus' hand."

²⁶⁶ *Met.* 5.157-9.

²⁶⁷ Perseus komt hier wel goed uit de verf, omdat hij niet geraakt wordt ondanks het grote aantal tegenstanders tegenover hem. Hierover volgt in het volgende hoofdstuk in paragraaf 5.2.1 (Perseus' karakterisering) vanaf p. 76.

²⁶⁸ Hierover volgt later in dit hoofdstuk meer.

²⁶⁹ *Met.* 5.224.

angstig is, is niet gek, want hij heeft net gezien hoe al zijn bondgenoten in steen zijn veranderd en hij is bang dat hem hetzelfde lot wacht. Dit komt ook, terwijl hij zich nog met angstig gelaat²⁷⁰ probeert weg te draaien. Toch komt het Gorgohoofd in zijn gezichtsveld, waardoor het laatste beeld dat we van Phineus hebben, het beeld is van de versteende man. Zijn gezichtsuitdrukking is *timidum*, zijn houding *supplex*, zijn handen *submissae* en zijn gezicht *obnoxia*.²⁷¹ Dat versteende, en daardoor eeuwige beeld van Phineus is 180 graden gedraaid ten opzichte van het beeld dat Phineus van zichzelf neerzette in het begin van boek 5.

4.2.2 Opvallende handelingen

Naast de geschetste karaktereigenschappen, zijn er ook twee handelingen goed te vergelijken met het handelen van Turnus. Het gaat hierbij om de reactie op de speech van Cepheus en vervolgens zijn reactie wanneer hij merkt dat zijn dood in het verschiet ligt.

4.2.2.1 Reactie op Cepheus

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe Cepheus probeert Phineus te weerhouden van het gevecht met Perseus. Dit is daarop zijn reactie:²⁷²

<i>Ille nihil contra, sed et hunc et Persea vultu</i>	30
<i>Alternò spectans petat hunc ignorat an illum</i>	
<i>Cunctatusque brevi contortam viribus hastam,</i>	
<i>Quantas ira dabat, nequiquam in Persea misit.</i>	
<i>Ut stetit illa toro, stratis tum denique Perseus</i>	
<i>Exiluit teloque ferox inimica remisso</i>	35
<i>Pectora rupisset, nisi post altaria Phineus</i>	
<i>Isset: et (indignum!) scelerato profuit ara!</i>	

Hij brengt hier niets tegenin, maar met beurtelingse blik van hem naar Perseus kijkend, weet hij niet of hij op de laatste of op de eerste moet

---

²⁷⁰ Met. 5.231: *trepido ore*.

²⁷¹ Met. 5.234-5: *sed tamen os timidum vultusque in marmore supplex / submissaeque manus faciesque obnoxia mansit*. Vertaald: "maar toch bleef zijn angstige uitdrukking en zijn smekende gezicht in het marmer en zijn opgerichte handen en zijn onderdanige gezicht.

²⁷² Met. 5.30-7.

mikken, na getwijfeld te hebben, slingerde hij de speer, met zo grote krachten geworpen, zoals de woede gaf, tevergeefs naar Perseus. Zodra deze in een kussen bleef staan, sprong toen Perseus ten slotte op vanaf de kussens en woest zou hij de vijandige borst hebben gebroken door de speer terug te slingeren, als Phineus niet achter het altaar was gegaan: en het altaar (onverdiend!) was nuttig voor de crimineel!

We zien dat Phineus niet meer verbaal reageert, maar tot geweld overgaat.²⁷³ Hij twijfelt even wat hij moet doen (*cunctatus*), maar besluit dan om niet Cepheus maar Perseus aan te vallen. Daarmee legt hij de schuld dus bij Perseus neer, terwijl Cepheus hiervoor eigenlijk alle verantwoordelijkheid bij Phineus heeft neergelegd. Perseus is ongewapend, aangezien hij Phineus' speer teruggooit, wat duidt op de afwezigheid van zijn eigen wapen. Hieruit wordt ook duidelijk dat Phineus de initiatiefnemer is van de oorlog die gaat volgen.²⁷⁴ Vervolgens slaat hij op de vlucht en schuilt hij bij het altaar, wat voor een misdadiger een onwaardige plek is, omdat je bij het altaar veilig bent.

Het beeld dat we hier krijgen is dat van een wilde en laffe Phineus: zijn wilde kant manifesteert zich door de strijd aan te gaan, maar hij doet dat vervolgens laffelijk tegen iemand die ongewapend is. Hij lijkt niet na te denken, maar wil meteen reageren. Dit geeft zijn karakter een impulsief tintje. Wanneer hij zelf vervolgens wordt aangevallen, schuilt hij achter het altaar, wat ook als een religieus vluchtoord dient.²⁷⁵ We zien geen intertekstualiteit op woordelijk niveau met de passage uit de *Aeneïs*, omdat Phineus wezenlijk anders op Cepheus reageert dan Turnus op Latinus.

4.2.2.2 De dood tegemoet

Om de vergelijking met Turnus goed te kunnen maken, moeten we Phineus' laatste speech nog bekijken:²⁷⁶

Paenitet iniusti tunc denique Phinea belli.

210

---

²⁷³ *Met.* 5.30: *Ille nihil contra*: Anderson (1997), 501.

²⁷⁴ Fratantuono (2011), 124.

²⁷⁵ Bömer (1976), 239.

²⁷⁶ *Met.* 5.210-22.

Sed quid agat? Simulacra videt diversa figuris
Agnoscitque suos et nomine quemque vocatum
Poscit opem credensque parum sibi proxima tangit
Corpora: marmor erant: avertitur atque ita supplex
Confessasque manus obliquaque bracchia tendens 215
'Vincis' ait 'Perseu! Remove tua monstra tuaeque
Saxificos vultus, quaecumque ea, tolle Medusae:
Tolle, precor. Non nos odium regnique cupido
Conpulit ad bellum: pro coniunge movimus arma;
Causa fuit meritis melior tua, tempore nostra. 220
Non cessisse piget; nihil, o fortissime, praeter
Hanc animam concede mihi, tua cetera sunt!

Dan pas krijgt Phineus spijt van de onrechtvaardige oorlog. Maar wat moet hij doen? Hij ziet beelden, verschillend van gestalte en hij herkent de zijnen en hij vraagt iedereen om hulp, na hen bij naam te hebben geroepen en zichzelf te weinig vertrouwend, raakt hij de dichtstbijzijnde lichamen aan; ze waren van marmer; hij wendt zich af en als een smekeling zegt hij, zijn vol berouw smekende handen en zijn kromme armen strekkend, 'Jij wint, Perseus! Doe jouw monster weg en neem het verstenende gezicht van jouw Medusa weg, wie zij ook moge zijn; neem haar weg, smee ik je. Niet dreef haat of het verlangen naar macht ons naar oorlog: wij namen de wapens op voor de echtgenote; jouw zaak was beter door verdiensten, de onze door tijd. Het doet geen verdriet om te hebben geweken; o sterkste, sta niets toe aan mij behalve dit leven, laat de overige dingen de jouwe zijn!

Phineus ziet in dat de oorlog *iniustum* was. Het is discutabel in hoeverre we kunnen spreken van een *bellum*, aangezien het voornamelijk een slachting was van Phineus' troepen.²⁷⁷ Hij kan niet geloven dat zijn mannen marmeren beelden zijn geworden, dus hij raakt ze eerst aan om dit echt te geloven. Wanneer hij merkt dat het waar is, stelt hij zich als smekeling op, en

---

²⁷⁷ Anderson (1997), 517.

begint hij met smekende woorden te spreken. Perseus heeft gewonnen (*vincis*) en Phineus stelt zich als een zwakkeling op. Hij smeekt Perseus om het Gorgohoofd weg te leggen, om hem te sparen. Iets wat we bij Turnus niet op deze manier hebben gezien. Deze vroeg alleen om te zorgen dat hij terugkwam bij zijn vader.

“Ovid has portrayed Phineus with not a speck of sympathy for his claim to Andromeda (whom he was apparently willing to see sacrificed without a fight).”²⁷⁸ De oprechtheid van zijn gevoelens voor Andromeda is discutabel, aangezien Phineus’ daden niet laten zien dat Andromeda het gevecht waard was. Vervolgens zet hij uiteen welke reden voor oorlog ‘beter’ was, waarna hij Perseus smeekt hem te laten leven.

Phineus stelt zich ook hier weer laf op. Hij smeekt om zijn leven, nadat al zijn mannen zijn versteend. Dit staat in sterk contrast met de *devotio* van Turnus. Waar Turnus zichzelf wil opofferen voor zijn volk, zijn Phineus’ manschappen al opgeofferd voordat Phineus zelf aan de beurt is.

Op woordelijk niveau is er een aantal overeenkomstige woorden. Zo zijn ze beide als *supplex* afgebeeld, terwijl ze hun armen of handen (*pro*)*tendens*. Ze geven hun verlies toe door middel van *vicisti* en *vincis*. Daarnaast hebben ze het beide nog over *coniunx* en komt *odium* terug in hun speech. Turnus noemt *coniunx* echter als uitkomst van de oorlog, terwijl Phineus *coniunx* als reden noemt. Turnus vraagt om niet verder te vechten door *odium*. Dat moet dus geen oorzaak voor een verder gevecht worden. Phineus stelt dat *odium* niet de reden van het gevecht was. Wat betreft inhoud verschillen deze woorden dus aanzienlijk. Opvallend is dat bij Turnus wordt gesproken van *nec deprecor*, terwijl bij Phineus *precor* staat. Daarmee wordt het laffe karakter van Phineus benadrukt.

4.3 Laatste parallel

Tot slot wil ik nog een kleine parallel bespreken. We gaan terug naar boek 9: Turnus bevindt zich in de Trojaanse vesting nu Aeneas afwezig is en zich bij de Evander bevindt. Hij brengt een aantal vijanden om, voordat hij de vesting verlaat:²⁷⁹

... *inde ferarum*

Vastatorem Amycum, quo non felicior alter

---

²⁷⁸ Fratantuono (2011), 130.

²⁷⁹ *Aen.* 9.771-7.

*Ungere tela manu ferrumque armare veneno,
 Et Clytium Aeoliden et amicum Crethea Musis,
 Crethea Musarum comitem, cui carmina semper 775
 Et citharae cordi numerosque intendere nervis:
 Semper equos atque arma virum pugnascue canebat.*

Daarna (velt hij) Amycus, verwoester van wilde beesten, dan wie geen ander zijn wapens en zijn zwaard succesvoller insmeerde en uitrustte met gif en Clytius, zoon van Aeolus, en Cretheus, vriend van de Muzen, Cretheus, metgezel van de Muzen, voor wie liederen en lieren altijd ter harte gingen en (voor wie het ter harte ging) het ritme krachtig te maken met de snaren: hij zong altijd over paarden, wapens van mannen en gevechten.

Turnus toont zich hier krachtig en doodt met de hulp van Juno²⁸⁰ Amycus, Clytius en Cretheus. Cretheus was een bij de Muzen geliefde dichter.²⁸¹ Door zijn dood bereikt het bloedbad van Turnus zijn toppunt,²⁸² aangezien hij hierna gestopt wordt en uit het kamp ontsnapt. Philip Hardie, professor Latijn aan de Universiteit van Cambridge, spreekt over andere epische moorden op dichters, waarbij ook *Met.* 5.111-8 wordt genoemd.²⁸³

Bij Ovidius zijn we midden in het gevecht tussen Phineus en Perseus beland. Perseus' overwinningen worden eerst beschreven, waarna Phineus aan de beurt is vanaf *Met.* 5.107:²⁸⁴

*Hinc gemini fratres Broteasque et caestibus Ammon
 Invicti, vinci si possent caestibus enses,
 Phinea cecidere manu Cererisque sacerdos
 Ampycus albenti velatus tempora vitta; 110
 Tu quoque, Lampetide, non hos adhibendus ad usus,
 Sed qui, pacis opus, citharam cum voce moveres:*

---

²⁸⁰ *Aen.* 9.764.

²⁸¹ Fratantuono (2007), 286: Cretheus had als specialiteit de epische poëzie.

²⁸² Hardie (1994), 238.

²⁸³ Hardie (1994), 238. Naast de *Metamorphosen* worden nog Valerius Flaccus met zijn *Argonautica* 3.158-60, Statius' *Thebais* 8.548-53 en Silius Italicus' *Punica* 5.461-3 genoemd.

²⁸⁴ *Met.* 5.107-18.

lussus eras celebrare dapes festumque canendo.

Quem procul adstantem plectrumque inbelle tenentem

Pedatus inridens 'Stygiis cane cetera' dixit

115

'Manibus!' et laevo muronem tempore fixit;

Concidit et digitis morientibus ille retemptat

Fila lyrae, casuque fuit miserabile carmen.

Aan deze kant vielen tweelingbroers Broteas en Ammon, onoverwinnelijk door hun boksriemen, als zwaarden overwonnen zouden kunnen worden door boksriemen, door de hand van Phineus en ook de priester van Ceres, Ampycus, zijn slapen bedekt hebbend met een witte hoofdband; jij ook, Lampetides, moest niet worden ingezet voor deze praktijken, maar jij kon de lier met je stem bewegen, een werk van vrede: jou was bevolen feestmalen en het feest te verheerlijken door te zingen. Terwijl die in de verte erbij stond en het vreedzame plectrum vasthield, zei Pedasus, hem bespottend, 'Zing de overige zaken maar voor de schimmen van de Styx!' en hij boorde het zwaard in zijn linkerslaap: hij stortte neer en hij raakt opnieuw met zijn stervende vingers de snaren van de lier aan, het lied was beklagenswaardig door het lot/de val.

Ook hier vinden we een opsomming, maar voordat de dichter gedood wordt, introduceert Ovidius een nieuwe strijder. Het is niet Phineus, maar Pedasus die de dichter vermoordt. Daarmee heeft hij de situatie uit de *Aeneïs* een verrassende wending gegeven. Dat is echter niet de enige wenteling van Ovidius: de dichter bij Vergilius is gewoon te zingen over paarden, wapens en gevechten, waarbij we in een vechtcontext zitten. Ovidius' dichter bezingt echter de vrede! Dit staat haaks op elkaar, waardoor dit geen toeval kan zijn.

Op woordelijk niveau wordt een paar woorden door beide dichters gebruikt. Zo komen *cithera*, *canere* en *carmen* terug in beide stukken. Waar Ovidius het echter heeft over *filum*, *lyra* en *ensis*, spreekt Vergilius van *nervus*, *cithara* en *ferrum*. Voordat de dichter wordt gedood, bespreekt Ovidius Ampycus, terwijl Vergilius het heeft over Amycus. Mijns inziens is het geen toeval dat die twee namen in het rijtje van slachtoffers zo veel op elkaar lijken met in het achterhoofd alle andere kleine verwijzingen naar de *Aeneïs*.

4.4 De eindanalyse

We zien dat Turnus een duidelijke ontwikkeling heeft doorgemaakt. Hij begon als een arrogante held, waarna hij qua karakter wat afzwakte richting lafheid om vervolgens als een *devotus* te eindigen. Deze ontwikkeling en dan met name de *devotio* geeft het karakter van Turnus complexiteit mee. Ditzelfde geldt voor het eventuele tragische randje aan zijn personage. Daarnaast hebben we gezien dat bij Turnus' reactie op Latinus zijn *violentia* de hoofdrol speelt. Vervolgens spreekt hij Amata nog toe waar hij veel gematigdere woorden gebruikt en zelfs optimistisch lijkt te zijn over het op handen zijnde gevecht met Aeneas. Daarna spreekt hij tegen Aeneas voordat deze besluit om hem te doden. Hij heeft hier zijn handen in de lucht gestoken en zegt tegen Aeneas *vicisti*. Hij vocht voor een vrouw en geeft daarbij Aeneas de keuze om hem te doden of te sparen. Turnus smeekt vervolgens niet om zijn leven, ondanks wat sommige geleerden zeggen, maar om te zorgen dat zijn lichaam weer terugkomt bij zijn vader, mocht Aeneas besluiten hem te doden. Vervolgens wordt hij gedood door Aeneas.

Bij Phineus zien we dat hij in het begin wordt afgebeeld als held, om zich vervolgens niet als zodanig te gedragen. Het beeld van Phineus is eenduidig en mist complexiteit. Hij stelt zich laf op en maakt geen ontwikkeling door, zoals Turnus heeft gedaan. Hij reageert op Cepheus door te gaan vechten tegen de onbewapende Perseus. Dit staat dus in sterk contrast met de reactie van Turnus. We zien dat Phineus op het einde van de passage smeekt om zijn leven in de houding van een *supplex*, namelijk met omhoog gestrekte armen. Vervolgens zegt hij tegen Perseus dat Perseus gewonnen heeft (*vincis*). Ook hij noemt de reden van de oorlog, een vrouw, net als Turnus. Waar Turnus zichzelf opoffert voor zijn manschappen, heeft Phineus zijn manschappen al opgeofferd voordat hij zelf overlijdt. Dit zou je dus als de haakse tegenhanger kunnen zien van de *devotio*, als het ware een anti-*devotio*. Hier komt zijn laffe karakter weer goed door naar voren.

We zien dus dat er een enorm verschil tussen beide heren zit. Waar Turnus een duidelijke ontwikkeling doormaakt blijft het personage van Phineus vlak en oppervlakkig. Maar wat is het effect dat dit heeft op de *Metamorphosen*? De serieuze toon ontbreekt. Juist doordat Ovidius het karakter van Phineus zo plat en eenvoudig neer heeft gezet, mist het epische effect dat we hebben gezien in de *Aeneïs*. Het is duidelijk dat Ovidius Vergilius parodieert door de oppervlakkigheid van zijn personage. Het is daarom zeker spottend of ironisch op te vatten.

5. Perseus en Aeneas: de vergelijking

In this chapter I compare Perseus and Aeneas on the basis of their characters and their deeds. The focus is on their interaction with Cepheus and Andromeda on the one hand, and the interaction with Latinus and Lavinia on the other hand. Their way of fighting is examined, and we will look at their response to the opponent's speech. Finally, I will make the comparison between the two men.

In dit laatste hoofdstuk kijk ik naar de personages van Perseus en Aeneas. Ik zal eerst Aeneas' beeld in de *Aeneïs* behandelen, waarbij de focus zal liggen op boeken 7-12. Deze boeken sluiten wat betreft inhoud beter aan op de Perseuspassage dan de voorgaande boeken van de *Aeneïs*. Bij de behandeling van Aeneas' beeld in de *Aeneïs* worden achtereenvolgend zijn karakter en zijn handelingen besproken. Daarbij bekijk ik zijn interactie met Latinus en Lavinia, zijn manier van vechten en zijn reactie op Turnus. Wat betreft Perseus kijk ik naar zijn karakterisering en zijn interactie met Cepheus en Andromeda, zijn manier van vechten en zijn reactie op Phineus. Ten slotte zal ik de twee heren met elkaar vergelijken.

5.1 Aeneas

Aeneas, het hoofdpersonage uit de *Aeneïs*, is van Trojaanse afkomst en is na de Trojaanse oorlog uit Troje weggegaan. Hij komt aan op de Afrikaanse kust (boek 1). Daar wordt hij samen met zijn makkers uitgenodigd door koningin Dido voor een feest, waar Cupido Dido verliefd laat worden op Aeneas. Tijdens dat feest vertelt Aeneas over de Trojaanse oorlog en hoe hij daarna zijn weg vervolgd heeft (boek 2-3). Hij laat Dido vervolgens achter in Carthago, omdat hij door Mercurius herinnerd wordt aan zijn opdracht om een nieuw Troje te stichten in Italië (boek 4). Hij komt aan op Sicilië en houdt daar lijkspeken voor zijn overleden vader, Anchises. Een deel van de Trojanen blijft daar achter en de rest gaat mee naar het Italische Cumae (boek 5). Aeneas wil zijn vader nogmaals zien, dus hij vraagt de Sibylle of hij naar de onderwereld mag (boek 6). Na de reis naar de onderwereld komt hij aan in Latium, waar hij na zijn ontmoeting met koning Latinus samen met hem besluit de vrede te behouden tussen hen (boek 7). Turnus komt dan echter in opstand tegen de Trojanen,²⁸⁵ waarna Aeneas een

---

²⁸⁵ Lavinia was immers aan hem beloofd, maar zij wordt nu aan Aeneas gegeven.

verbond zoekt met de Arcadiërs, die wonen in Pallanteum. Evander²⁸⁶ ziet daar in Aeneas een nieuwe leider voor zijn volk, aangezien hij zelf te oud is geworden. Samen met Evanders zoon, Pallas, gaat Aeneas dan ten strijde. Hij gaat naar het Etruskische legerkamp van koning Tarchon²⁸⁷ om met hen als bondgenoten de strijd met Turnus en Mezentius²⁸⁸ aan te gaan (boek 8). Aeneas is op dat moment niet in zijn legerkamp, dat wel aangevallen wordt. Zijn makkers volgen zijn bevelen goed op, waaruit de autoriteit van Aeneas blijkt. De Trojanen verdedigen de vesting tot Aeneas terugkomt. Zodra hij weer terug is, slaat hij meteen toe in de strijd. De Trojanen lijken aan de winnende hand op dat moment, en Aeneas speelt nog een belangrijke rol op het slagveld (boek 9-10). De dag na dit gevecht houdt hij een eerbetoon aan de gesneuvelden. Hij heeft die oorlog helemaal niet gewild en stelt een tweegevecht voor tegen Turnus (boek 11). Vlak voor dit duel brengt hij nog een offer, net als Turnus. Aeneas raakt in de strijd gewond, waarna Venus zijn wond geneest. Vervolgens verwondt hij Turnus, die zich wil overgeven. Aeneas lijkt dit in eerste instantie toe te staan, maar ziet dan de gordel van Pallas en besluit alsnog Turnus te doden (boek 12).

5.1.1 Kenmerken van Aeneas

De kenmerken die Aeneas krijgt toebedeeld zijn in drie categorieën te verdelen. De eerste categorie die wordt beschreven heeft te maken met zijn karakter, waarbij onder andere zijn afkomst en zijn epitheta een grote rol spelen. De tweede categorie betreft de emoties die Aeneas toont. Als laatste worden Aeneas' handelingen nog besproken, waarbij we ons zullen concentreren op zijn interactie met Latinus en Lavinia, de manier waarop hij vecht en de reactie op de speech van Turnus. Sommige kenmerken zullen overlap hebben met twee of alle drie de categorieën. Deze kenmerken worden dan geplaatst in de categorie waar ze wat betreft de context het beste passen.

5.1.1.1 Karakter

Het feit dat Aeneas van Trojaanse afkomst is, wordt meermaals benadrukt met allerlei verschillende woorden: *Teucer*, *Dardan(i)us*, *Troius*, *Troianus*, *Tros* en *Laomendotius*.²⁸⁹

---

²⁸⁶ Koning van Pallanteum en de vader van Pallas (Hornblower, Spawforth & Eidinow (2012), 558).

²⁸⁷ Tarchon is een Etruskische koning en hij wordt de bondgenoot van Aeneas (D'Hane Scheltema (2008), 359).

²⁸⁸ Koning van het Etruskische Agylla. Vijand van Evander en bondgenoot van Turnus (Hornblower, Spawforth & Eidinow (2012), 951).

²⁸⁹ *Aen.* 1.38, 1.494, 1.596, 5.755-9, 6.126, 6.403, 7.221, 8.18, 8.36, 8.154, 8.188, 10.602-3, 11.472 en 12.723.

Daarnaast wordt zijn afstamming van Venus vaak benoemd.²⁹⁰ Deze eigenschappen worden niet alleen door derden aan hem toegeschreven, maar worden ook door hemzelf gebruikt, wanneer hij bijvoorbeeld bij Evander is. Hierdoor komt een sterke nadruk te liggen op zijn afkomst.²⁹¹

Daarnaast wordt door de dichter over Aeneas gezegd dat hij *genus unde Latinum / Albanique patres atque altae moenia Romae* is.²⁹² Dit wordt aan het begin van de *Aeneïs* al gezegd, waarmee de toon meteen gezet is: Aeneas moet wel een groot en belangrijk man zijn.

Aeneas wordt beschreven als *pater*²⁹³ of *rex*²⁹⁴ en als *bonus Aeneas*²⁹⁵ of *ingens*.²⁹⁶ Aeneas is als het ware een vader van de Trojanen en hij heeft een goed of *ingens* karakter. Hij is niet alleen *bonus*, maar ook *optimus*,²⁹⁷ *maximus*²⁹⁸ en *magnanimus Aeneas*.²⁹⁹ De bekendste manier waarop Aeneas wordt getypeerd is met *pius*.³⁰⁰ Of hij handelt volgens zijn *pietas* zal later in dit hoofdstuk aan bod komen.

Er zijn nog meer eigenschappen van Aeneas te halen uit de *Aeneïs*. Aeneas heeft daarnaast een verantwoordelijke kant, die bijvoorbeeld naar boven komt wanneer hij kijkt of hij de schepen van zijn makkers nog kan vinden na een storm.³⁰¹ Zijn verantwoordelijkheid hangt samen met zijn trouwe³⁰² en behulpzame³⁰³ karakter. Aeneas laat meerdere keren zien dat hij eerbiedig is.³⁰⁴ "On the religious level, Aeneas' *pietas* both towards the gods and towards his family, especially his father and son, is stressed by Virgil throughout the poem."³⁰⁵

---

²⁹⁰ *Aen.* 1.325, 1.382, 1.582, 6.125, 6.322, 6.367, 7.220-1, 7.321, 7.556, 8.36, 8.59, 8.609 en 10.228-9. Door die nadruk wordt ook de nadruk gelegd op de goddelijke afkomst van Julius Caesar.

²⁹¹ *Aen.* 10.148-150: *namque ut ab Evandro castris ingressus Etruscis / regem adit et regi memorat nomenque genusque, / quidve petat quidve ipse ferat...* Vertaald: "want, zodra hij, nadat hij vanaf Evander het Etruskische kamp was binnengegaan, naar de koning ging en hij de koning herinnerde aan zijn naam en geslacht, wat hij vroeg en wat hij zelf meebracht..."

²⁹² *Aen.* 1.6-7. Vertaald: "Waarvandaan het geslacht van de Latijnen, de Albaanse vaders en de hoge muren van Rome."

²⁹³ *Aen.* 5.358, 5.461, 5.545, 5.700, 5.827, 11.183, 11.904 en 12.697.

²⁹⁴ *Aen.* 1.544 en 12.161.

²⁹⁵ *Aen.* 11.106.

²⁹⁶ *Aen.* 8.367.

²⁹⁷ *Aen.* 5.358 en 9.40-1.

²⁹⁸ *Aen.* 5.530-1, 8.115 en 8.606.

²⁹⁹ *Aen.* 1.260, 5.407 en 9.204.

³⁰⁰ *Aen.* 1.10, 1.220, 1.305, 1.378, 1.545, 3.42, 3.480, 4.393, 5.26, 5.286, 5.418, 5.685, 6.19, 6.176, 6.232, 6.403, 6.405, 6.688, 6.769, 7.5, 8.84, 9.255, 10.591, 10.783, 11.170, 11.292, 12.175 en 12.311.

³⁰¹ *Aen.* 1.180-4.

³⁰² *Aen.* 3.480 en 6.405.

³⁰³ *Aen.* 4.260-1, 10.510-7 en 10.769.

³⁰⁴ *Aen.* 5.80-1, 5.94-6, 5.741-5, 6.156-235 en 8.126. Hij is hier eerbiedig jegens zijn vader (tweemaal), de goden, zijn makker Misenus, die nog begraven moet worden, en Evander, die Aeneas als gast ontvangt.

³⁰⁵ Grandsen (1983), 12.

Dat Aeneas geleid wordt door een goddelijke intentie, benoemt hij tweemaal.³⁰⁶ Dat hij de goden belangrijk vindt, komt ook terug wanneer hij tot de goden bidt.³⁰⁷

Een andere karaktertrek die in de *Aeneïs* naar voren komt, is Aeneas' dapperheid, een eigenschap die we meerdere keren terugzien in boek 10. Aeneas gaat in dat boek dapper de strijd in om zijn tegenstander aan te vallen.³⁰⁸ Het beste voorbeeld hiervan is de beschrijving van de heldendaden van Aeneas in 10.308-61, waarop we later terug zullen komen. Daarnaast is zijn keuze om een tweestrijd voor te stellen met Turnus een dappere keus. Hij wil zo zijn eigen volk sparen en gaat de confrontatie direct aan. Dit geeft ook Aeneas' verantwoordelijke kant weer, aangezien hij zich om zijn mensen bekommert.

Vervolgens zijn er nog twee minder relevante eigenschappen. Aeneas' manier van vertellen is erg goed. Iedereen hangt aan zijn lippen wanneer hij over Troje vertelt, waardoor hij een goed redenaar lijkt te zijn.³⁰⁹ Daarnaast is hij bedachtzaam: hij maakt niet zomaar een keuze, maar weegt zijn mogelijkheden af tegen elkaar.³¹⁰

5.1.1.2 Emoties

Een van de opvallende aspecten van Aeneas is zijn menselijkheid, die sterk naar voren komt in de uiting van zijn emoties. Hij is dan wel een held, maar zijn menselijke, gevoelige kant wordt vaak benadrukt. Dit maakt dat het voor de lezers misschien makkelijk is om zich met hem te identificeren in tegenstelling tot een held die ongevoelig en stug wordt neergezet.

Zo laat Aeneas aan het begin van het werk al weten dat hij zich ongelukkig voelt en liever dood had willen zijn, nadat hij schipbreuk heeft geleden.³¹¹ Hij wordt gekweld door zorgen, iets dat we vaker bij Aeneas terugzien.³¹² Hij heeft ook vaak twijfels, onzekerheden en bange gevoelens.³¹³ Dat zijn geen eigenschappen die je bij een held verwacht, maar juist door deze eigenschappen is het veel makkelijker voor lezers om zich te identificeren met Aeneas.

---

³⁰⁶ *Aen.* 4.331-3 en 10.67-8. Na de eerste passage volgt een redevoering van Aeneas over waarom het de goddelijke intentie is dat hij Italië moet bereiken.

³⁰⁷ *Aen.* 8.69-79.

³⁰⁸ *Aen.* 10.308-61, 10.578-80, 10.602-4, 10.815-6 en 11.283-4.

³⁰⁹ *Aen.* 3.716-8.

³¹⁰ *Aen.* 8.20ff.

³¹¹ *Aen.* 1.94-101.

³¹² *Aen.* 1.370-1, 5.827, 8.35 en 10.217.

³¹³ *Aen.* 3.29-30: *mihi frigidus horror / membra quatit gelidusque coit formidine sanguis*. Vertaald: "Een kille huivering schudt mijn ledematen en koud bloed komt samen door de vrees." *Aen.* 6.559: *constitit Aeneas strepitumque exterritus hausit*. Vertaald: "Aeneas bleef staan en doodsbang gemaakt nam hij het lawaai in zich op." (Michels (1997), 414).

Hij toont zich verdrietig, bijvoorbeeld wanneer zijn makker Misenus is omgekomen.³¹⁴ Ook wanneer hij met de Sibylle in de onderwereld is, komen zijn emoties nog een paar keer naar boven, bijvoorbeeld: *demisit lacrimas dulcique adfatus amore est.*³¹⁵ Hier ziet hij Dido in de onderwereld, terwijl hij niet wist dat ze overleden was. Even later wordt hij door de Sibylle aangespoord te stoppen met jammeren: *nox ruit, Aenea; nos flendo ducimus horas.*³¹⁶ Er zijn nog meer momenten waarop hij zijn emoties toont³¹⁷ en we zien dus dat Aeneas niet bang is om zijn gevoelige kant te laten zien.

5.1.1.3 Handelingen

Aeneas komt aan het begin van het werk over als een bemoedigende aanvoerder. Hij probeert zijn mannen, wanneer ze in de put zitten, op te pepen.³¹⁸ Daarnaast is hij niet te beroerd om zelf mee te helpen. Hij vecht zelf mee en doet dat ook op een dappere manier.³¹⁹ Hij is immers *acer in armis*.³²⁰ Hij weet dus hoe hij kundig moet omgaan met een zwaard.

Ook wordt het volgende gezegd door Ilioneus:³²¹ *rex erat Aeneas nobis, quo iustior alter / nec pietate fuit nec bello maior et armis.*³²² Met andere woorden: Aeneas is een groot krijger. Hij heeft dan ook een bepaalde woede, *ira*, waarmee hij vecht, omdat hij de ondergang van Troje wil wreken.³²³ Toch laat hij zich niet altijd leiden door zijn woede: *furit Aeneas tectusque tenet se.*³²⁴ Juist door zich terug te trekken in plaats van woedend het veld op te stormen laat hij daarmee zien dat hij ook in het hevigste van de strijd verstandig kan zijn. Ten slotte laat hij zijn vaderlandsliefde zien door te proberen Troje te verdedigen, ook al was het laatste uur al aangebroken.³²⁵

---

³¹⁴ Aen. 6.175-6: *ergo omnes magno circum clamore fremebant, / praecipue pius Aeneas*. Vertaald: "Daarom brulden allen rondom met luid geschreeuw, in het bijzonder de vrome Aeneas."

³¹⁵ Aen. 6.455. Vertaald: "Hij liet tranen lopen en sprak met zoete liefde..."

³¹⁶ Aen. 6.539. Vertaald: "De nacht haast zich, Aeneas: wij brengen uren door met huilen."

³¹⁷ Aen. 4.447-9, 5.719-20, 5.868-9, 6.455, 6.539 en 10.76.

³¹⁸ Aen. 1.198-209. In Aen. 11.12-3 bemoedigt hij zijn mannen weer. Hier staan ze juichend om hem heen in plaats van rouwend.

³¹⁹ Aen. 5.868-9, 6.403, 8.127-50, 8.470, 9.40-1 en 10.783-8. In deze passages zijn voorbeelden te vinden van wat Aeneas allemaal doet voor zijn mannen. Hij helpt mee, ook als hij zelf even in de put zit, hij gaat op zoek naar bondgenoten, hij wordt *maxime Teucrorum ductor* genoemd of juist het beste in de wapens (*optimus armis*).

³²⁰ Aen. 12.939. Vertaald: "vurig in de wapens."

³²¹ Een vriend van Aeneas (D'Hane Scheltema (2008), 342).

³²² Aen. 1.544-5. Vertaald: "Wij hadden koning Aeneas, geen andere was noch rechtvaardiger door plichtsgetrouwheid noch groter door oorlog en wapens dan deze."

³²³ Aen. 2.575.

³²⁴ Aen. 10.802. Vertaald: "Aeneas gaat tekeer en hij houdt zich gedekt."

³²⁵ Aen. 2.314-7.

5.1.2 Ontwikkeling

Therese Fuhrer, verbonden aan het departement van Klassieken aan de Ludwig Maximilians-Universiteit, zet in haar artikel een aantal opvattingen over de ontwikkeling van Aeneas uiteen. Daarin komt Richard Heinze aan bod die vindt dat de Aeneas aan het begin van het werk bijvoorbeeld niet dezelfde is als aan het eind van het werk. Deze omslag zou liggen bij boek 5. Anchises heeft Aeneas dan aangespoord het lot te accepteren, waarna Aeneas veel sterker in zijn schoenen staat.³²⁶ “What follows would then be the realization of this new strength of mind: Aeneas’ deeds are now noble and wise; and he himself is ready to be led by fate, instead of being dragged.”³²⁷ Hij is vanaf boek 6 dus de held die hij daarvoor niet kon zijn.

Volgens George Howe vindt de omslag pas plaats in boek 6.³²⁸ Vanaf dan is hij de man, tot wie hij werd gevormd in de voorgaande boeken. Aeneas weet wat hem te wachten staat, waardoor hij zekerder is dan in boeken 1-5.³²⁹ Gunnar Carlsson meent dat Aeneas pas na boek 6 een andere man is. Hij is een Stoïcijnse held geworden, omdat hij naar de onderwereld is afgedaald. Hij heeft zijn lot geaccepteerd, zoals Heinze ook al stelde,³³⁰ al meent Carlsson dus dat dit later plaatsvindt dan Heinze.

Francis Sullivan merkt op dat Aeneas tot 8.530 nog twijfelt – waaraan laat Sullivan in het midden –, maar dat het daarna stopt doordat hij een teken heeft gekregen dat hij mee moet doen aan de oorlog tussen de Latijnen en Trojanen.³³¹

Waar de ommekeer precies plaatsvindt is dus discutabel, aangezien deze zich waarschijnlijk in boek 5, boek 6 of boek 8 voordoet. Ook de manier van ontwikkelen staat ter discussie. Volgens de een verandert Aeneas in een Stoïsche held, volgens de ander bestaat de ontwikkeling voornamelijk uit het ophouden met twijfelen. Voor de aanleiding voor de verandering hebben de verschillende auteurs ook elk hun uitleg. Er is dus geen eenduidig antwoord op de vraag hoe Aeneas zich ontwikkelt, maar het staat buiten kijf dat zijn karakter een ontwikkeling doormaakt. Dit maakt van Aeneas een complex personage, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien.³³²

---

³²⁶ *Aen.* 5.724-39.

³²⁷ Fuhrer (1989), 63.

³²⁸ Fuhrer (1989), 63.

³²⁹ Fuhrer (1989), 63.

³³⁰ Fuhrer (1989), 63-4.

³³¹ Fuhrer (1989), 64.

³³² Thomas & Ziolkowski (2014), 17, lemma Aeneas: “In A., Aeneas is a complex character, often lacking the verve of a Homeric hero, and at times passive and full of doubt (especially in A. 1-8), but resolute and unstoppable throughout A. 10-12.”

5.1.3 Interactie met Latinus en Lavinia

Het is belangrijk om nu te kijken naar de interactie met Latinus en Lavinia om dat straks te kunnen vergelijken met de interactie van Perseus met Cepheus en Andromeda. Wanneer Aeneas aankomt bij het kasteel van Latinus, stuurt hij honderd mannen met geschenken naar de koning om zo de vrede te behouden.³³³ Hijzelf is daar niet bij en hij neemt dus niet deel aan de interactie. Aeneas wil graag de vrede bewaren,³³⁴ waaruit op te maken is dat hij zich hier als een *hospes* gedraagt. De enige keer dat we Aeneas en Latinus naast elkaar zien is in boek 12, waarbij Aeneas gaat offeren voor het gevecht en nu tot de goden bidt. Latinus staat naast hem en bidt vervolgens ook, waarna *talibus inter se firmabant foedera dictis / conspectu in medio procerum*.³³⁵ Hieruit blijkt dat de band tussen de twee goed is en dat er geen sprake is van negatieve gevoelens jegens elkaar. Verder vindt er geen directe interactie plaats tussen Aeneas en Latinus. Tussen Aeneas en Lavinia heeft zich geen interactie afgespeeld.

5.1.4 Manier van vechten

In boek 10 is Aeneas samen met Pallas terug van zijn tocht naar Evander en gaat hij vechten tegen Turnus en diens leger. De heldendaden van Aeneas worden in dit boek beschreven.³³⁶ Aeneas valt als eerste aan,³³⁷ waarbij hij de *maximus* van de tegenstander, Theron, neerhaalt. Aeneas' kracht wordt duidelijk wanneer hij zijn opponent door zijn bronzen pantser heen openrijt.³³⁸ Daarna vallen er meerdere slachtoffers door hem. Wanneer Aeneas tegenover meerdere mensen komt te staan, is hij in staat zelf een deel van hun aanvallen af te weren, maar hij krijgt ook de hulp van Venus.³³⁹ Aeneas' kracht wordt benadrukt als hij nogmaals iemand met harnas en al openrijt en hij de een na de ander verwondt. Hierna legt Vergilius de nadruk plotseling op de Italische kant, waardoor Aeneas kort uit beeld verdwijnt.³⁴⁰

Aeneas maakt zijn opwachting weer in vers 510, terwijl het onduidelijk is waar hij in de tussentijd gebleven is.³⁴¹ Aeneas heeft net te horen gekregen dat Pallas is gedood door

---

³³³ *Aeneis* boek 7.

³³⁴ Williams (2009), 95.

³³⁵ *Aen.* 12.212-3. Vertaald: "Met dergelijke woorden bekrachtigden zij het verdrag tussen hen, midden in het zicht van de voornaamsten."

³³⁶ *Aen.* 10.308-44.

³³⁷ *Aen.* 10.310-1: *primus ... invasit... Aeneas*.

³³⁸ *Aen.* 10.336-7.

³³⁹ *Aen.* 10.328-32.

³⁴⁰ *Aen.* 10.345-509

³⁴¹ *Aen.* 10.510; Fratantuono (2007), 304.

Turnus, waarna zijn reactie gewelddadig en wreed is.³⁴² Hij grijpt acht mannen en neemt hen mee als offer voor Pallas. Daarnaast brengt hij vele tegenstanders om, waarbij je zijn woede als het ware kan voelen. Hij moet en zal Turnus vinden en niemand gaat hem daarbij tegenhouden.³⁴³ Aeneas verricht het zware werk dus zelf, waarbij hij woest reageert door de dood van Pallas.

5.1.5 Einde van de *Aeneïs*

In het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe Turnus aan het einde van de *Aeneïs* de verantwoordelijkheid van zijn toekomst neerlegt bij Aeneas.³⁴⁴ Hieronder staat Aeneas' reactie:³⁴⁵

... Stetit acer in armis
Aeneas volvens oculos dextramque repressit;
Et iam iamque magis cunctantem flectere sermo 940
Cooperat, infelix umero cum apparuit alto
Balteus et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri, victum quem vulnere Turnus
Straverat atque umeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam saevi monimenta doloris 945
Exuviasque hausit, furiis accensus et ira
Terribilis: 'tunc hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas
Immolat et poenam scelerato ex sanguine sumit.'
Hoc dicens ferrum adverso sub pectore condit 950
Fervidus; ast illi solvuntur frigore membra
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

---

³⁴² Vanaf *Aen.* 10.510; Fratantuono (2007), 305.

³⁴³ *Aen.* 10.602-4. Aeneas wordt hier beschreven als *furens*.

³⁴⁴ Turnus gebruikte het woord *mavis* om de keuze bij Aeneas neer te leggen.

³⁴⁵ *Aen.* 12.938-52.

Aeneas stond vurig onder de wapens en hij hield, zijn ogen draaiend, zijn rechterhand in; en hem, steeds meer aarzelend, was het gesprek begonnen te vermurwen, toen de ongelukkige gordel zichtbaar werd op zijn hoge schouder en de riemen van de jongeman, Pallas, schitterden door de vertrouwde knoppen, Pallas, die Turnus overwonnen door een wond tegen de grond had neergeslagen en hij droeg het vijandelijke teken op zijn schouders. Hij, nadat hij de herinneringstekenen van de gruwelijke daad en de wapenrustig met zijn ogen in zich had opgenomen, aangevuurd door razernijen en door woede angstaanjagend (sprak) – “Word jij, gehuld in de buit van de mijnen, vanaf hier ontruikt aan mij? Pallas offert jou door deze wond en Pallas voltrekt deze straf wegens het misdadige bloed.” – dit zeggend stoot hij zijn zwaard vurig in het binnenste van de vijandige borst; voor hem worden echter zijn ledematen verzwakt door de kilte en het schandelijke leven vlucht met een zucht onder de schimmen.

We zien dat Aeneas besluit om Turnus te doden, zodra hij de wapenrusting van Pallas ziet en alle emoties die daarbij komen kijken. Er zijn meerdere redenen om het handelen van Aeneas te rechtvaardigen. Turnus had immers ingestemd met een duel met Aeneas. Daarnaast is zijn dood de boetedoening voor het doden van Pallas.³⁴⁶ Je zou daartegenin kunnen brengen dat Romeinen gewoon zijn *clementia* te tonen naar hun overwonnenen.³⁴⁷ Dan past deze doding weer niet bij Aeneas' *pietas*. Het wordt duidelijk door *furiis accensus et ira terribilis* dat Aeneas hier overvallen is door emoties.³⁴⁸ “He acts because of what he sees and what that object makes him remember and feel. He acts for emotional, not intellectual, reasons.”³⁴⁹

Aeneas geeft zelf twee redenen waarom het doden van Turnus gerechtvaardigd is. Zijn dood kan opgevat worden als een offer voor Pallas en het is een boete voor de door Turnus begane misdaad.³⁵⁰ “Those considerations would not make A.’s action any less complex morally, but they would make it all the more believably human.”³⁵¹

---

³⁴⁶ Tarrant (2012), 17.

³⁴⁷ Tarrant (2012), 18.

³⁴⁸ *Aen.* 12.946-7.

³⁴⁹ Tarrant (2012), 19-20.

³⁵⁰ *Aen.* 12.948-9; Tarrant (2012), 20-1 en 337.

³⁵¹ Tarrant (2012), 22.

Wat in deze passage wel wringt is *'furiis accensus et ira'* in 12.946. "Aeneas begins in *pietas*, struggles heroically to maintain all the claims of his *pietas* in the teeth of hell and ruthless heaven; but he ends in anger."³⁵² Hoe moeten we die *ira* interpreteren? Karl Galinsky, professor op het departement van Klassieken aan de Universiteit van Texas in Austin, beargumenteert in zijn artikel dat de woede een normaal verschijnsel is. Door de woede wordt Aeneas afgebeeld als een menselijke held. "It is reinforced by the dilemma into which Vergil plunges him even at the end of the *Aeneid* and conversely, without the humanization of the scene there would be no dilemma."³⁵³ Die woede is zelfs noodzakelijk om de juiste straf te kunnen bepalen,³⁵⁴ waardoor men "in de oudheid" niet gek zou opkijken van deze woede.³⁵⁵ "[Aeneas] is not asked to make a determination of whether Turnus has committed a crime or not; that record is clear. The question is how to punish. To see Aeneas do so without the emotion of anger would have been repugnant to any ancient audience, except for the Stoics."³⁵⁶ De woede van Aeneas was dus geaccepteerd en is niet zo controversieel als we nu zouden denken. "In sum, so far from finding Aeneas' anger repugnant, most of the ancient ethical tradition would find it entirely appropriate and even praiseworthy."³⁵⁷

Michael Putnam, professor op het departement van Klassieken aan Brown University, zegt daarentegen dat Aeneas overvallen lijkt te zijn door een soort *caecitas*, waardoor helder nadenken geen optie meer is. Juist door de woede te tonen wordt de heldenrol niet verheven, maar eerder naar beneden gehaald. Zijn woede leidt hem hier in plaats van zijn *pietas*.³⁵⁸ "Instead of eliciting accolades of praise, Virgil's language should arouse in his readers the deepest suspicions about the ethical quality of his hero's final deed."³⁵⁹ Hij zet er duidelijk zijn vraagtekens bij en staat daarmee tegenover Galinsky.

Voor de vergelijking met Perseus is het niet noodzakelijk om nu een kant te kiezen in deze discussie. We zien dat er verschillende mogelijkheden zijn om Aeneas' *ira* te interpreteren. We kunnen hieruit afleiden dat de eindpassage laat zien dat Aeneas een complex karakter is.

---

³⁵² Johnson (1965), 363.

³⁵³ Galinsky (1988), 325.

³⁵⁴ Galinsky (1988), 326.

³⁵⁵ Galinsky (1988), 327.

³⁵⁶ Galinsky (1988), 327.

³⁵⁷ Galinsky (1988), 339.

³⁵⁸ Putnam (1990), 38-9.

³⁵⁹ Putnam (1990), 39.

5.2 Perseus

Perseus wordt in de *Metamorphosen* geïntroduceerd in boek 4, waarbij zijn reis over de wereld beschreven wordt³⁶⁰ en hij neerstrijkt bij Atlas. Atlas had een orakel gekregen, waarin verteld werd dat een zoon van Juppiter zijn gouden appels zou stelen, waardoor Atlas zijn vraag voor gastvrijheid afwijst. Perseus reageert hierop door Atlas te verstenen met het Medusahoofd, waardoor het Atlasgebergte ontstaat. Vervolgens zet hij zijn reis voort naar Ethiopië, waar hij Andromeda vastgeketend ziet aan een rots. Hij zegt tegen Cepheus en Cassiope dat hij haar zal redden en dat hij daarna hun schoonzoon wil worden. Dit wordt aanvaard en Perseus verslaat het monster, dat gestuurd was om Andromeda als offer mee te nemen voor haar moeders overmoed. Hij vertelt op zijn bruiloftsfeest over de overwinning op Medusa en hoe Medusa haar slangenharen heeft gekregen. Na deze verhalen komt Phineus binnen, die de strijd aangaat met Perseus. Perseus weet zich staande te houden in het gevecht. Hij maakt gebruik van het hoofd van Medusa om al zijn tegenstanders te verslaan. Phineus geeft zich gewonnen en wordt versteend door Perseus.

5.2.1 Perseus' karakterisering

Perseus' goddelijke afkomst wordt een aantal keer benadrukt: *genus deum*,³⁶¹ *generis mihi Iuppiter auctor*,³⁶² *natus Iove*³⁶³ en *Daneius heros*.³⁶⁴ Zijn rol als overwinnaar komt vaker terug,³⁶⁵ waardoor ook zijn kwaliteiten als strijder benadrukt worden. Zodra Perseus bij nieuwe mensen arriveert, lijkt hij zichzelf als *hospes* op te stellen.³⁶⁶ Zo spreekt hij bij Atlas *placidis dictis*,³⁶⁷ waardoor hij "calm and reasonable" overkomt.³⁶⁸ "Perseus for the moment displays the nobility of a true Roman: he talks peacefully, firmly, and courageously."³⁶⁹ Anderson slaat hier de plank echter volledig mis. Perseus is aan het vertellen hoe geweldig hij

---

³⁶⁰ Fratantuono (2011), 108: het is belangrijk om hier de parallel met de *Aeneïs* op te merken, waarbij Aeneas aan het begin van het boek – tevens *in medias res* geïntroduceerd – ronddwaalt over de wereld.

³⁶¹ *Met.* 4.610-1.

³⁶² *Met.* 4.640.

³⁶³ *Met.* 4.697.

³⁶⁴ *Met.* 5.1.

³⁶⁵ *Met.* 4.617 en 5.236 (*victor*), 4.699 (*superator*). In 4.740 worden zijn handen *victrices* genoemd waarbij zijn overwinnaarskarakter weer naar voren komt.

³⁶⁶ Hij spreekt Atlas aan met *hospes* in *Met.* 4.639, waarbij hij zichzelf zogenaamd dus ook als gast neerzet. Hij reageert daarentegen brutaal. Zodra hij bij Cepheus arriveert wordt Perseus de *hospes*, wanneer hij Cepheus en Cassiope aanspreekt (*Met.* 4.695).

³⁶⁷ *Met.* 4.652.

³⁶⁸ Fratantuono (2011), 108.

³⁶⁹ Anderson (1997), 483.

wel niet is en stelt zich dus niet op als een *hospes*. We zullen zien dat het beeld van Perseus veel harder en vlakker is dan dat van “a true Roman” zoals Aeneas.

Er wordt van Perseus gezegd dat hij *viribus inferior* is.³⁷⁰ In eerste instantie lijkt deze beschrijving iets wezenlijks over Perseus te zeggen, maar hij wordt hier vergeleken met Atlas. Tegenover Atlas zou ieder mens “zwakker in krachten” zijn, waardoor deze woorden in wezen weinig over Perseus’ karakter zeggen. Perseus zegt vervolgens van zichzelf dat Andromeda door zijn *virtus* gered kan worden.³⁷¹ We hebben op dat moment echter nog niets van zijn *virtus* gezien, aangezien het verhaal net pas is begonnen en de enige daad die Perseus verricht heeft, het verstenen van Atlas is geweest. Zijn *virtus* is dus nog niet bewezen en slechts door Perseus benoemd. Daarna komt zijn *virtus* wel naar voren, wanneer hij het monster verslaat dat het gemunt had op Andromeda³⁷² en hij vertelt over zijn overwinning op Medusa.³⁷³

Zijn dapperheid komt naar voren in *Met.* 5.157-9. “The narrator describes the incredible flight of the hero, one against a thousand: weapons whiz around him everywhere, but not one touches him or his armor!”³⁷⁴ Juist door het feit dat Perseus in zijn eentje tegenover velen staat en dat niemand hem weet te raken, komt hij hier ontzettend goed uit de verf. Perseus wordt nog twee keer de dapperste (*fortissime*) genoemd:³⁷⁵ de eerste keer door Cepheus na het redden van Andromeda en de tweede keer door Phineus wanneer al zijn makkers door Perseus verslagen zijn. Perseus’ kracht wordt ook vermeld wanneer hij een groot mengvat optilt.³⁷⁶

Een paar karaktereigenschappen van Perseus worden slechts één keer benoemd. Zijn eerbied jegens de goden komt een keer naar voren, wanneer hij drie altaren plaatst voor Mercurius, Juppiter en Minerva.³⁷⁷ Zijn sluwheid wordt benadrukt wanneer hij vertelt dat hij

---

³⁷⁰ *Met.* 4.653.

³⁷¹ *Met.* 4.703.

³⁷² *Met.* 4.721-34.

³⁷³ *Met.* 4.772-89. In 4.770 wordt ook gevraagd met *quanta virtute* Perseus Medusa heeft verslagen.

³⁷⁴ Anderson (1997), 513.

³⁷⁵ *Met.* 4.769 en 5.221.

³⁷⁶ *Met.* 5.79-83: *At non Actoriden Erytum, cui lata bipennis / telum erat, hamato Perseus petit ense, sed altis / extantem signis multaeque in pondere massae / ingentem manibus tollit cratera duabus / infligitque viro: ...* Vertaald: “Maar niet viel Perseus de zoon van Actor, Eurytus, voor wie het wapen een brede, dubbele bijl was, aan met zijn van weerhaken voorziene zwaard, maar hij hief een mengvat op, versierd met verheven tekens en buitengewoon door het gewicht van een grote massa, met beide handen en wierp het tegen de man: ...”

³⁷⁷ *Met.* 4.753-6. Hij kiest deze drie goden, omdat ze hem alle drie hebben geholpen om te komen tot dit punt (Anderson (1997), 491).

astu het oog van de Graeae heeft afgepakt.³⁷⁸ Ook wordt hij neergezet als een afgematte strijder, wat op dat punt in het verhaal logisch is, aangezien Perseus strijdlustig heeft gevochten.³⁷⁹ Hij wordt als *vindex* en *ultor* van zijn vader geschetst.³⁸⁰ Hij komt dus op voor de mensen die hem na aan het hart liggen. Dit volgt ook uit vers 177, waarin Perseus zijn mannen waarschuwt om hun gezicht af te wenden, aangezien hij op het punt staat om Medusa's kracht te gebruiken.

"Perseus is both ferocious (35 *ferox*) and possessed of a personal hatred for Phineus (35-36 *inimica / pectora*) as he rises to meet the challenge."³⁸¹ Dit is de eerste keer dat het woeste van Perseus' karakter de revue passeert. Bömer geeft aan dat *ferox* geen negatieve connotatie heeft,³⁸² wat mijns inziens klopt. Perseus wordt immers aangevallen terwijl hij ongewapend is en reageert daarop woest. Hij wordt hier dus niet expliciet slecht neergezet. Er wordt echter ook geen sympathie voor hem opgewekt als we de gewoontes van Vergilius bekijken. Deze pleegt namelijk de vlucht van bijvoorbeeld de speer te beschrijven die op een personage afkomt, om op die manier sympathie bij de lezer op te wekken voor het desbetreffende karakter.³⁸³ Ovidius doet dat niet, waardoor deze mogelijk sympathie voor Perseus ontbreekt. "The hero, about whose heroism Ovid has already planted doubts, shows his readiness to plunge wildly into combat, but with none of the humanity and sanity that we would want in an Augustan hero. He could have protested against this violence and tried astutely to stop it, but he is *ferox*."³⁸⁴ Deze interpretatie van Anderson past veel beter bij Perseus. Hij is tamelijk simpel wat betreft karakter.

5.2.2 Daden

Net als bij de behandeling van Aeneas wordt nu de focus gelegd op Perseus' acties in de *Metamorphosen*. Ook bij Perseus bekijken we eerst zijn interactie met de koning en koningsdochter, vervolgens Perseus' manier van vechten en ten slotte zijn reactie op de smeekbede van Phineus.

---

³⁷⁸ *Met.* 4.776. De Graeae zijn de dochters van Phorcys, die ook vader was van de Gorgonen. Zij delen één oog. (Hornblower, Spawforth & Eidinow (2012), 624).

³⁷⁹ *Met.* 5.149.

³⁸⁰ Hij wil zijn vader wreken door Proetus te straffen. Deze had namelijk onterecht de burcht van Argos in beslag genomen.

³⁸¹ Fratantuono (2011), 124.

³⁸² Bömer (1976), 239.

³⁸³ *Met.* 5.30-3.

³⁸⁴ Anderson (1997), 502.

5.2.2.1 Interactie met Cepheus en Andromeda

Perseus spreekt slechts één keer tot Cepheus, namelijk wanneer hij Andromeda ziet en haar wil gaan redden.³⁸⁵

Cum sic hospes ait: 'lacrimarum longa manere 695
Tempora vos poterunt, ad opem brevis hora ferendam est.
Hanc ego si peterem Perseus love natus et illa,
Quam clausam inplevit fecundo Iuppiter auro,
Gorgonis anguicomae Perseus superator et alis
Aërias ausus iactatis ire per auras, 700
Praeferrer cunctis certe gener; addere tantis
Dotibus et meritum, faveant modo numina, tempto:
Ut mea sit servata mea virtute, paciscor.'

... Toen de gast zo sprak: “De lange tijd van tranen zal kunnen wachten op jullie, het uur is kort om hulp te brengen. Als ik, Perseus, zoon van Juppiter en van haar, die Juppiter opgesloten bevruchtte door het vruchtbare goud, ik, Perseus, overwinnaar van de slangharige Gorgo en het gedurfd hebbend te gaan door de luchtwinden met uitgespreide vleugels, haar zou willen hebben, dan werd ik toch zeker als schoonzoon verkozen boven allen; ik ga proberen aan zulke grote gaven ook deze verdienste toe te voegen, mits de godheden steun bieden: ik maak de afspraak, dat zij door mijn dapperheid gered de mijne is.”

Hij wordt door de schrijver afgebeeld als een *hospes*, maar dat beeld strookt niet met zijn gedrag, dat onbeschaamd is en zelfs een beetje arrogant.³⁸⁶ Hij is er namelijk van overtuigd dat zijn afkomst en eerdere daden hem nu ook de overwinning zullen garanderen.

In tegenstelling tot Aeneas vindt er bij Perseus wel interactie plaats tussen Andromeda en Perseus. Zodra hij haar ziet, “ontbrandt hij onwetend in liefde en hij staat verstijfd en

---

³⁸⁵ *Met.* 4.695-703.

³⁸⁶ Anderson (1997), 487: “Perseus acts as brashly here as earlier with Atlas.”

overvallen door het beeld van de waargenomen schoonheid.”³⁸⁷ Vervolgens spreken ze kort met elkaar en vertelt Andromeda waarom ze vast zit. Nadat ze gered is, trekt hij haar naar zich toe.³⁸⁸ De laatste verschijning van hen twee is wanneer ze samen het paleis in Argos binnengaan.³⁸⁹

5.2.2.2 Manier van vechten

Perseus’ manier van vechten is opmerkelijk. In eerste instantie valt op dat onduidelijk is waar Perseus’ leger vandaan komt. Hij lijkt eerst alleen te vechten, waarna hij plotseling wordt bijgestaan. Daarnaast gebruikt Perseus niet per se zijn eigen wapen, maar eerder allerlei voorwerpen die binnen zijn handbereik zijn: de speer die Phineus naar hem werpt,³⁹⁰ of een stok die op het altaar brandt³⁹¹ of een mengvat.³⁹² Perseus krijgt – net als Aeneas – goddelijke hulp.³⁹³ Wanneer hij ten slotte in zijn eentje tegenover velen staat, grijpt hij het hoofd van Medusa om zo zijn tegenstanders te verslaan.³⁹⁴ Er valt natuurlijk wat voor te zeggen om op die manier met je vijanden om te gaan als je in het nauw gedrukt wordt, maar mijns inziens is dit de makkelijke uitweg. Als Perseus enige *virtus* heeft opgebouwd tot op dit punt, wordt deze door zijn manier van vechten zeer afgezwakt.³⁹⁵

5.2.2.3 Reactie op Phineus

Aan het einde van de Perseuspassage geeft Phineus zich gewonnen, wanneer zijn makkers verstaand zijn, waarna Perseus als volgt op hem reageert:³⁹⁶

*Talia dicenti neque eum, quem voce rogabat,
Respicere audenti ‘quod,’ ait ‘timidissime Phineu’
Et possum tribuisse et magnum est munus inertii,
(Pone metum!) tribuam: nullo violabere ferro;*

225

---

³⁸⁷ Met. 4.675-6: *trahit inscius ignes / et stupet et visae correptus imagine formae.*

³⁸⁸ Met. 4.757.

³⁸⁹ Met. 5.236.

³⁹⁰ Met. 5.34-6.

³⁹¹ Met. 5.56-7.

³⁹² Met. 5.79-83.

³⁹³ Met. 5.140. Perseus krijgt de hulp van Fortuna.

³⁹⁴ Met. 5.177-80.

³⁹⁵ Anderson (1997). 515.

³⁹⁶ Met. 5.223-31.

*Quin etiam mansura dabo monimenta per aevum,
 Inque domo soceri semper spectabere nostri,
 Ut mea se sponsi soletur imagine coniunx.'*
Dixit et in partem Phorcynida transtulit illam, 230
Ad quam se trepido Phineus obverterat ore.

Tegen hem die zulke dingen zei en die hem, die hij met zijn stem smeekte, niet durfde aan te kijken, sprak Perseus: "Zeer angstige Phineus, dat, wat ik kan geven en wat een groot geschenk is voor een laf iemand, (leg je vrees neer!) zal ik geven: jou zal door geen enkel ijzer geweld worden aangedaan; ik zal zelfs een eeuwig blijvend overwinningsteken geven, jij zult altijd in het huis van onze schoonvader bekeken worden, opdat mijn vrouw zich troost met het beeld van haar verloofde." Zo sprak hij en hij verplaatste het Medusahoofd naar die kant, waartoe Phineus zich had gewend met een angstig gelaat.

Perseus doet net of hij Phineus niet begrijpt zodat hij een grapje kan maken. Hij zegt dat Phineus het ijzer niet hoeft te vrezen, terwijl dat niet de grootste angst van Phineus is.³⁹⁷ Phineus vreest het Medusahoofd meer. "Perseus gives nothing to Phineus except humiliation and death. He makes *of* him a lasting memorial for the supposed pleasure of Cepheus and especially of Andromeda."³⁹⁸ Hier kiest hij er weer voor om het hoofd van Medusa te gebruiken, terwijl hij Phineus ook op een andere manier had kunnen doden. Dit maakt de handeling mijns inziens laf. Perseus kiest voor de makkelijke, vertrouwde weg in plaats van zelf met het zwaard Phineus te doden. Perseus eindigt met de opmerking dat Andromeda troost zou kunnen vinden in de versteende Phineus.

Perseus' reactie past bij zijn karakter. Hij is ruw in zijn manier van vechten en kiest meerdere keren voor het Gorgohoofd als wapen. Het doden met het Medusahoofd is een onwaardige reactie op iemand die zich gewonnen geeft. Zijn personage bevat geen complexiteit, aangezien het beeld van Perseus eenzijdig is. Hij toont zijn emoties niet, wat Aeneas wel doet.

---

³⁹⁷ Anderson (1997), 518.

³⁹⁸ Anderson (1997), 518.

5.3 Kleine verwijzingen

Ovidius heeft bij Perseus een aantal knipoogjes gegeven naar de *Aeneïs*, die de moeite waard zijn om kort te bespreken. De eerste daarvan is het gebruik van *Hesperio*, voor de verblijfplaats van Perseus.³⁹⁹ Vergilius gebruikt nagenoeg hetzelfde woord (*Hesperia*) om een land aan te geven waarvan Aeneas heeft gehoord.⁴⁰⁰

De volgende, zeer belangrijke verwijzing, is het gebruik van Pallas in de vechtsce ne bij Perseus. Perseus wordt bijgestaan door *Bellica Pallas*.⁴⁰¹ Waarom kiest Ovidius ervoor om Minerva op deze manier te noemen, terwijl er zo veel andere mogelijkheden zijn? Het gebruik van Pallas – met in je achterhoofd de vergelijking tussen Perseus en Aeneas – brengt je terug naar de manier waarop Aeneas omgaat met Pallas en diens dood.

Daarnaast wordt Perseus als *cunctantem* afgebeeld,⁴⁰² terwijl dat helemaal niet bij zijn karakter past. Perseus gedraagt zich veel te arrogant en zelfverzekerd om te twijfelen. Wanneer men dan terugdenkt aan *Aen.* 12.940, waar Aeneas twijfelt over wat hij met Turnus gaat doen, en daarom *cunctantem* genoemd wordt, is weer duidelijk dat Ovidius hier een slim spelletje speelt.

Als slechts    n van deze gelijkenissen zou voorkomen, zou het wat mij betreft op toeval kunnen berusten, maar door het veelvuldig knipogen van Ovidius, kan dit geen toeval zijn. Hij maakt bewust de verwijzing, al dan niet met een andere context of andere betekenis, naar de *Aeneïs*. Dit heeft effect op de interpretatie van de *Metamorphosen*. Je wordt als lezer namelijk continu geprikkeld door de Aeneïsche achtergrond.

5.4 Vergelijking

Als we nu de personages en hun daden naast elkaar zetten, komen er interessante dingen naar voren. Aeneas wordt afgebeeld als een complex karakter. Hij laat zich alleen leiden door zijn emoties als het Pallas betreft en daarbuiten krijgen zijn emoties niet de overhand. Daarnaast wordt hij als het schoolvoorbeeld van *pietas* neergezet. “He shows *iustitia* and *fides* ... Above all else he is a complex human personality, subject to human frailties and doubts and

---

³⁹⁹ *Met.* 4.628.

⁴⁰⁰ *Aen.* 1.530.

⁴⁰¹ *Met.* 5.46.

⁴⁰² *Met.* 4.652.

weaknesses, following out as well as he is able a mission whose fulfilment is almost too difficult for him, isolated by the magnitude of his responsibilities...”⁴⁰³

Dit past niet bij Perseus, die als een vlak personage wordt afgebeeld. Hij is een goede strijder, maar wendt zich gemakkelijk tot zijn geheime wapen. Hij wordt een *hospes* genoemd, maar gedraagt zich arrogant, wat lijnrecht staat tegenover het beeld van Aeneas als de *hospes* die zich wel respectvol opstelt. Hierdoor zit er verschil in hun omgang met de koning. Door Perseus daarnaast af te beelden als *ferox*⁴⁰⁴ is het contrast met Aeneas enorm. Alle gelaagdheid die Aeneas had wat betreft zijn karakter is door Ovidius weggelaten, waardoor een simpel personage overblijft in de vorm van Perseus.

De manier waarop Aeneas met Lavinia omgaat ligt ver af van de manier van omgang van Perseus en Andromeda. Waar er bij deze laatste sprake is van liefde van de kant van Perseus die bij hemzelf ontsproten is, is er geen liefde aanwezig tussen Aeneas en Lavinia. Perseus' en Aeneas' gevechtstechnieken verschillen ook van elkaar. Aeneas strijdt met zijn eigen wapen, terwijl Perseus in alles een potentieel wapen lijkt te zien. Perseus kiest voor de makkelijke uitweg door gebruik te maken van het Gorgohoofd, wat zijn eventueel opgebouwde *virtus* afzwakt, terwijl Aeneas' *virtus* intact blijft.

Zowel Phineus als Turnus besluiten de oorlog te beginnen: Phineus door het werpen van de speer, Turnus door het verbreken van het verdrag. Men zou kunnen beargumenteren dat Perseus en Aeneas hier een keuze hadden om het gevecht uit de weg te gaan. Bij Aeneas is dat echter discutabel. Hij heeft immers de goddelijke opdracht gekregen om een nieuwe stad te stichten en daarbij komt dat Turnus het verdrag overtreden heeft, waardoor een gevecht de volgende, logische stap zou zijn. Bij Perseus speelt dit echter allemaal geen rol, waardoor ook in dit opzicht de complexiteit die in de *Aeneïd* naar voren komt, ontbreekt.

Als laatste leggen we het vergrootglas op de passage waarin de protagonisten hun opponent doden. Aeneas krijgt de verantwoordelijkheid van Turnus om te bepalen wat zijn lot wordt. Na het zien van de wapenrusting van Pallas knapt er iets bij Aeneas waarna hij Turnus doodt ondanks diens overgave. Bij Perseus is er geen wapenrusting die aanleiding is voor de dood van Phineus. Phineus geeft zich over, waarna er geen gegronde reden is voor Perseus om Phineus te doden met het Medusahoofd.

---

⁴⁰³ Williams (1960), xx.

⁴⁰⁴ *Met.* 5.35.

Het contrast tussen Perseus en Aeneas wordt alleen maar vergroot door de intertekstualiteit op woordelijk niveau. In de scènes waarin ze hun tegenstander doden, komen slechts twee woordelijke overeenkomsten voor: *monimenta*⁴⁰⁵ en *ferrum*.⁴⁰⁶ Wanneer we naar de inhoud gaan kijken, blijkt dit van groot belang. Bij Aeneas zorgt onder andere het zicht op de *monimenta* ervoor dat er iets in hem knapt en hij Turnus doodt, waarbij *monimenta* dus gezien kan worden als de indirecte oorzaak van de dood. Bij Ovidius is *monimenta* het resultaat van de dood. Phineus zal als *monimenta*, namelijk een standbeeld door de blik van Medusa, achterblijven. Dit staat natuurlijk haaks op elkaar door het verschil in functie van *monimenta*, bij de een als oorzaak, bij de ander als resultaat. Daarnaast is het gebruik van *ferrum* fascinerend. Vergilius maakt *ferrum* tot wapen van de dood, aangezien Turnus door het zwaard wordt gedood. Bij Ovidius is *ferrum* niet de oorzaak, maar juist de angst voor de dood volgens Perseus, hoewel dit niet Phineus' grootste angst was. Ook daar is er weer een duidelijke tegenstelling.

Al met al kunnen we dus stellen dat Ovidius zijn best heeft gedaan om te verwijzen naar de *Aeneïs* als het gaat om het personage van Perseus ten opzichte van Aeneas. Waar Aeneas een epische heldenrol heeft met grote complexiteit, is het personage van Perseus vlak en ongecompliceerd, waardoor de term 'lompe hork' beter past dan 'held'.

---

⁴⁰⁵ *Met.* 5.227 en *Aen.* 12.945.

⁴⁰⁶ *Met.* 5.226 en *Aen.* 12.950.

6. Conclusie

In this conclusion I examine if my definition of 'parody' fits the *Metamorphoses* or not, by looking at the role of Cepheus, Phineus and Perseus as opposed to Latinus, Turnus and Aeneas. By summarizing the previous chapters, I answer my main research question.

Aan het begin van dit werk hebben we gezien dat de *Metamorphosen* elegisch zou kunnen zijn of zou kunnen passen bij het genre tragedie. Anderson en Bömer stellen dat er sprake zou kunnen zijn van parodie, maar tonen dat vervolgens niet aan. Dat motiveerde mij om te kijken naar de aspecten van parodie in de *Metamorphosen*.

Daaruit is mijn onderzoeksvraag ontstaan: *Wat draagt de analyse van de Perseuspassage in het licht van de Aeneïs bij aan de discussie over de genreopvatting van de Metamorphosen?* Buiten epiek, elegie of tragedie, kan wat mij betreft ook het effect van parodie opgenomen worden in de genrediscussie van de *Metamorphosen*. Als we kijken naar de definitie van 'parodie' zoals die gesteld is in de inleiding, gaat het daarbij om twee zaken:

1. De parodie is gebaseerd op één tekst;
2. Er vindt een verandering plaats van serieus naar niet serieus.

Zoals ik heb aangetoond vinden we veel parallellen tussen de *Metamorphosen* en de *Aeneïs*. Er zijn ook parallellen te vinden met andere teksten, maar de *Aeneïs* is de grootste bron waar het tekstuele overeenkomsten betreft.⁴⁰⁷ Zo heb ik laten zien dat het verhaal van Ovidius' Lycabas en Athis gelijkenissen vertoont met Vergilius' Nisus en Euryalus. Op basis hiervan kon ik stellen dat er sprake is van parallelle. Daarna heb ik gekeken naar de rollen van Cepheus en Latinus, waarbij ook de gelijkenis tussen de twee zichtbaar is. Ze zijn immers beiden koning en vader van de weg te geven bruid. Voor Phineus en Turnus geldt hetzelfde. Zij zijn allebei te typeren als de ex-verloofde en de aanstichter van de oorlog. Als laatsten kunnen de twee protagonisten, Perseus en Aeneas, in dezelfde rol naast elkaar geplaatst worden. Zij staan centraal in het verhaal en zijn de nieuwe verloofden van respectievelijk Andromeda en Lavinia. Daarnaast vormen de vele intertekstuele knipogen van Ovidius naar de *Aeneïs* het bewijs dat Ovidius de tekst van Vergilius heeft gebruikt als hypotekst. Dit betekent dat aan het eerste criterium van parodie is voldaan.

---

⁴⁰⁷ Zie Appendix I op p. 92 voor alle parallellen.

Voor het tweede punt is het belangrijk om na te gaan of het serieuze van de *Aeneïs* door Ovidius is omgezet tot niet serieus. Daarvoor loop ik alle hoofdstukken nog even kort na om vervolgens te kijken of het serieuze aspect verminderd is.

Lycabas en Athis passeerden als eerste de revue in vergelijking met Nisus en Euryalus. Ik heb laten zien dat het beeld dat van Nisus en Euryalus geschetst wordt een beeld van twee makkers is, waarbij er sprake van liefde zou kunnen zijn. Ovidius schetst Lycabas en Athis als een paar vrienden, die *iunctissimi* zijn en *amor* voelen voor elkaar. Athis wordt zo afgebeeld dat hij mijns inziens neigt naar een vrouw. Dit ondermijnt de serieuze toon van de passage in de *Aeneïs* en maakt dat het geheel een buitensporig karakter krijgt. De impact van Vergilius' passage – i.e. het schetsen van een diepe, loyale vriendschap in de traditie van het epos – is hier ondermijnd door Ovidius, waardoor we hier zeker kunnen spreken van parodie. Er is immers weinig over van de Aeneïsche epiek.

Vervolgens stonden Cepheus en Latinus centraal. We hebben gezien dat Latinus een zacht, onzeker en soms inconsequent karakter heeft. Zijn rol als *rex* is belangrijk voor hem, wat hij laat zien door de staat boven zijn familie te stellen en de verantwoordelijkheid voor de oorlog tussen Turnus en Aeneas bij zichzelf neer te leggen. Latinus zou zelfs een tragisch randje kunnen hebben. We kunnen hem als een complex doch compleet karakter zien. Dit vormt een groot contrast met Cepheus, die voornamelijk als een hard en listig personage wordt neergezet. Zijn rol als *rex* is voor hem niet zo belangrijk als bij Latinus en Cepheus zoekt de verantwoordelijkheid van het conflict geenszins bij hemzelf. Hij legt deze door middel van *relatio criminis* neer bij Phineus. Daardoor is Cepheus niet zo'n serieus personage als Latinus, waardoor ook dit personage binnen de parodie valt.

Daarna werden Phineus en Turnus besproken. Turnus maakt een ontwikkeling door in de *Aeneïs*, waarin hij begint als iemand die vol is van zichzelf, om zich vervolgens vanaf *violentia* te ontwikkelen tot iemand die zich *devotus* opstelt en zichzelf opoffert voor zijn manschappen. Dit beeld kan niet verder aflaggen van Phineus' personage, dat juist als laatste van zijn leger ten onder gaat door het hoofd van Medusa. Bij hem is er geen sprake van een *devotio*, maar eerder van een anti-*devotio*. Daarnaast maakt Phineus geen ontwikkeling door in karakter, maar blijft hij wild en impulsief. Ook hier zien we dat het epische en serieuze karakter van Turnus nergens te bekennen is bij Phineus, waardoor zijn personage een parodie is.

Als laatste heb ik gekeken naar Perseus en Aeneas, de twee grote helden binnen de Perseuspassage en de *Aeneïs*. We hebben gezien dat het personage van Perseus geenszins lijkt op het personage van Aeneas. Perseus is hard, *ferox* en hij heeft een simpel karakter. Hij heeft een arrogant tintje en als hij al enige *virtus* heeft opgebouwd, wordt deze stukgeslagen door het gebruik van Medusa in de laatste strijd. Hij is eerder een lompe hork dan een held. Aeneas is daarentegen een goed mens, verantwoordelijk, *pius* en niet bang om zijn menselijke kant te tonen. Hij is een complex personage dat een ontwikkeling doormaakt, en lijkt daardoor geenszins op Perseus. Ook hun manier van vechten verschilt enorm. Waar Perseus alles om zich heen grijpt om de strijd aan te gaan, doet Aeneas dat gewoon met zijn eigen wapens. Ook bij deze personages kunnen we zeggen dat de non-epische Perseus lijnrecht tegenover de epische Aeneas staat, waardoor de serieuze toon tevens ontbreekt in het Perseuspersonage.

Ook vinden we intertekstuele verwijzingen die duiden op een parodie. Zo is de door Turnus vermoorde dichter een zanger van oorlog, terwijl de dichter bij Ovidius over vrede zingt. Daarnaast is het gebruik van *monimenta* door de protagonisten nog een goed argument om voor parodie te pleiten: bij Vergilius zijn *monimenta* de aanleiding tot Turnus' dood, terwijl Ovidius *monimenta* als afsluiting van Phineus' dood neerzet.

Al met al heb ik aangetoond dat de *Metamorphosen* op basis van de Perseuspassage een parodie is op de *Aeneïs* aan de hand van de door mij opgestelde definitie, die gebaseerd is op de theorieën van Genette en Schmitz. Dit heeft een tweeledig gevolg. Aan de ene kant zorgen de parodiërende elementen uit de *Metamorphosen* ervoor dat het epische karakter van dit werk wordt afgezwakt. Anderzijds worden de kenmerken van epos binnen de *Aeneïs* door de parodie juist vergroot, waardoor Vergilius' werk versterkt wordt in zijn epiek. Dit zou betekenen dat Ovidius' werk nog wel binnen het genre 'epos' valt, zij het met minder overtuiging dan de *Aeneïs*.

Daartegenover staat dat men de *Metamorphosen* juist door het enorme contrast met de *Aeneïs* zou kunnen zien als een anti-epos. Hierdoor lijkt de *Metamorphosen* door de afwezigheid van epische kenmerken wellicht buiten het genre 'epos' te vallen, maar doet het werk dat juist niet doordat het middels de parodiërende elementen aan dit genre verbonden wordt. Een parodie is niet mogelijk zonder elementen van het geparodieerde werk in oogschouw te nemen. Het is dus goed mogelijk dat Ovidius de *Metamorphosen* afzet tegen het epos en dat hij door deze parodie het werk toch binnen het epos laat vallen. Hierdoor is

het aannemelijker dat Ovidius de *Metamorphosen* als epos heeft opgesteld en we het werk in dat genre op moeten nemen.

Met deze conclusie is er volop gekeken naar de parodiërende elementen op het genre epos. Voor verder onderzoek zou het interessant zijn om te kijken of er sprake is van parodie op andere genres, zoals elegie en tragedie. De al eerder kort genoemde parallellen zouden een mooi uitgangspunt zijn en licht kunnen werpen op het effect ervan op de genreopvatting van de *Metamorphosen*.

Bibliografie

Primaire literatuur en vertalingen

- D'Hane Scheltema, M. (2008), *Het verhaal van Aeneas* (Amsterdam).
- D'Hane Scheltema, M. (2009), *Metamorphosen* (Amsterdam).
- Cicero & Hubbell, H.M. (1949) *On Invention. The Best Kind of Orator. Topics* (Cambridge).
- Ovidius & Ehwald, R. (1931), *Metamorphoses vol. II* (Leipzig).
- Vergilius & Conte, G.B. (2009), *Aeneis* (Berlijn).

Secundaire literatuur

- Anderson, W.S. (1997), *Ovid's Metamorphoses, books 1-5* (Norman).
- Barolsky, P. (2007), *Ovid's Protean Epic of Art in Arion: A Journal of Humanities and the Classics* 14.3, 107-120.
- Bömer, F. (1976), *Metamorphosen Buch IV – V* (Heidelberg).
- Cancik, H. & Schneider, H. (1996-2003), *Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike* (Stuttgart).
Band 3 (1997), band 5 (1998), band 8 (2000), band 10 (2001).
- Due, O.S. (1974), *Changing Forms: Studies in the Metamorphoses of Ovid* (Kopenhagen).
- Eyben, E., Laes, C. & Van Houdt, T. (2003), *Amor-Roma: Liefde en erotiek in Rome* (Leuven).
- Farrell, J. (2003), *Classical Genre in Theory and Practice in New Literary History* 34.3, 383-408.
- Fordyce, C.J. (1997), *Aeneidos Libri VII-VIII* (Oxford).
- Fratantuono, L.M. (2007), *Madness Unchained: A Reading of Virgil's Aeneid* (Lanham).
- Fratantuono, L.M. (2011), *Madness Transformed: A Reading of Ovid's Metamorphoses* (Lanham).
- Fuhrer, T. (1989), *Aeneas: A Study in Character Development in Greece & Rome* 36.1, 63-72.
- Galinsky, K. (1988), *The Anger of Aeneas in The American Journal of Philology* 109.3, 321-348.
- Genette, G. (1997), *Palimpsests: Literature in the Second Degree* (Lincoln).
- Grandsen, K.W. (1983), *Aeneid Book VIII* (Cambridge).
- Grandsen, K.W. (1991), *Virgil: Aeneid Book XI* (Cambridge).
- Griffin, A.H.F (1977), *Ovid's 'Metamorphoses' in Greece & Rome* 24.1, 57-70.
- Hardie, P.R. (1994), *Aeneid Book IX* (Cambridge).
- Harrison, S.J. (1986), *Tales of Turnus in The Classical Review* 36.1, 40-44.

- Harrison, S.J. (2002), *Ovid and Genre: Evolutions of an Elegist* in Hardie, P. (2002), *The Cambridge Companion to Ovid* (Cambridge), 79-94.
- Hight, G. (1972), *The Speeches in Vergil's Aeneid* (Princeton).
- Hornblower, S., Spawforth, A. & Eidinow, E. (2012), *The Oxford Classical Dictionary* (Oxford).
- Hornsby, R.A. (1970), *Patterns of Action in the Aeneid: An Interpretation of Vergil's Epic Similes* (Iowa City).
- Johnson, W.R. (1965), *Aeneas and the Ironies of Pietas* in *The Classical Journal* 60.8, 360-364.
- Jordan, R.H. (1990), *Vergil Aeneid X* (Londen).
- Keith, A.M. (2002), *Ovid on Vergilian War Narrative* in *Vergilius* 48, 105-122.
- King, K.C. (2009), *Ancient Epic* (Chichester).
- Knox, P.E. (1986), *Ovid's Metamorphoses and the Traditions of Augustan Poetry* (Cambridge).
- Lake, S. (2010), *Literary Parody in Ovid's 'Metamorphoses'*, diss. Fordham University.
- Michels, A. (1997), *The Many Faces of Aeneas* in *The Classical Journal* 92.4, 399-416.
- Newlands, C.E. (2005), *Ovid* in Foley, J.M. (2005), *A Companion to Ancient Epic* (Malden, MA), 476-491.
- Nicoll, W.S.M. (2001), *The Death of Turnus* in *Classical Quarterly* 51.1, 190-200.
- Otis, B. (1965), *Ovid as an Epic Poet* (Cambridge).
- Panoussi, V. (2009), *Greek Tragedy in Vergil's "Aeneid": Ritual, Empire, and Intertext* (Cambridge).
- Putnam, M.C.J. (1990), *Anger, Blindness and Insight in Virgil's Aeneid* in *Apeiron: A Journal for Ancient Philosophy and Science* 23.4, 7-40.
- Quinn, K.F. (1968), *Virgil's Aeneid: A Critical Description* (Londen).
- Saunders, C. (1921), *The Tragedy of Latinus* in *The Classical Weekly* 15.3, 17-20.
- Schenk, P. (1984), *Die Gestalt des Turnus in Vergils Aeneis* (Königstein/Ts.).
- Schmitz, T.A. (2007), *Modern Literary Theory and Ancient Texts: An Introduction* (Malden, MA).
- Smith, E. (1968), *Latinus and the Climax of Aeneis 7* in *The Classical Bulletin* 44.6, 85-87.
- Tarrant, R.J. (2012), *Aeneid Book XII* (Cambridge).
- Thomas, R.F. & Ziolkowski, J.M. (2014), *The Virgil Encyclopedia volume I (A-E)* (Chichester).
- Toohey, P. (1992), *Reading Epic: An Introduction to the Ancient Narratives* (Londen).
- Williams, C.G. (1999), *Roman Homosexuality: Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity* (Oxford).
- Williams, R.D. (1960), *Aeneidos Liber Quintus* (Londen).

Williams, R.D. (2009), *The Aeneid* (Londen).

Websites

<http://www.getty.edu/art/collection/objects/794/sebastiano-ricci-perseus-confronting-phineus-with-the-head-of-medusa-italian-venetian-about-1705-1710/> (Geraadpleegd op 23 mei 2019).

www.vandale.nl > zoekterm: genre (geraadpleegd op 22 juni 2018).

Aantal woorden: 21701

Appendix I: Overzicht van gevonden parallellen

In dit overzicht zijn alle gevonden overeenkomsten genoteerd, waarvan ik in eerste instantie dacht dat ze van belang konden zijn voor mijn masterscriptie. Lang niet alles hiervan is gebruikt, waardoor er nog veel mogelijkheden zijn voor verder onderzoek.

In de eerste kolom zijn het boek en de versregel(s) bij Ovidius af te lezen. Daarnaast vindt de lezer de Latijnse tekst(en) waarin de intertekstuele verbanden te vinden zijn. Vervolgens volgen drie kolommen met daarin de paginanummers in de werken van Lake, Bömer en Anderson, waar men informatie kan vinden over de intertekstualiteit.

Ovidius' <i>Metamorphosen</i>	Parallellen met andere Latijnse teksten	Lake (2010)	Bömer (1976)	Anderson (1997)
4.604	<i>Georg.</i> 4.411		187	
4.605	<i>Aen.</i> 8.76, Homerus		187	
4.607	<i>Aen.</i> 1.121, 10.170		187	
4.608-9	<i>Stat. Theb.</i> 11.680		187-8	
4.609-10	<i>Aen.</i> 4.12, 6.792		188	
4.611	Pindarus <i>Pyth.</i> 12.17 Terentius <i>Eunuchus</i> 585 <i>Lydia</i> 26 <i>Octavia</i> 207, 771f.		188	
4.614	Cic. <i>Cato</i> 84 Verg. <i>Buc.</i> 2.34 Tib. 1.4.47 Prop. 4.2.3		189	
4.614-20	<i>Aen.</i> 4.238ff.		190	
4.614	Prop. 2.29.11 Ov. <i>Pont.</i> 3.2.69		190	
4.616-20	<i>Trist.</i> 5.2.26 Lucretius 2.146 <i>Aen.</i> 1.397, 9.699	36, 51, 78	189-90	481

	<i>Georg.</i> 4.311 <i>Argonautica</i> 4.1513-7 <i>Andromeda</i> frg. 124 (Eur.)			
4.618	Vergilius en Propertius <i>Aen.</i> 4.341	59, 114	190-1	
4.620	<i>Georg.</i> 2.185 Livius		191	
4.621-62	Homerus, Hesiodus		191-2	
4.621	<i>Aen.</i> 1.53, 10.356	94	192	481
4.622	<i>Epist.</i> 10.19 Lucr. 2.131 <i>Aen.</i> 4.285, 5.701, 10.680		192	
4.624	<i>Aen.</i> 10.522 <i>Buc.</i> 6.81 Tibullus 2.5.45		192	
4.625	<i>Aen.</i> 6.700-1 <i>Od.</i> 11.206-7	111		
4.627	<i>Aen.</i> 2.132		192	
4.627	Calp. <i>Ecl.</i> 5.120 Sidon. <i>Epist.</i> 9.13.5 vs. 11 Cic. <i>Arat.</i> 464 <i>Aen.</i> 8.59 <i>Georg.</i> 2.298		192-3	
4.628	<i>Aen.</i> 1.530	94-5		
4.629	Cels. 4.22.1 Lucan. 4.195 Amm. 15.4.5 <i>Epist.</i> 7.175 <i>Trist.</i> 4.1.3 <i>Aen.</i> 4.433		193	
4.631-4	<i>Aen.</i> 4.480-3	97		

4.631-62	<i>Aen.</i> 1.378-80	82-4		
4.632	<i>Theog.</i> 507ff.		193	
4.637	<i>Aen.</i> 4.480ff.		194-5	
4.637-48	<i>Argonautica</i> 4.1396-9	49-50		
4.641	Hor. <i>Erm.</i> 1.2.36 Prop. 2.13.9		195	
4.642	<i>Aen.</i> 1.540		195	
4.648	<i>Aen.</i> 1.299		195	
4.652	Tib. 2.6.12 Prop. 1.5.14 Epiced. <i>Drus.</i> 10		197	
4.655-62	<i>Aen.</i> 4.246-51	97-9	197	483
4.661	<i>Fast.</i> 5.537		198	
4.663	<i>Od.</i> 10.2 en 36		200	
4.664	Hes. <i>Erg.</i> 577ff. <i>Hymn. Hom.</i> 4.98 Callim. <i>Frg.</i> 21.3, 260.63ff. <i>Aen.</i> 11.182f. Hor. <i>Serm.</i> 2.6.20ff. Ov. <i>Am.</i> 1.13		200	
4.665	<i>Epist.</i> 17.112 <i>Trist.</i> 1.3.71f.		200	
4.665-6	<i>Aen.</i> 4.238-40 <i>Od.</i> 1.96-8, 2.1-5	99-100	200	
4.667	Eur. <i>Frg.</i> 124 N.2. 172 Stat. <i>Theb.</i> 11.255 Hyg. <i>Fab.</i> 64.2		201	
4.668	<i>Trist.</i> 5.10.15 <i>Pont.</i> 2.1.22 <i>Aen.</i> 6.706		201	

4.675ff	<i>Aen.</i> 4.246ff.		191	
4.677	Hor. <i>Carm.</i> 3.29.53		204	
4.678-9	<i>Epist.</i> 3.26 <i>Ars</i> 1.419f. <i>Fast.</i> 4.153 Catull. 70.3 Prop. 2.33.5 <i>Od.</i> 8.266ff.		204	
4.680	<i>Aen.</i> 3.179, 3.251f., 3.479, 4.267, 4.723, 7.812		204	
4.681-2	Eur. <i>Frg.</i> 126 n.2.178		204	
4.682-3	<i>Aen.</i> 2.405f. Ter. <i>Andr.</i> 120		204-5	486
4.684	<i>Aen.</i> 4.30		205	
4.689-90	<i>Aen.</i> 2.205ff.		206	
4.691	Hor. <i>Serm.</i> 2.4.86		206	
4.699	Prop. 2.2.8	60		
4.705	<i>Aen.</i> 4.104		206	
4.706	<i>Aen.</i> 2.199ff., 3.32ff.	107-8	209	
4.706-8	<i>Medea frg.</i> 391-402 (Accius) <i>Argonautica</i> 4.316-22	51-2		
4.707	<i>Pont.</i> 1.4.35 Apoll. Rhod. 2.664ff. <i>Aen.</i> 2.780, 3.495, 5.142, 5.158, 10.197, 10.214 <i>Germ.</i> 45 Sen. <i>Ag.</i> 440		210	
4.707	Vergilius Horatius Ovidius		210	

4.714-20	<i>Il.</i> 12.200-9 <i>Aen.</i> 11.751-6	104-6		
4.719	<i>Aen.</i> 2.553, 11.644 <i>Sil.</i> 4.616 <i>Stat. Theb.</i> 7.634f.		212	
4.722-3	<i>Il.</i> 12.146ff., 13.471f. <i>Buc.</i> 10.56f. <i>Georg.</i> 3.411f. <i>Aen.</i> 10.707f. <i>Hor. Iamb.</i> 2.31f.		212	
4.726-7	<i>Aen.</i> 10.211		212	
4.728-9	<i>Aen.</i> 9.349-50 <i>Andromeda frg.</i> 49-50 (Ennius)	65		
4.731	<i>Aen.</i> 5.124ff.		213-4	
4.734	<i>Aen.</i> 10.682, 10.815		214	
4.740	<i>Aen.</i> 2.479, 4.517		215	
4.741	<i>Prop.</i> 2.2.8	60	216	490
4.746	<i>Aen.</i> 10.231		216	
4.750	<i>Phanocles frg.</i> 1.25 Antoninus Liberalis 18.3 <i>Boios Ornith.</i> 2 Apollonius 2.717 en 4.480 Callimachus <i>Hymn.</i> 3.77	78-9	217	
4.765	<i>Od.</i> 7.226ff. <i>Aen.</i> 1.723ff., 7.501ff., 8.175ff.	115	219	
4.770	<i>Aen.</i> 3.362		220	
4.771	<i>Epist.</i> 18.134 <i>Trist.</i> 4.7.11ff. <i>Pont.</i> 3.1.124		221	

	<i>Aen.</i> 8.437ff. Prop. 2.2.8			
4.772-803	⁴⁰⁸		221-2	
4.778	<i>Aen.</i> 7.566f. <i>Sil.</i> 9.467		223	
4.790-2	<i>Od.</i> 11.333-4, 11.370-2, 11.378, 13.1-2	117		
4.793	<i>Aen.</i> 9.595		225	
4.794-7	<i>Theog.</i> 278-9	139		
4.802	Phanocles <i>frag.</i> 1.25 Antoninus Liberalis 18.3 Boios <i>Ornith.</i> 2 Apollonius 2.717 en 4.480 Callimachus <i>Hymn.</i> 3.77	78-9	227	
4.803	<i>Aen.</i> 9.347		227	
5	Vergilius ⁴⁰⁹		230	
5	<i>Od.</i> 22.1ff. <i>Aen.</i> 9.314		231	
5.1	<i>Aen.</i> 8.587		232	
5.6	<i>Aen.</i> 10.638f.		233	
5.7	<i>Aen.</i> 3.285		233-4	499
5.8	Caes. <i>Gall.</i> 3.17.3 Hirt. <i>Gall.</i> 8.7.5, 8.21.4 Liv. 1.54.1, 3.66.5		234	
5.9	Enn. <i>Ann.</i> 405 <i>Aen.</i> 10.762, 11.767 <i>Il.</i> 22.328	121	234	
5.10	<i>Aen.</i> 4.516, 9.138	85, 95	234	499
5.12-29	<i>Aen.</i> 7.594-600	119		499-501

⁴⁰⁸ Vele verwijzingen naar waar Medea/Gorgo allemaal voorkomt in de literatuur.

⁴⁰⁹ Vijftal Perseus-Andromeda-Phineus-Cepheus-Cassiope tegenover die van Vergilius Aeneas-Lavinia-Turnus-Latinus-Amata.

5.22	Lucretius, Vergilius, Ovidius		237	
5.30	<i>Aen.</i> 2.287		238	
5.38	Apollod. 2.4.3 Hor. <i>Carm.</i> 2.19.23 <i>Aen.</i> 5.646, 9.344f., 10.388, 12.456	113	239-40	
5.41	<i>Aen.</i> 8.445 Mart. <i>Epigr.</i> 9.3 Tac. <i>Ann.</i> 11.12.2, 11.25.5		240	
5.43-4	<i>Aen.</i> 7.593-800, 7.618ff.		241	502-3
5.46	Odyssee	122		
5.47	<i>Aen.</i> 5.568		242	
5.49	<i>Aen.</i> 9.176ff.			503
5.50	Enn. <i>Scaen.</i> 414 <i>Aen.</i> 2.638 Eleg. <i>In Maecen.</i> 2.5 Prop. 4.5.59		242	
5.51	<i>Aen.</i> 6.58 <i>Aen.</i> 8.553f.		242	
5.51-2	<i>Aen.</i> 4.137-9	122	242	504
5.55-8	<i>Aen.</i> 12.298-300	122	244	505
5.58	<i>Aen.</i> 5.374, 11.310		244	
5.60ff.	<i>Aeneis</i> ⁴¹⁰		241	
5.61	Sall. <i>Cat.</i> 5.4 Hor. <i>Epist.</i> 1.9.9		244	
5.62	<i>Aen.</i> 2.532, 2.561f., 11.823 <i>Sil.</i> 10.455		244	505
5.65	<i>Aen.</i> 10.739 Stat. <i>Theb.</i> 10.467f. Hom. <i>Lat.</i> 285		245	505

---

⁴¹⁰ Verhaal van Euryalus en Nisus. Zie hiervoor hoofdstuk 2, vanaf p. 14.

5.67	<i>Aen.</i> 10.481		245	506
5.70-3	<i>Aen.</i> 9.444-5	66	213	506
5.72	<i>Georg.</i> 3.390 <i>Stat. Theb.</i> 6.430		246	
5.74-8	<i>Aen.</i> 5.327-30	70		507
5.75	<i>Sil.</i> 8.617 <i>Od.</i> 22.284, 24.103	113	247	
5.83	<i>Aen.</i> 9.346, 9.349-50, 10.303	64-5	249	507
5.85	<i>Aen.</i> 2.74, 3.608, 4.191 <i>Stat. Silv.</i> 5.2.17		249	
5.86	<i>Aen.</i> 9.344	113		
5.88	<i>Od.</i> 12.45f <i>Aeschyl. Pers.</i> 818		250	
5.90	Vergilius		250	
5.90	<i>Aen.</i> 12.772f.		250	
5.90-6	<i>Aen.</i> 10.486-9	123-4		508 ⁴¹¹
5.98	<i>Aen.</i> 1.99		251	
5.99-106	<i>Aen.</i> 2.550-8	81		509
5.100	<i>Ilias</i> <i>Aen.</i> 9.571		253	
5.100	<i>Aen.</i> 2.525. 550ff.		253	
5.103	<i>Il.</i> 2.858, 5.677 <i>Buc.</i> 6.13 <i>Aen.</i> 2.517, 2.525ff, 5.99f., 11.675 <i>Sil.</i> 1.439 Plaut. <i>Rud.</i> 694f.		253-4	
5.105	<i>Aen.</i> 10.396		254	
5.106	<i>Aen.</i> 7.670, 10.56, 11.787		254	

⁴¹¹ Anderson heeft het hier over *Aen.* 9.486, maar hij bedoelt en citeert *Aen.* 10.486.

	Plaut. <i>Men.</i> 48, 232, 1087 Cic. <i>Cluent.</i> 46. div. 2.90 Liv. 1.5.6			
5.108	<i>Aen.</i> 7.670-3	71-2		509
5.109-10	<i>Aen.</i> 10.537-41	76-7, 147		
5.109	<i>Fast.</i> 5.131 <i>Aen.</i> 3.212		255	
5.111	<i>Aen.</i> 7.1, 10.324	110-1		
5.121-2	<i>Aen.</i> 5.477ff.		257	
5.124	<i>Georg.</i> 3.312		257	
5.126	<i>Aen.</i> 10.314 Lucr. 5.1324 Sen. <i>Ag.</i> 890		258	
5.129	Herod. 2.32.1ff., 4.172ff.		258	
5.129	<i>Aen.</i> 1.343, 10.563	124	258	511
5.131	Tibullus 3.12.1		259	
5.133	Catull. 64.394 <i>Aen.</i> 3.139, 9.748		259	
5.134	<i>Aen.</i> 9.332f.	125	259	511
5.137-43	<i>Il.</i> 4.491-2, 5.305-6, 13.567-9	73-4		
5.143	<i>Il.</i> 5.75		260	
5.149	<i>Georg.</i> 2.397f.		262	
5.155	<i>Aen.</i> 7.319		262	
5.156	<i>Georg.</i> 2.282, 3.220 <i>Aen.</i> 2.329, 10.23		263	
5.158	<i>Il.</i> 10.5ff. Apoll. Rhod. 2.1083ff. <i>Georg.</i> 1.449 <i>Aen.</i> 5.458 Liv. 28.37.7		263	

5.164	<i>Il.</i> 5.161ff. Theocr. 13.61ff. <i>Aen.</i> 9.727-30	108-9	264	
5.175-6	<i>Aen.</i> 10.595f.		266	514
5.177-8	<i>Od.</i> 22.147-9	104		
5.182	<i>Aen.</i> 12.919		268	
5.187	<i>Aen.</i> 12.925		268-9	
5.191-4	<i>Aen.</i> 10.829-30			516
5.201	<i>Aen.</i> 11.612		271	
5.208	<i>Aen.</i> 1.343, 10.563		273	
5.211	<i>Fast.</i> 3.609 <i>Aen.</i> 4.283, 12.486	150	274	
5.214	<i>Aen.</i> 12.930		274	517
5.222	<i>Aen.</i> 6.95, 6.152f. Hor. <i>Serm.</i> 2.5.29f		276	
5.227	<i>Aen.</i> 12.945	152		
5.236-8	<i>Aen.</i> 2.95-6	162		
5.239	<i>Aen.</i> 7.410	113		520
5.243	<i>Georg.</i> 1.197 <i>Aen.</i> 8.151		280	
5.248	Tibullus 1.2.35-6	79		521